

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Присвячно 300-річчю
від дня народження Григорія Сковороди*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 9/2022

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3281 від 18.09.2008.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (заступник головного редактора) (Харків)
Богданова І. І., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Берегове)
Лисиченко Т. Ю., канд. філол. наук (Харків)
Нестеренко Н. П., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
Руденко С. М., канд. філол. наук, проф. (Харків)
Сюта Г. М., д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Нелюба А. М., д-р філол. наук, професор, Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна.
Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, Національний університет біоресурсів
і природокористування України.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол №3 від 2 листопада 2022 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківсько-
го національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 9. —
Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2022.— 180 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-48-1

© Автори матеріалів, 2022
© Макет Т. Лисиченко, 2022
© Обкладинка У. Мельникова, 2022

Матеріали
Міжнародної наукової конференції

«РЕФЛЕКСІ ПРО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ У ХХІ СТОЛІТТІ»

22–23 вересня 2022 року

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Варшавський університет

Харків — 2022

- ✓ Мало можна вказати таких народних постатей, якою був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ. На всьому обширі від Острогозька до Києва в багатьох будинках висять його портрети. Його мандрівне життя є предметом оповідань і легенд...

Микола Костомаров

- ✓ Творчість Сковороди була визначним явищем в українській культурі. Вона підготовляла шлях Котляревському, Квітці-Основ'яненку та іншим письменникам епохи становлення нової української літератури.

Олександр Білецький

- ✓ Якби ніхто нічого не знав про Григорія Сковороду, якби час не пощадив для нас його рукописні твори, якби народ не зберіг легенд про його дивовижне життя, якби зосталася одна-єдина його епітафія, то і вона блиснула би для людства спалахом дивовижної сили і осяяння: «Світ ловив мене, та не впіймав!»

Іван Драч

- ✓ Григорій Сковорода, мов та Діва Божа — істина, хто в убогості творив промисел Божий — продовжував рід людський, примножував для власної вигоди чесною працею добро.

Микола Жулинський

- ✓ На противагу просвітницькому гаслу: «Усі люди рівні» — Сковорода стверджує: «Усі люди різні». А це означає, що треба вчитися сприймати світ таким, яким він є, в усьому його розмаїтті, у всіх його суперечностях, у всіх його недоладностях, красі, величі, трагізмі... Мабуть, саме це дає можливість жити «тут-і-тепер», почувати вдячність: Творцеві, батькам, учителям, друзям, усім-усім... Не соромитися бути тим, ким ти є, зрештою, стримувати свої пристрасті «вузdechкою розуму, немов диких коней».

Леонід Ушкалов

Світлана Богдан

кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії та культури української мови
Волинський національний університет імені Лесі Українки
bohdan.svitlana@vnu.edu.ua

Вероніка Пирог

здобувачка вищої освіти факультету філології та журналістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
veronikapyroh29@gmail.com

МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В СУЧАСНИХ ВІДЕОПРОЕКТАХ: ЗМІСТОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ

Відомі українські особистості — в центрі постійної уваги дослідників різних галузей, передусім істориків і філософів. Письменницькі особистості — закономірний об'єкт наукових пошуків насамперед літературознавців і мовознавців. Нерідко до цього дослідницького кола долучаються також мистецтвознавці, як от у ситуації з Григорієм Сковородою, особистість якого належить, за нашими спостереженнями, до найбільших зацікавлень сучасного українського соціуму з-поміж інших видатних персоналій. А отже, закономірно, що сучасна сковородіана налічує такий вагомий науковий здобуток [Два століття 2002] (і не лише кількісно, хоча й ці параметри досліджень також самі собою промовисті: 2203 праці ще на 2002 рік). Передбачувано, що переважальні в цьому реєстрі — літературознавчі та філософські студії. Суттєва частка таких розвідок присвячена пізнанню особистості Григорія Савича загалом і мовної особистості зокрема [Два століття 2002, с. 473–474]. Варто виокремити передовсім ґрунтовні дослідження Леоніда Ушкалова [Ушкалов 2017, Ушкалов 2019] і Лідії Гнатюк [Гнатюк 2010], які уможливають пізнання справдешнього й неповторного Сковороди, особливостей його мови, а не витвореного фантазіями й домислами науковців.

Основними джерелами моделювання образу будь-якої особистості в сучасному українському соціумі слугують передусім, як відомо, спомини, легенди / перекази, епістолярна спадщина, художні твори, науково-популярні тексти, документальні та художні фільми, аудіо- та відеопроєкти тощо. Одними з найменш вивчених на сьогодні є аудіо- та відеопроєкти. Цим і був мотивований насамперед вибір нашого дослідження.

Актуалізація творення цієї медіапродукції зумовлена щонайперше такими чинниками: 1) увагою й зацікавленістю сучасного українського суспільства до таких джерел інформації; 2) прагненням різних авторів представити образ відомих українців по-новому, незвично й нестандартно. Власне, ця мотивація й об'єднує всі наявні проєкти за метою. Узагальнено вона може бути представлена таким чином: представити образ Григорія Сковороди через маловідомі факти про його творчість та біографію, простежити внесок у становлення національної культури, освіти та науки, показати як унікальну й сучасну особистість.

Об'єктом наших спостережень стали шість відеопроєктів, присвячених Григорієві Сковороді: «Великі українці — Григорій Сковорода» (2008 рік) (режисер: Олексій Лябах, автори сценарію: Іларіон Павлюк, Олексій Бобровников, ведучий: Остап Ступка) [Великі українці 2008]; «Велич особистости: про мандрівного філософа» (2019 рік) (ведучі: Ірина Фаріон та Наталія Андрощук [Велич особистости 2019]; «Невигадані історії №13 (Григорій Сковорода)» (2019 рік) (авторка: Світлана Новицька, ведучий: Ростислав Бурлака) [Невигадані історії 2019]; «Насправді. Григорій Сковорода — невідомі факти» (2020 рік) (ведучий: Володимир Мазур, гостя: Олена Рибка) [Насправді 2020]; «Культові українці. Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст» (2021 рік) (ведучі: Софія Челяк та Олександр Алфьоров) [Культові українці 2021]; «Ген українців. Григорій Сковорода — філософ духу і серця» (2022 рік) (ведуча: Ірина Фаріон) [Ген українців 2022].

З-поміж стильових домінант відеотекстів варто виокремити: 1) використання театралізованих елементів («Невигадані історії №13 (Григорій Сковорода)», «Великі українці — Григорій Сковорода»); 2) часткове словесне дублювання аудіоінформації на слайдах («Культові українці. Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст», «Насправді. Григорій Сковорода — невідомі факти»); 3) гетерогенність актуалізованої інформації («Ген українців. Григорій Сковорода — філософ духу і серця», «Велич особистости: про мандрівного філософа»).

У проєктах про особистість Григорія Сковороди зреалізовані дві форми актуалізації інформації: 1) діалогічна (специфіка її полягає в тому, що інтерв'юєрові належить визначальна роль); 2) монологічна (дозволяє вибудовувати цілісний, а не мозаїчний (і почасти фрагментарний) образ його особистості.

Найчастіше згадані факти його біографії майже однотипні в усіх проєктах. Це, зокрема: участь у придворній хоровій капелі, поїздка в Італію, навчання в Києво-Могилянській академії, викладацька діяльність, праця в маєтку Степана Томари, знання мов, музикальні здібності, «мандрівне» життя й остання земна днина.

Моделювання образу Григорія Сковороди здійснено здебільшого за допомогою самохарактеристик, оцінок про нього сучасників (найчастіше — учня Михайла Ковалинського) або відомих чи менш знамих людей інших епох (якот, Дмитра Чижевського, Папи Римського Івана Павла II, Андрія Любки, Тараса Компаніченка тощо).

Вагомим засобом автопортретування Григорія Сковороди слугує його афористика, яка належить до частотних виявів у всіх відеопроєктах. Серед активно цитованих передбачувано загальновідоме «Світ ловив мене, та не спіймав» («Великі українці — Григорій Сковорода», «Невигадані історії №13 (Григорій Сковорода)», «Ген українців. Григорій Сковорода — філософ духу і серця»), «Культові українці. Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст»).

Найпоширеніший спосіб моделювання особистості Григорія Сковороди — різні найменування (нерідко — перифрастичні), що портретують його за риса-

ми характеру, родом занять, схильностями й уподобаннями тощо, деякі з них мають оцінний статус. Наприклад: *філософ Сковорода, перший музикант в оточенні королеви, дипломат, інтелектуал* («Великі українці — Григорій Сковорода»); *постать, яка змінила культурне і літературне життя українців кінця 18 століття; просвітитель, гуманіст, поет, педагог, письменник, освітянин, протестант, уособлення птаха* («Велич особистості: про мандрівного філософа»); *легенда, науковець, жєбрак, перший музикант в оточенні цариці, колишній придворний уставник, поет і філософ, один з найдавніших людей, яких будь-коли дарувала світові наша земля* («Невигадані історії №13 (Григорій Сковорода)»); *людина високої культури, засновник української філософії, український Сократ* («Насправді. Григорій Сковорода — невідомі факти»); *філософ, патріот* («Ген українців. Григорій Сковорода — філософ духу і серця»); *хлопчик з янгольським голосом, який співає у царській капелі; нахаба, який відмовляє самій імператриці; вільнодумець, просвітник та гуманіст, мислитель, філософ, вчитель від Бога, індивідуаліст, людина майбутнього, поет та мандрівник* («Культіві українці. Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст»). Як бачимо, деякі з них виразно стереотипізовані, хоча частина з них не позбавлені індивідуальності та оригінальності.

Важливий елемент у моделюванні його образу — використання проспективного прийому: «*Ким би був Сковорода, якби був нашим сучасником?*». До усталених і найчастіше повторюваних можемо виокремити такі найменування: *вегетеріанець, біохакер, неформал, хіпстер, хіпі / гіпі*. Вони характеризують насамперед його гастрономічні уподобання й мандрівний стиль життя.

Поширений спосіб мовного портретування Сковороди — різноманітні і семантично, і стилістично оцінні характеристики, експліковані за допомогою епітетів, наприклад: *дуже міцний горішок, вільний козак, самотній філософ, вічний студент, провінційний хлопець* («Великі українці — Григорій Сковорода»); *народний поет і мислитель, народний філософ, біблійний чоловік, здоровий, сильний, красивий чоловік, мав класну фізичну виправу* («Велич особистості: про мандрівного філософа») тощо.

А отже, відепроекти спонукають глядачів до пізнання Григорія Сковороди в усіх найважливіших вимірах його особистісної самореалізації, допомагають вирізнити найпосутніші диференційні риси його характеру, коло уподобань, увиразнюють його образ значним реєстром стилістично забарвлених найменувань і уможливають (передусім через індивідуальне, особистісне моделювання його постаті, домінувальна роль у якому належить оцінним характеристикам ведучих та авторів) творення неповторного, «живого» образу, без звичних нашарувань стереотипізації, які спорадично все ж таки знайшли вияв у деяких перифразах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Великі українці* — Григорій Сковорода. URL: https://www.youtube.com/watch?v=jsk3R_Wm3BA.

2. *Велич особистости*: про мандрівного філософа. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Y5t30SdLtIE>.
3. *Ген українців*. Григорій Сковорода — філософ духу і серця. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=80N6dV6xNII>.
4. *Гнатюк Лідія*. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 446 с.
5. *Два століття* сквородіяни: бібліографічний довідник /укладачі: Леонід Ушкалов, Сергій Вакуленко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова. Харків : Акта, 2002. 528 с.
6. *Культові українці*. Григорій Сковорода: пророк, філософ, мандрівник та гуманіст. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=poY8-XR57Wk>.
7. *Насправді*. Григорій Сковорода — невідомі факти. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6EW5NyCIIQY>.
8. *Невигадані історії* №13 (Григорій Сковорода). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Хуо3jslj7xA>.
9. *Ушкалов Леонід*. Ловитва невловного птаха. Життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.
10. *Ушкалов Леонід*. Сковорода від А до Я. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 72 с.

Яна Василенко

кандидат філологічних наук

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

jana.wasylenko@gmail.com

ПОЛЬСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ Й ТВОРІВ «УКРАЇНСЬКОГО СОКРАТА» — ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Останніми роками спостерігаємо активне входження сквородинівської тематики в культурне та наукове життя Польщі. Безапеляційним доказом такого стану справ бачиться вже сам факт дедалі більшого числа присвячених Григорію Сковороді публікацій, що з дня на день формують у сусідній країні окрему галузь національного слов'язознавства.

Поруч зі старими центрами (Варшава, Краків) постають нові культурні й наукові локації — Ольштин, Люблін, Вроцлав, Познань, Зелена Гора, де на ниві сквородинознавства плідно працюють як самі поляки (М.-Т. Гандзель, А. Курашкевич, Р. Лужний, М. Якубець), так і громадяни Польщі українського походження (А. Біленька, С. Козак, В. Мокрий). Також чималі заслуги мають запрошені з України для праці в університетських осередках контрактні викладачі (І. Бетко, Я. Москалик, Д. Пилипович, П. Снопков, В. Соболю). Масив досліджень поповнюють адаптовані для регіонального використання передруки зарубіжних робіт — і відомих, і тих, що з'явилися відносно недавно (В. Ерна, Р. Тіша).

Рефлексія присутності Сковороди в духовному просторі іноземної країни має бути сфокусована на *тексті*, який неодмінно йде у сув'язі сприйняття тих *контекстів*, що є передумовою його появи, породжують, формують його природу, роблять власне таким, а не якимось іншим. І в нашому випадку першу роль, на жаль, відігравали драматичні історичні, політичні, ідеологічні та інші чинники. Адже та польська сквородинівська присутність, за свідченням фахівців, по-справжньому (академічно) починається за доби II Речі Посполитої, у турбулентний період міжвоєнного двадцятиліття 1918-1939 рр.

Вона затискається байдужими до літератури мілітарними лещатами Першої і Другої світових війн. Потім виривається на простір вже в умовах ПНР, однак простір обмежений, простір диктату доктрини соцреалізму, вкрай ворожої до чи то релігійного, чи то до трансцендентного, що десятиліттями гальмує її прояви. Звісна річ, табування Сковороди не було якимось окремим винятком, скоріш — ще одним прикладом застосування до неповторного феномену унікальності, чим завжди є справжня творча особистість, класово-пролетарського підходу.

У міжвоєнну добу Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (місто тоді перебувало в складі Польщі) друкує Сергія Єфремова — «Сковорода на тлі сучасності» (1925), Петра Пелеха — «З життя творчості Сковороди» (1925), Дмитра Чижевського — «Філософічна метода Сковороди» (1930). Остання двадцятисторінкова розвідка писалася як заповідь скорої появи авторської книги про систему поглядів мандрівного мислителя.

Короткий екскурс у творчість Сковороди презентує Богдан Лепкий, видавши свій «Zarys literatury ukraińskiej. Podręcznik informacyjny» (Варшава-Краків, 1930). Далі справжнім потужним проривом стає поява фундаментальної монографії Дмитра Чижевського «Філософія Сковороди» (Львів, 1934), виданої створеним урядом УНР в еміграції Українським науковим інститутом (1928–1939); [німецький переклад (Мюнхен, 1974), перевидання оригіналу (Харків, 2003)]. Мериторичні частини книги: I. Вступ, II. Підстави, III. Метафізика, IV. Антропологія, V. Етика, VI. Містика, VII. До джерел. Значимість цього дослідження важко переоцінити, про що пише Леонід Ушкалов: «Дмитро Чижевський і досі залишається, мабуть, найглибшим інтерпретатором філософії Григорія Сковороди. Та візія Сковороди, що існує на сьогодні в західній гуманістиці, формувалася під вирішальним впливом студій Чижевського» [Ушкалов, с. 20].

Напередодні II Світової війни з'являються й перші паростки польського сквородинознавства. Так, Зигмунт Мазур публікує в «Польсько-українському бюлетені» статтю ознайомчого плану Grzegorz Skowroda (1933), де сповіщає своїх соплемінників: «Григорій Сковорода є найбільш оригінальною постаттю української літератури. Філософ, поет, вчитель, під кінець життя волоцюга без власного кутка. Сковорода породжує зацікавлення передусім своєю багатотою і складною індивідуальністю» [Мазур, с. 1]. А згодом пише про нашого митця як регіонального просвітителя-енциклопедиста — *Ukraiński Jean Jacques Rousseau* (1934).

Була ще публікація на шпальтах «Проблем Східної Європи» Чеслава Ястженбця-Козловського із заголовком Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński (1939). Потім — війна. Після неї — на тему Сковороди десятиліттями поспіль триває довга й довга мовчанка, яку лише зрідка порушують дві-три сторінки, як от в дайджестового плану публікації Мар'яна Якубця «Literatura ukraińska» в томі «Dzieje literatur europejskich» (1989). Або ж принагідні, спорадичні, «через кому» дрібні згадки у місцевій україномовній пресі, скажімо, «Благовісті», «Зустрічах», «Над Бугом і Нарвою», «Нашім слові».

Не менш складним, бо запізнілим і все ще далеким від пожаданого стану речей була поява у Польщі перекладених творів Григорія Сковороди. Щоправда, польський читач мав змогу запізнатися з добіркою поезій українського Сократа поміщеною у великій (понад тисяча сторінок!) панорамній (від фольклорних джерел, творів доби Київської Русі до віршів Василя Симоненка, Павла Мовчана, Євгена Гуцала) «Antologii poezji ukraińskiej» (Варшава, 1976), вірші до якої перекладали й впорядковували Флоріан Неуважний та Єжи Плесньєрович. Там побачили світ такі сковородинські твори: «Przemięła chmura», «Gołębico, ptaku czysty», «Gaudia pelle», а також з тому «Сад божественних пісень» пісні — дев'ята («Własnym pomysłem żyje każda głowa»), десята («Zwyczał i prawo mają wsze stany»), тринадцята («Hej, wy pola, wy zielone»), вісімнадцята («Hej, ptaszyno z żółtym bokiem»), девятнадцята («Tyżeś, duszna moja męko!»), двадцять третя («Czasie życia drogocenny!»), двадцять четверта («O, pokoju z niebios blogi!»). Станом на сьогоднішній день (разом зі згадуваною нами дещо нижче публікацією кількох віршів мандрівного філософа це практично всі аж до прикрасі скупі джерела.

Зрушення в рецепції Сковороди намітилися лише на зламі 1980–1990-х рр. Вони пов'язані як зі здобуттям України державної суверенності (до цього українська культура, українська література сприймалися не те щоб чимось меншовартісним, однак слабо проглядалися в густій тіні СРСР), так і з появою молодого покоління славістів чи теж відкриттям кафедр україністики в багатьох університетах Польщі.

З науковців старої когорти слід згадати професора Ришарда Лужного (1927–1998), з чийм ім'ям пов'язана ціла епоха польської славістики; був, серед іншого, автором таких робіт, як «Zarys dziejów literatury ukraińskiej» (1970); «Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia» (1983); «Grzegorz Skoworoda czyli sacrum w literaturze Ukraińców» (1985); «Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku poesis sacra» (1993).

Біля початків новітнього польського сковородинознавства стоїть професор Володимир Мокрий, багатолітній очільник україністики у Ягеллонському університеті (Краків). Власне він заснував фундацію ім. св. Володимира Хрестителя землі руської й двомовний польсько-український альманах «Między Sąsiadami» — «Між Сусідами», де головним чином друкувалася студентська молодь. Його стараннями в Кракові постала книгарня кириличних друків

«Нестор». Зазначимо ще редагування ним наукових періодиків «*Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*», «*Horyzonty Krakowa*», як теж публікацію власних праць: «*Hryhorija Skoworody rozumienie Chrystusa jako idealnego — prawdziwego człowieka*» (1997); «*Idea wolności w rozumieniu Hryhorija Skoworody i Tarasa Szewczenki*» (1998). Серед численних заслуг науковця не можна не згадати ще й упорядковану ним антологію «*Od Hariona do Skoworody: antologia poezji ukraińskiej XI-XVIII w.*» (Краків, 1996), куди потрапило трохи віршів Григорія Савича: «*Gaudia pelle*», «*De Libertate*», «*Minęły chmury*», «*Golębico, ptaku czysty*», «*Na próżno spożywa Ciało*».

Динаміка входження нашого мислителя в духовний простір Польщі — відтак і Європи — помітно посилюється на початку нового століття. Знаменно вже саме цитування етнічним поляком Папою Іваном Павлом II під час візиту до України (23–27 червня 2001 р.) латиномовної максими Сковороди: «Все мина, лиш любов застається по всьому. Все мина, та не Бог, не любов» (переклад Л. Ушкалова). Вислів походить з листа від 20 березня 1786 р. до приятеля Якова Правицького, де є такі рядки: «*Omnia praetereunt, sed amor post omnia durat. Omnia praetereunt, haud Deus, haud et amor*». Невдовзі у Польщі Дмитром Пилиповичем, Міхалом Тадеушем Гандзелем і Юстиніаном Олегом Городечним були захищені кандидатські дисертації зі сквородинівської тематики:

1. D. Pilipowicz. *Filozoficzny wymiar twórczości Hryhorija Skoworody* (науковий керівник В. Мокрий) (Краків, 2006). Згодом автор видав ще й книжку «*Rozmowa o duchowym świecie: Hryhorij Skoworoda: filozofia — teologia — mistyka*» (Краків, 2010), яка за словами рецензента Г. Чуби, стала «першою великою розвідкою про Сковороду польською мовою»; в ній він «ставить перед собою завдання віднайти в інтелектуальній спадщині мислителя внутрішній зв'язок між античною традицією та християнством в його патристично-містичному варіанті — двох підвалинах, на яких Сковорода побудував свою філософію» [Чуба, с. 129].
2. M. T. Handzel, o. OSPPE [орден паулінів] «*Hryhorija Sawuczka Skoworody (1722–1794) teoria poznania samego siebie*» (науковий керівник єпископ І. Дец) (Вроцлав, 2013). Варто зазначити, що автора цієї дисертаційної праці, викладача історії філософії та метафізики у Вищій Духовній Семінарії Ордену Паулінів Папського Університету імені Івана Павла II у Кракові, у 2018 р. нагородили медаллю Сковороди — найвищою відзнакою Переяслав-Хмельницького університету ім. Григорія Сковороди.
3. J. O. Horodechny. «*Człowiek epifanem Boga w twórczości Grzegorza Skoworody (1722–1794)*» (науковий керівник І. С. Ледвонь OFM [орден Братів Менших]) (Люблін, 2020).

Зовсім недавно вийшла монографія Павла Снопкова «*Hryhorij Skoworoda. Od samopoznania do samoaktualizacji*» (Ольштин, 2021). З її анотації довідуємося, що «Книжка присвячена філософській творчості українського мислителя, педагога і поета XVIII ст. Григорія Сковороди (1722–1794), постаті скоріш мало-відомій у польській гуманістиці. Головна ідея праці базується на положенні,

згідно з яким релігійна антропологія Сковороди має глибокий психологічний вимір і по суті описує процес самоактуалізації. Останнє стає більш зримим при зіставленні теорії саморозвитку Карла Густава Юнга і Абрахама Маслоу з роздумами українського філософа. Монографія відтворює також історичний, культурний, а також суспільний контекст, у якому функціонував Сковорода. Тут теж дискурс щодо української ментальності, філософії та мови, а також біографічний нарис про мислителя» [Sporow, s. 3].

Не залишилася непоміченою в Польщі поява фундаментального видання творів Г. С. Сковороди (Харків, 2011). Того ж року на сторінках видання «Roczniki humanistyczne: Słowianoznawstwo» (Люблін) з'явилася рецензія «Призабутий смак справжньої академічної науки. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів», де, зокрема, повідомлялось: «Академічне видання творів Григорія Сковороди під редакцією Леоніда Ушкалова є дуже цінним джерелом для філософів, літературознавців, мовознавців, педагогів, богословів та інших спеціалістів, які вивчають творчість українського філософа, надійною опорою для переказів його творів іноземними мовами, для підготовки популярних видань і багато чого іншого, а супровідна стаття керівника проекту є науковим орієнтиром в подальших студіях творчості Сковороди. Майже кожна її теза може розгорнутися в перспективний грандіозний науковий проект» [Левченко, с. 228].

Істотний внесок в описуване тут регіональне сковородинознавство зробили наші вчені-філологи — контрактні працівники польських університетів. Це Ірина Бетко (Ольштин): «“Сад божественних пісень” Григорія Сковороди і українська релігійно-філософська поезія XIX — початку XX століття» (1996); «Człowiek w obliczu “Boga żywego”», «Dwie koncepcje osobowości w utworach poetyckich Hryhorija Skoworody i Iwana Franko» (2014); «Український Сократес. Поміędzy filozofią, mistyką a ezoteryzmem: interpretacja duchowej spuścizny Hryhorija Skoworody (1722–1794) jako problem epistemologiczny» (2014); «Mądrość na śpiewająco: religijno-filozoficzna problematyka “Pieśni nabożnych” Hryhorija Skoworody» (2015); «Chrześcijański ezoteryzm a spuścizna duchowa ukraińskiego myśliciela Hryhorija Skoworody» (1722–1794) (2017); «Актуальные проблемы исследования религиозно-философского литературного наследия Григория Варсавы Сковороды» (2018); «Мотиви містичної танатології в поетичній книзі Григорія Варсави Сковороди “Сад божественных пѣсней”, прозябший из зерн Священнаго Писанія» (2019). Це також Валентина Соболев (Варшава): «Історія української літератури IX–XVIII ст.» (2008); «Українське бароко. Тексти і контексти» (Варшава, 2015); «Григорій Сковорода та його переклад із книг римського сенатора Марка Туллія Ціцерона “Cato Maior de senectute”» (2016).

Є ще низка статей зі сковородинівською тематикою, написаних в основному молодими дослідниками:

Kuraszkiewicz A. Biblia w myśli Hryhorija Skoworody (1990);

Kix O. Григорій Савич Сковорода «Серце» (1992);

- Сінкевич О.* Біблійна основа «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди (1995);
- Розумний Я.* Сковорода в поезії Драча, Калинця, Барки, Тичини і Шевчука (до 200-річчя від смерті філософа 1794-1994) (1996/1997);
- Марченко О.* Библейская герменевтика у Григория Сковороды (1996);
- Bileńka A.* Hryhorij Skoworoda — poeta i filozof (1999);
- Leśniak J.* Ogród pieśni nabożnych Hryhorija Skoworody (1999).
- Pietsch R.* Спроба реконструкції символіко-архетипічної образної системи «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди (2004);
- Левченко Н.* Призабутий смак справжньої академічної науки. Сковорода Григорій. «Повна академічна збірка творів» (2011);
- Studentowa T.* Kiedy serce śpi. Semantyka snu w twórczości Hryhorija Skoworody (2012);
- Handzel M. T.* Tomistyczna ocena możliwości poznania Boga: zaprezentowanej w teorii Hryhorija Skoworody (2015);
- Obolevitch T.* Antropologia i sofiologia w twórczości Grzegorza Skoworody i Hildegardy z Bingen. Analiza porównawcza (2015);
- Misiejuk D.* Kim jest człowiek i jaki jest cel jego egzystencji? koncepcja człowieka w filozofii Hryhorija Skoworody (2016);
- Moskałyk J.* Najważniejszy punkt odniesienia dla osoby i rzeczywistości stworzonej według Hryhorija Skoworody (1722–1794) (2016);
- Ryk M.* The influence of representatives of German mysticism on Skovoroda's creativity (2016);
- Гандзель М. Т.* Основи інтерпретації релігійної філософії Григорія Сковороди (2017);
- Гандзель М. Т.* Спроба реконструкції шляху Григорія Сковороди до досягнення істинного щастя (2017);
- Нога Г.* Листи Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського — філософія як повсякденність (2017);
- Pilipowicz D.* Filozoficzna refleksja na temat starości w literackiej spuściźnie Hryhorija Skoworody (2017);
- Pilipowicz D.* Filozoficzna refleksja na temat starości w literackiej spuściźnie Hryhorija Skoworody (2017);
- Zakydalski T.* Human knowledge and faith in the philosophy of Skovoroda (2018);
- Zakydalski T.* Man's ontological structure in the philosophy of Skovoroda (2017);
- Zambrzycka M.* Hryhorij Skoworoda i tradycja ukraińskiego baroku w opowiadaniu Wałerija Szewczuka w «Čerevi apokaliptičnogo zviru» (2018);
- Dec I.* Teoria poznania samego siebie Hryhorija Sawycza Skoworody (2019);
- Pilipowicz D.* Tożsamość filozofa: przyczynek do tematu Skoworoda i Ukraina (2020);
- Zakydalski T.* Ethics of Skovoroda (2020);
- Нога Г.* Листи Григорія Сковороди. Особистісне в контексті універсального (2022).

Окремий аспект польської рецепції спадщини Сковороди — у контексті вже традиційного сприйняття автора як поспіль загадкової особи, а його творів з-під знаку езотеризму — становить вибір місцевими науковцями для перенесення на свій вітчизняний ґрунт тих зарубіжних досліджень, які варто знати. Тих праць лише декілька. Проте цей свого роду літературознавчий «імпорт» досить симптоматичний. Так, у полі зору місцевого читача-дослідника опинилися, по-перше, розвідки сучасного німецького науковця, професора філософії та релігієзнавства Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана Рональда Піча «O mistyce i metafizyce u Nryhorija Skoworody» (1996). Та праця в українському перекладі «Про містику і метафізику у Григорія Сковороди», дещо раніше друкувалася журналом «Сучасність» (1992, №12). А по-друге, понад столітньої давнини праця росіянина, релігійного філософа Володимира Ерна (1882–1917) «Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение» (1912) — «Nryhorij Sawwicz Skoworoda: życie i nauczanie» (2017). Книгу було перевидано в Росії із заголовком «Борьба за Логос. Г. Сковорода: Жизнь и учение» (2000).

І щойно сказане, рівно як і сам перелік вищеназваних робіт, дають підстави для деяких узагальнень. Йдеться про те, що польська оптика сприйняття, як й сам інструментарій інтерпретації сквородинівської спадщини, передусім сфокусовані на релігійних, метафізичних, трансцендентних вимірах останньої в лабораторії герменевтичних підходів до неї. Не випадково праці про Сковороду охоче друкують часописи виразно католицького спрямування «Kronos» (концентрується на проблематиці метафізики, культури, релігії), «Theofos» (видається польським Теологічним товариством, його пріоритети це філософія, теологія, культура), «W drodze» (домініканське видання зосереджене на теології, сакральному), «Znak» (головними доменами періодика виступають релігія і філософія).

На другому плані опиняється суто філософська проблематика, а коли вона вже вона й потрапляє в поле зору, то отримує відчутне теософське забарвлення з мінливими відтінками езотеризму і містицизму. Такий ракурс виразно домінує в багатьох текстах. Красномовним є хоча б заголовок монографії Дмитра Пилиповича, який в українському перекладі читається так: «Розмова про духовний світ. Григорій Сковорода: філософія — теологія — містика».

Третій, найбільш віддалений план становлять естетичні аспекти, питання поетики писань українського Сократа, котрі радше сприймаються як тло. В усякому разі, годі сумніватися, що твори Сковороди та його внутрішній світ, система його поглядів, ідейних переконань більше цікавлять польських теологів, ніж літературознавців.

Цей короткий філологічний екскурс не буде релевантним, коли не сказати, що віднедавна у силовому полі імені СКОВОРОДА триває двосторонній польсько-український та українсько-польський культурно-науковий обмін.

Україна. Переяслав-Хмельницький. З нагоди 295-ої річниці мандрівного філософа група польських дослідників його творчості (Ірина Бетко, Мі-

хал Тадеуш Гандзель, Ігор Набитович, Валентина Соболь) 5–7 жовтня 2017 року взяла участь в XVIII Сковородинівських читаннях [Науменко, с. 13].

Харків. Міжнародна наукова конференція «Рефлексії про Григорія Сковороду у XXI ст.» (участь польської дослідниці Валентини Соболь). 22–23 вересня 2022 року.

Польща. Вроцлав. Починаючи з 2019 року щорічно в багатонаціональному місті стараннями Фондації Україна в День Незалежності України проводиться SKOVORODA FEST, під час котрого перед нашою діаспорою й автохтонними мешканцями міста виступають митці України і Польщі. Фестиваль збирає тисячні аудиторії [День Незалежності України у Вроцлаві]. Організатори заходу так формулюють його ідею: «Пропагувати цінності, які сповідував Григорій Сковорода, відомий в цілому світі український філософ-містик, богослов, поет, педагог» [Мельникович].

Огляд польської сквородіани, хоч, зрозуміло, далекий від стопроцентної повноти, відкриває розмаїття дат, місцевостей, імен, назв, думок, інтенцій, ракурсів, концепцій тощо. Та при всьому тому не схоплює головної сутності, котра лежить десь за межами літературознавства, філології. Її природа вочевидь метафізична. Сковорода — феноменальний феномен.

Останнього немає давним-давно. Однак світ таки не впіймав того, який завжди був в дорозі й з неї не зійшов, її не покинув. Тогочасний світ — жорсткий, безжальний, спесивий, здомінований чванливим дворянством, міг, навіть прагнув, та все ж не зумів приректи простолюдина-генія на забуття. Тим-то надалі той крокує до нас, а точніше, це ми спільно з ним крокуємо крізь віки, десятиліття, крізь щасливі дні й дні лихоліть.

ЛІТЕРАТУРА

1. *День Незалежності України у Вроцлаві* — 24 та 25 серпня. Наше слово : веб-сайт. URL: <https://nasze-slowo.pl/news/anons-den-nezalezhnosti-ukrayiny-u-vroczlavi-24-ta-25-serpnya/> (дата звернення: 02.09.2022).
2. *Левченко Н.* Призабутий смак справжньої академічної науки. *Roczniki Humanistyczne TN KUL. Seria: Słowianoznawstwo.* 2011. Т. LIX. Z. 7 (2011). S. 228.
3. *Мельникович М.* Skovoroda Fest. Wroclife : веб-сайт. URL: <https://wroclife.pl/artukul/1246/skovoroda-fest>
4. *Науменко О.* В університеті відбулася Міжнародна конференція «XVIII Сковородинівські читання», приурочена до 295-річчя Григорія Савовича Сковороди. *Слово Просвіти.* 2017. 20 жовтня. С. 13.
5. *Ушкалов Л.* Дмитро Чижевський та його книга «Філософія Сковороди». *Д. Чижевський. Філософія Г. С. Сковороди.* Харків, 2004. С. 3–23.
6. *Чуба Г.* Рецензія на книгу Д. Пилиповича «Rozmowa o duchowym świecie: Hryhorij Skoworoda: filozofia – teologia – mistyka». *Київська академія.* 2011. Вип. 9. С. 129–131.
7. *Mazur Z.* Grzegorz Skoworoda (1722–1794). *Biuletyn Polsko-Ukraiński.* 1933. №32. S. 1–3.
8. *Snopkov P.* Hryhorij Skoworoda: od samopoznania do samoaktualizacji. Olsztyn, 2021. S. 3.

Лідія Гнатюкдоктор філологічних наук, професор
Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка
lidahnatjuk@gmail.com

ЛІНГВАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Лінгвісти й досі неоднозначно сприймають тексти Григорія Сковороди, оскільки мовна свідомість сучасного мовця, який володіє українською та російською мовами, істотно відрізняється від мовної свідомості найвидатнішого філософа XVIII ст. та його доби.

Парадоксальним є те, що сам мислитель характеризував мову своїх творів як *малоросійську, малоросійській діалект, простонародну, здъшнее нарѣчіе*, а багато наших сучасників вважають її російською, оскільки підходять до мовної матерії минулого з позицій мовної свідомості українськомовної людини XX–XXI ст. Однак оцінювати тексти філософа потрібно з позицій мовної свідомості освіченого українця XVIII ст.

На мові Г. Сковороди позначилися його лінгвістичні, історико-культурні та естетичні уявлення, які ґрунтувалися на українській літературно-письменній традиції кінця XVI–XVIII ст., що простежується на всіх мовних рівнях. Філософські діалоги й трактати мислителя написано слов'яноноруською (слов'яноукраїнською) мовою, поезії та байки — книжною українською (у ній менше церковнослов'янських елементів), проте межа між цими різновидами староукраїнської літературної мови дуже умовна.

Уживана Г. Сковородою лексика, яка може видаватися російською, насправді була надбанням староукраїнської книжної традиції, бо засвідчена в староукраїнських пам'ятках задовго до приєднання України до Росії в 1654 р. Це, наприклад, *бедро, брюхо, бодрий, будто, везде, вещь, время, воздух, всегда, втѳрий, год, город 'місто', деньги, дурак, дѳланіе, еслі, дѳлать, желати, желудок, жизнь, звѳзда, или, источник, каждый, когда, куда, ложь, любезний, лѳкарство, первый, побѳда, лучче, мысль, много, нелзя, нужний, облак, пожар, покой, польза, помощь, послѳ, совѳт, сюда, тельга, тишина, туда, тыква, ум, хотя 'хоча', язык 'мова'* та багато ін. Вимовлялися такі слова по-українськи: *ѳ* у переважній більшості випадків як [і], [и], приголосні перед [е] не пом'якшувалися, окремі лексеми мали наголос, відмінний від того, який мають їхні відповідники в сучасній російській мові.

Значна частина наведених слів (переважно праслов'янського походження) була зафіксована ще в старослов'янській (пізніше — у церковнослов'янській), у давньоруській мовах, в українській літературній мові XVI — першої половини XVII ст., у пам'ятках ділової та народнорозмовної мови XVIII ст., у текстах І. Некрашевича, у мові селян — персонажів інтермедій XVII–XVIII ст., в «Енеїді» І. П. Котляревського, у мові творів Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шев-

ченка, у перекладній частині російсько-українських словників другої половини XIX ст., зокрема в словнику М. Левченка (Київ, 1874) і праці М. Уманця та А. Спілки (Львів, 1893–1898), у «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (Львів, 1886) у «Словарі української мови» Б. Грінченка (Київ, 1907–1909), у «Словарі чужих слів» З. Кузелі і М. Чайковського (Чернівці, 1910) тощо.

Наприклад, якщо сучасний читач розгорне «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського, яких з огляду на час і місце видання цієї праці навряд чи можна запідозрити в прагненні сфальсифікувати сутність тодішньої української мови в Галичині, то в реєстровій частині побачить значну частину вживаної Г. Сковородою лексики: *бедрó, бóдрий, болізнъ, будь-то, вец, вецествó, время, вóздух, втóрий, глибокий, год, город, грязь, денéжка, дійствувáти, ділане, ділати, дово́льний, дурак, еслí, желати, желізо, жизнь, жолудок, звізда, иль (іли), каждий, кожа, котóрий, краска, кончати, куда, ли, лікарство, луччий, любéзний, мисль, многий, нельз́я, нўжний, оставити, плясати, пóслі, пословиця, совіт, сюда, теліга, тиква, тишина, тогда, трудно, тот, туда, хватати, хворóст, хоть, шутити, шутка; язык* у значенні «мова» та ін. Це не слова російської мови, а надбання нашої давньої книжної традиції.

Питомість, органічність на українському ґрунті багатьох із названих лексем підтверджує і сучасне побутування їх в українських говірках, зокрема Нижньої Наддніпряни, бойківських, гуцульських, буковинських, західнополіських, подільських, східнословобожанських тощо, причому просторові параметри (з урахуванням територіальної віддаленості деяких говірок) є досить промовистими.

Більшість із таких слів має тривалу історію вживання в українській мові. Покажемо це на прикладі часто вживаного філософом сполучника *если́*, який сучасний пересічний мовець сприйме як росіянізм, наголошуючи його на першому складі. Рукописи Г. Сковороди свідчать, що він ставив наголос на другому складі; це відображено й у цитованому виданні творів філософа, підготовленому Л. В. Ушкаловим (Харків, 2011): «Ермолай. Для мене кажесть лучше всего то, *если́* быть во всем довольным» (с. 508); «Григорій. *Если́* прежде не сыщет внутрь себе, без Пользы искать будет в других мѣстах» (с. 524) та ін.

Сполучник *если́* 'якщо, коли' був запозичений в українську мову, очевидно, з польської. Він був органічним складником не лише староукраїнської писемної мови кінця XVI–XVII століть, а й мови народної, про що переконливо свідчить його фіксація К. Зіновієвим у складі записаних ним народних прислів'їв і приказок кінця XVII — початку XVIII ст. Натрапляємо на цей сполучник і в пареміях збірки М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). *Сли* 'якщо' — давній слід від *если́* — і дотепер живе в західнополіських та бойківських говірках. Зафіксований він і в «Галицько-руських народних приповідках» (1901–1910), зібраних і впорядкованих І. Франком. Отже, *если́* — надбання староукраїнської книжної традиції, а не елемент російської мови у Г. Сковороди.

Якщо в такий спосіб розглянути й інші лексеми, які сучасний мовець сприймає як російські, то виявиться, що переважно всі вони — надбання старо-

української літературно-писемної практики, яка часто спиралася на церковнослов'янську книжну традицію.

Правопис філософа ґрунтується на українській орфографії кінця XVI–XVIII ст. з усіма притаманними їй суперечностями та варіативністю і є своєрідним маркером належності автора до староукраїнського культурно-історичного коду, хоча й має певні особливості, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Наголос у текстах Г. Сковороди засвідчує органічний зв'язок і з українською редакцією церковнослов'янської мови, і з народним мовленням, грамати́кон мислителя також спирається на староукраїнську літературно-писемну практику.

Отже, Г. Сковорода писав літературною мовою, що була продовженням української книжної традиції кінця XVI — першої половини XVIII ст. і водночас — втіленням авторських уподобань у виборі мовних варіантів з орієнтацією на церковнослов'янську мову (передусім у філософській прозі). Чимало слів, які мовна свідомість сучасного українця сприймає як російські, у часи мислителя були для його сучасників своїми, українськими.

Лексика староукраїнської літературної мови (особливо її слов'яноруського різновиду) містила чимало елементів, спільних зі староросійською літературною мовою. Оскільки сучасна російська літературна мова продовжила традиції староросійської літературної мови, а нова українська літературна мова, зачинателем якої вважають І. Котляревського, а основоположником — Т. Шевченка, постала вже на народній основі, багато слів старої української літературної мови українці XXI ст. кваліфікують як російські чи суржикові. Але те, що сьогодні може здаватися чужим, насправді було українським для мовців у XIV–XVIII ст. Значна частина таких лексем і нині побутує в різних українських говірках. Саме тому лінгвальний феномен нашого найвидатнішого філософа необхідно розглядати в контексті історії української літературної мови як її самотутнє явище.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гнатюк Л. П.* Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Григорій Сковорода.* Повна академічна збірка творів / уклад і зредагував Л. В. Ушкалов). Харків-Едмонтон-Торонто : Видавництво КІУС, 2011. 1400 с.

Лариса Кравецьдоктор філологічних наук, професор
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
kravets.larysa@kmf.org.ua

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕТАФОРИ «КНИГА ПРИРОДИ» У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Творчість Григорія Сковороди нерозривно пов'язана із античною і християнською культурами, що відбиває розмаїта палітра метафор мислителя. За словами Леоніда Ушкалова, «метафорика Сковороди має різні джерела, а найперше — Святе Письмо, твори грецьких та римських класиків, отців Церкви й емблематичну традицію. Зрештою, усі ці джерела формували репертуар сталих виражальних засобів українського літературного бароко» [Ушкалов 2011, с. 30]. Метафора у творчості Г. Сковороди — це не тільки образний засіб, мовна прикраса, що характерно для бароко, а й спосіб реалізації ключових ідей, профілювання граней того чи того поняття. Наприклад, для визначення матерії філософ «накидає на це поняття рясне мереживо метафор», вживаючи слова *абрис, болван, земля, маска, пара, сон, тьма* та інші, повний перелік яких подає Леонід Ушкалов [Ушкалов 2011, с. 29].

Метафоричне вираження знаходить також ключова у творчості філософа проблема сутності людини, сенсу і змісту її життя. Закономірно, що філософ актуалізує для цього концептуальну метафору *книга природи*, широковживану від найдавніших часів до сучасності насамперед у філософії, християнстві, а згодом і в літературі. Зміст метафори неодноразово змінювався за тривалий час її існування і залежав від світоглядної парадигми епохи.

Аналогізація створення й пізнання світу з написанням і читанням тексту з'явилася в писемній культурі народів Близького Сходу. В античній філософії «буквенну» концепцію, згідно з якою світ побудований як рукопис, розвивали Левкіпп та Демокрит. Згодом «буквенна» теорія світу набула значного поширення в античній культурі. Зміст культових книг (насамперед поем Гомера) у пізньоантичній філософській екзегетиці сприймали як алегоричне вираження натурфілософських і логічних понять. Водночас, як підкреслює Маршалл Мак-Люен, «Греція і Рим майже не використовували книгу як символ і метафору», «саме завдяки християнству книга отримала найбільшу святість. Християнство було релігією або святою книгою» [Мак-Люен 2001, с. 293]

Своєрідною світоглядною матрицею християнського світу стає метафора *слово* → *життя*. Метафора *книга* → *природа / світ* як світоглядна модель починає функціонувати в християнській культурі пізніше. У Біблії образ світу як книги наявний тільки в Старому Заповіті, зокрема в Книзі пророка Ісаї, який порівнює небеса із книжним сувоєм та згадує книгу Господню. Вважається, що в християнській культурі одним із перших почав уживати метафору *книга* → *природа / світ* Антоній Великий: «*Книга моя, друже мій, природа, котра*

завжди зі мною, як тільки захочу читати я глаголи Божії» [Життя святих 2019]. У подальшій християнській традиції ця метафора набуває широкого вжитку (тексти Афанасія Великого, Василя Великого, Григорія Богослова, Св. Августина та ін.). Назву «Книга природи» («*Das Buch der Natur*») має, зокрема, популярний у Європі XIV ст. збірник з природознавства, укладений Конрадом фон Мегенбергом [World Digital Library]. У середньовічній християнській традиції метафора *книга природи* визначала трактування світу як божественного творіння, вияву могутності, мудрості, краси, досконалості Бога. Вона профілювала думку, що ясніше і повніше зрозуміти природу можна лише через Біблію. Пріоритет книги книг був беззаперечним.

Гуманістичний світогляд доби Відродження, розвиток натурфілософії спричинив поступове переосмислення метафори *книга природи* і її співвідношення з Біблією. Проте традиції попередньої епохи залишалися досить сильними. Так, Микола Кузанський (1401–1464 рр.), творець нового способу мислення, продовжував у дусі середньовічного християнства трактувати природу як божественну книгу, читаючи яку людина дізнається про божественний вияв у матеріальному світі, а творчу могутність Бога порівнювати із створенням книги [Кузанський].

У Новий час метафора *книга природи* набула змісту, відповідного світогляду епохи та потребам пізнання. Вона стала головною пізнавальною моделлю для вчених, які побачили в природі текст, який необхідно зрозуміти (Г. Галілей, Р. Бойль, П. Гассенді, Ф. Бекон та ін.). Френсіс Бекон вважав, що Бог «дав нам дві книги: книгу Писання, в якій розкрита воля божжа, а потім — книгу природи, яка розкриває його могутність» [Бекон 2012]. Природа для вченого — ключ до Писання, вона готує розум людини до сприйняття Писання і розвиває її віру. Це було нове й резонансне на той час твердження, оскільки змінювало співвідношення між двома книгами, віддаючи першість *книзі природи*. Подібне, але більш розгорнуте розуміння природи висловив Галілео Галілей. Зберігаючи християнську віру, вчений надавав перевагу науковому пізнанню та вважав, що *книга природи* написана мовою математики [Книга природи написана на мові математики]. Рене Декарт орієнтував на пошук істини у «великій книзі світу» та в самому собі, що засвідчувало інтелектуальне зростання людини Нового часу.

Естетика бароко відродила античне розуміння поезії як мистецтва морального знання. Поетичне вираження морально-духовних цінностей було прирівняне до творення природи, а світ потрактовано як твір мистецтва, що ймовірно, сприяло актуалізації метафори *книга природи* як світоглядної моделі в європейській літературі. Нове розуміння краси, тяжіння до універсальності й всеохопності в зображенні дійсності, емоційне й інтелектуальне напруження передавали численні символи, метафори, алегорії, гіперболи, порівняння, антитези, які часто були ускладненими й ампліфікованими. Прагнучи виразити одну з фундаментальних ідей бароко про світ як книгу, автори розгортали бінарну модель метафори до рівня тексту. Так, англійський поет XVII ст. Френсіс Кворлс, прославляючи творчу могутність і мудрість Бога, детально аналогізував

світ із книгою в розгорнутій метафорі: «Книга світу в сторінках, надрукована повністю / З великими Божими творіннями в прописній літері: / Кожне творіння — це сторінка; і кожна дія / Правдивий характер, позбавлений усіх недоліків» [Curtius Ernst Robert 1990, с. 323].

В українській культурі поширення ренесансно-реформаційних ідей Західної Європи збігається з появою українського бароко (кін. XVI — поч. XVII ст.), яке розвивалося до кінця XVIII ст., перебравши на себе ренесансні функції засобу секуляризації й гуманізації духовної культури та виразника національної ідентичності. Українське бароко поєднало античні образи і християнську символіку з художніми традиціями, сформованими за часів Київської Русі. Для українських пам'яток кін. XVI ст. і всього XVII ст. показова актуалізація концепту *книга* та метафор на його позначення. Водночас осмислення природи за аналогією до книги зрідка знаходить вираження у відповідній метафорі, хоч приклади опосередкованого вияву такого світорозуміння численні. У пам'ятках цієї доби традиційно частотна метафора *слово* → *життя*, яка профілює надважливе значення Слова, утіленого в Святому Письмі: *Которое Слово днесь на землю посланно, / да будет вмѣсто Книги в сердцу в[ашей] м[ос]цѣ написано, [Метафізичні вірші]; Молю тя, да грѣховный терн мнѣ не унзает / и сѣмени слов твоих в мнѣ не подавляет* [Туптало]. Слово в ті часи — це засіб зв'язку з Богом.

Концепт *книга* безпосередньо пов'язаний з концептом *алфавіт*, який у християнській культурі також реалізував ідею божественного начала: «Я е альфа і омега, початок і кінець» [Апокаліпсис чи Об'явлення Івана Богослова, 1:8]. Слова з Апокаліпсиса підкреслюють, що вся повнота світу розміщена між альфою і омегою, першою і останньою літерами класичного грецького алфавіту, що все перебуває під владою Бога від створення до завершення існування світу. В українській бароковій літературі слово *алфавіт* наявне в назвах творів та збірок: «Алфавіт духовний інокам і світським» Ісайї Копинського, «Алфавіт зібраний, римами складений від Святих Писань» Івана Максимовича, «Рак азбучний», «Азбучний ест вірш» Івана Величковського, «Alphabetum rozmaitym heretykom» Іоанікія Галятовського та ін. У багатьох із цих текстів простежується прагнення переосмислити співвідношення Бога, людини й природи; призначення людини; необхідності самопізнання. Так, Ісаєя Копинський розкриває суть євангельського життя в істині, акцентує моральне, розумове і духовне начала в людині, подає власне розуміння шляхів пізнання світу, людини і Бога. Автор розвиває концепцію «умного діяння», у якій виділяє кілька етапів: моральне самовдосконалення, працю, позбавлення матеріальних речей, просвітлення розуму, самозаглиблення, пізнання Бога та поєднання з ним. Суголосні думки згодом висловлює Григорій Сковорода.

Філософ Сковорода розуміє світ як книгу, яку створює людина, «рід людський», але книга ця чорна, бо в ній багато бід: «Едину читай книгу и довѣт. Воззри на мір сей. Взглянь на род человекскій. Он вѣдь есть книга, книга же черная, содержащая бѣды всякаго рода, аки волны, востающія непрестанно на морѣ» [Сковорода 1983, Т. 2]. За Григорієм Сковородою, всередині людини — Бог. Бог, світ і людина — єдині: «А как в бозѣ раздѣленія нѣсть, но он есть

простирающееся по всѢм вѢкам, мѢстам и тварям единство, убо бог, и мѢр его, и челобѢк его есть то едино» [Сковорода 1983, т. 1]. Пізнання світу, пізнання істини, пізнання Бога постає із праць Григорія Сковороди як самопізнання, яке філософ вважає головним сенсом людського існування. У процесі самопізнання шляхом заглиблення у себе людина наближається до Бога, який мислиться як безпочаткове начало світу. Людина розкриває свій внутрішній світ, виявляє глибинні основи свого існування і змінює себе. Спрямовує пошуки людини, як вважає Григорій Сковорода, Біблія — світ символів, що є сутнісним виявом Бога, світом начала: «*Сіє истинное начало образуется и всѢм тѢм, что пошло на начало»* [Сковорода 1983, т. 1]. Біблія — це не остаточна істина, а провідник людського серця до Святого Духа. Символічний світ Книги Книг дає змогу людині побачити невидиме. Таким чином мислитель замикає кільце (символ Біблії, принцип буття світу): Бог — Біблія — Людина — Світ. Усе повертається на кола свої. Сакральний характер світу визначає концепція креативної ролі Слова, втіленого в Біблії.

Григорій Сковорода, як підкреслює Олена Маленко, сформував «інтенціональні засади занурення людини у свій буттєвий простір, у процес творення мистецькою особистістю власного буття — навіть якщо не реального, а ідеального, метафізичного, то все ж не колективно-типового, а суб'єктивованого, позначеного індивідуально-авторською неповторністю й оригінальністю» [Маленко 2010, с. 180]. Філософія Григорія Сковороди стала визначальною для українського романтизму, як і філософія Йоганна-Готфріда Гердера для європейського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэкон Ф. Сочинения в 2-х т. Т. 1. EBook 2012. [Електронний ресурс]. URL: https://imwerden.de/pdf/bekon_tom1_1977_text.pdf
2. Жития святых. [Електронний ресурс]. URL: <http://hram-nikola.kiev.ua/zhitiya-svyatykh/1713-prepodobnyj-antonij-velikij>
3. Книга природы написана на языке математики. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.e-reading.club/chapter.php/1048712/64/Fishe>
4. Крекотень В. Освітня реформа Петра Могилы і утвердження бароко в українській поезії. [Електронний ресурс]. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Krekoten_VI/Osvitnia_geofrma_Petra_Mohyly_i_utverdzhennia_baroko_v_ukrainskii_poezii/
5. Кузанский Н. Об ученом незнании. [Електронний ресурс]. URL: http://www.theosophy.ru/lib/de_docta.htm
6. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга / переклад українською В. І. Постнікова, С. В. Єфремова. Київ : Ніка-Центр, 2001. 461 с.
7. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія]. Харків, 2010. 488 с.
8. Метафізичні вірші. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto48.htm>
9. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/>
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/>

11. *Туптало Дмитрій*. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto70.htm>
12. *Ушкалов Л.* Григорій Сковорода. *Сковорода Григорій : повна академічна збірка творів*. Харків – Едмонтон – Торонто, 2011. 1400 с.
13. *Curtius Ernst Robert* European Literature and the Latin Middle Ages 1990 p. [Електронний ресурс]. URL : <https://books.google.hu/books?id>
14. *World Digital Library* [online]. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.wdl.org/en/item/3158/>

Петро Лойтра

український композитор

м. Мала Виска

petroloytra1958@ukr.net

ВЛАДА ПІСЕННОГО ВЕРТОГРАДУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Багатогранність спадщини Григорія Савовича Сковороди, зумовлена різноманіттям творчих обдарувань його натури, провокує необхідність її осмислення з точки зору ряду наукових і прикладних дисциплін. Торкається це осмислення і розгортання сквородинівської теми сучасними українськими композиторами. Вагомим додатком до сучасного прочитання поетичних творів слід вважати співану поезію або покладення її композиторами на музику і презентації вокальних творів чи вокальних циклів, адже, зазначимо, що далеко не кожен поетичний текст піддається такому творчому опрацюванню.

Григорій Сковорода з дитинства був причетний до музики й співу. Ще тоді він вправно грав на сопілці, та, володіючи від природи бездоганною музичною пам'яттю й музичним слухом, мав й унікальний голос співака. У дитинстві йому пощастило співати не тільки в Чорнуській церкві, а й у Курінській Красногірській пустині. Це захоплення його не покидало впродовж усього життя.

Потрапивши до Києво-Могилянської Академії, він, звісно, не покидав займатися співом і музикою, а, удосконалюючись, фахово опанував гру на інших музичних інструментах. Завдяки такому природженому талантові юний Григорій на відборі в Глухові потрапляє солістом до царської придворної музичної капели в Петербурзі. Як чудовий поет свого часу із композиторським підходом до цієї справи, він поклав на музику низку власних віршів і виконував їх. Його вокальний доробок мав неабияку популярність. Пісні в його виконанні із зацікавленням слухали тодішні його численні прихильники. Відомо, що деякі з його пісень включили до своїх творів Іван Котляревський та інші письменники, а також взяли до свого репертуару кобзарі, лірники.

Музикою поет-філософ займався у вільний час, створивши духовні концерти, музику до літургій, та до деяких псалмів. Що цікаво, його мелодії пронизані простою гармонією. Крім духовних творів, Григорій Савович залишив і світські

пісні на власні вірші. Майстерно володів скрипкою, бандурою, грав на сопілці, флейті та інших музичних інструментах, що, звичайно, допомагало йому в створенні мелодій пісень.

Не є винятком і той факт, що наші сучасники не лише популяризують твори Г. С. Сковороди в концертних програмах, а й композитори нині омузичують присвячені великому філософові поетичні твори відомих майстрів слова, інші пишуть музику на вірші класика — це Петро Приступов, Тетяна Лобода, Микола Береговий. Президент Міжнародної літературно-мистецької академії України Сергій Дзюба в статті «Нескінченний шлях осягнення» яка була надрукована в «Українській літературній газеті» №11 від 05. 06. 2020 року відзначає: «<...> у грудні 2022 року виповнюється 300 років від дня народження Велета Григорія Савича Сковороди. Чи не засвідчує ця кількість літ уже правдиву символічність постаті творця «Саду Божественних Пісень»? І так, і ні! Так — тому, що ми і досі не можемо «уловити», осягнути до кінця феномен Сковороди. І він, і його творчість, такі прозорі на перший погляд, і досі залишаються для нас загадкою, символом, якого не вдається звести до інтегралу відповіді. Ні — тому, що його постать і творчість живо пульсують у дні сьогоденнішому, достеменно організовуючи культурний простір нашого турбулентного часу» [Дзюба 2020 а), ст. 5].

Більше двадцяти років я знайомий з відомим українським письменником, одеситом Дмитром Шуптою — людиною великого інтелекту, громадським і культурним діячем, фахівцем-лікарем, козаком, викладачем, рідновіром, краєанином Г. С. Сковороди. <...> Знайомлячись з його новими творами (а мене, найперше як композитора, цікавили пісенні тексти), відкривав нові грані непересячного таланту автора. Я не міг відірватися від поем про героїв-підводників Олександра Маринеска та Семена Коваленка, історичних поем «Карма гетьмана», «Конотоп» про героїв національно-визвольної боротьби «Івана та Юрія Лип», «Колимських дівчаток» та інших. Різні теми, різні герої, різні події. Дмитро Романович уміє поринати в ті часи, про які пише, щоб правдиво відобразити своїх героїв, їхні думки, вчинки, торкаючись складних, героїчних і трагічних подій. Якось до моїх рук потрапила і вокальна поема «Осягнення» за однойменною поемою, покладеною на музику поетовим земляком-полтавцем Володимиром Стеценком. Це видання було присвячене 275-річчю з дня народження Григорія Савовича Сковороди, видатного українського письменника-гуманіста, філософа, музиканта, просвітитника-педагога, богослова. Поема була в 1997 році надрукована видавництвом мистецького центру «Собор» у місті Сумах.

Як відомого скворородинознавця, рідний край надихнув Дмитра Романовича на продовження дослідження життя і творчості свого земляка, адже автор увесь час прагне поєднати час великого Мандрівника із сьогоденням, книжну мову його творів з нинішнім співучим словом:

*...Нічого в долі ти не брав.
Хай нам докорів не минути, —
Ми здобули дешифру прав*

Тебе, козаче, пом'янути...
[Стеценко 1997, с. 51].

За час праці над поемою авторові довелося опрацювати багато книжок, досліджень, нарисів, переглянути сотні аркушів архівних матеріалів, відвідати історичні місця та батьківщину поета-філософа. Зацікавлення минулим свого народу, закладене в людині на генетичному рівні. Мабуть, не випадково відомий вислів «Той, хто забуває своє минуле, не має майбутнього» відкарбувався у пам'яті дослідника Дмитра Шупти і відчувається його велике бажання наблизити нас до Сковороди, а Сковороду до нас, сучасних. Тож поема «Осягнення» глибоко запала мені в душу й захопила настільки, що я не зміг не доповнити її і власним вокальним циклом, так би мовити позмагавшись з композитором-колегою В. Стеценком, і розширив, доповнивши унікальний твір «Осягнення» своїми новими вокальними творами, завдяки чому він, на подив, несподівано набув більшої повноти і довершеності, тобто музичної викінченості.

Пан Сергій Дзюба у вступному слові до книги «Осягнення» наголошує: *«Цей збірник об'єднує твори Сковородинівської тематики автора, у доробку якого понад 70 видань <...> Адже Д. Шупта не стільки «пише про Сковороду», скільки бачить його своїм героєм, не стільки розвиває його мотиви, скільки наділяє життям гіпотетичним, змушує оту одвічну загадку-символ Сковороди відкривати свої нові грані. Художній світ цього видання виразно авторський — за жанровою палітрою, стилістикою, проблематикою, але водночас вражає злиття автора і героя, коли починаєш розуміти, що ти уже увійшов у Сад Сковороди. Чи не в цьому полягає чарівна влада містифікації мистецтва, яка є одним з небагатьох способів подолати час»* [Дзюба 2020 б), с. 5].

Вокальний цикл за однойменною поемою «Осягнення» поділений на чотири окремі розділи. Перший — «Спокуса волі». До нього написано десять пісень. Вони — окремі ненав'язливо підводять до думки про сутність буття, про місце людини в життєвому колобігові, вселяють віру в добро, справедливість та істинні вартощі. Вокальний цикл побудований так, що в його організації важливу роль відіграють читець і співак-вокаліст (в окремих піснях-дует). На мою думку, творчий тандем поета та двох композиторів (кожен має власний почерк), надає написаним композиціям особливого звучання, що вирізняється злиттям різних почуттів і досвідів, які, безсумнівно, доповнюють одне одного. Твір структурований відповідно до відображення основних подій у житті героя та дозволяє об'єктивно і неупереджено зобразити постать Григорія Савича в умовах далекого минулого і поєднати його зі сучасністю, щоб не загубити свою національну, європейську самість.

Цікавість до Сковороди у різний час була різною, по-своєму своєрідно забарвленою. Письменники, історики, художники розповідали зворушливі історії про життя українського велета Духа, чим створювали його привабливий образ. А скільки легенд, переказів, спогадів, листів залишили його сучасники, друзі, учні. Вони сьогодні для нас, митців, є невичерпними джерелами в образному

пізнанні та осмисленні часу й постаті Сковороди. До самої смерті Григорій Сковорода жив мандрівним життям. Ось влучний портрет Сковороди:

*...В полотняній свиті та босоніж
Торбу і бриля мудрець зніма.
Тихо на вечірньому осонні.
А на серці спокою нема...
[Стеценко 1997, с. 35].*

Де б не мандрував Григорій Савич, не зміг він знайти країни, у якій би всі люди жили щасливо, були багатими, вільними. Його не задовольняло суспільство, у якому панує кріпосний гніт, національна, соціальна і духовна неволя. Людина лише тоді принесе найбільше користі людям, суспільству, запевнював він, коли повністю розкриє свої можливості за покликанням у власному природному званні і стані:

*...У світі не знайти мені притулку
Ні в полі, ні у лузі, ні в гаю,
Ні в місті, в гомінливому провулку –
Я скрізь, немов над прірвою стою...
[Шупта 2020, с. 158–159].*

Приємною подією в нашій спільній з поетом Д. Шуптою творчій співпраці стало видання збірника «Осягнення» (Чернівці : «Букрек», 2020), котрий складається з восьми частин, сім з яких — поетичні цикли, а восьма — «Вокальні цикли». Показово, що провідною темою і в поезії, і в музиці цього видання є духовне життя людини-філософа, розмисли Сковороди:

*...Всевишній Боже милосердний,
Ти в мене завше у душі,
А у моїм гарячій серці –
Чуття, що в'ються, як вужі...
...Молюсь, о Господи, до Тебе
В своїй душі – не на виду,
Щоб не носило бурі небо
На цвіт в Божественнім Саду...
[Шупта 2020, с. 136–137].*

Пісні композиторів Петра Лойтри і Володимира Стеценка розраховані на професійне «вокальне» виконання. У той же час доступне і аматорам. Можливо не надто вишукані й музично піднесені, але кожен з них властивими їм засобами музичної мови, виразності, мислення, імітування суто звукових моментів намагався розкрити людські почуття. Тут і мрія про перебудову світу і людської свідомості, пошуки своєї манери висловлення, нових гармонічних засобів, які відповідали б змісту творів. З поміж представлених музичних композицій особливо виокремлюється різнобарвна, яскрава, образна палітра.

Автори пропонують широкий вибір творів різного рівня складності, спираючись здебільшого на традиційний національний фольклор.

Сергій Дзюба підкреслює що *«цінність поданого видання полягає ще й в тому, що автори пропонують пісні не вибірково, а циклами, так, як було задумано. Це цілком слушна пропозиція. З одного боку, що дає можливість для глибинного і всебічного знайомства з твором, а з іншого — збільшує простір творчого пошуку виконавця і полегшує його роботу у виборі репертуару»* [Дзюба 2020 б), с. 11].

Пісням Володимира Стеценка притаманна куплетно-варіаційна структура, що буквально відтворює строфіку літературного тексту. Це все видно за нотним записом та музичним супроводом. Цікаво, що автор для супроводу використовує музичні інструменти: фортепіано, гітару (пісні «Заспів» [Стеценко 1997, с. 3–6], «Спокуса волі» [Стеценко 1997, с. 8–9], «Мармур ночі» [Стеценко 1997, с. 13–14]).

У той же час є кілька пісень, які складніші для виконання, написані для дво-, триголосного виконання. У них композитор використовує інтонаційно-сміслові повороти, перед усім пов'язані з поетичним текстом Д. Шупти. У піснях при виконанні відчувається ладова стійкість партій другого голосу, мелодія яких побудована на опорних звуках ладу і спирається на тоніку. Вона то відходить від неї на стійкі й нестійкі ступені, то знову повертається до тоніки. Важливо, що в триголосних творах, де насамперед лежить принцип поліфонічного багатоголосся, де кожен голос має свою вокальну лінію, при виконанні поєднуючись утворює якісно цілісну структуру музичного твору, що і виражає його єдиний зміст у єдиній формі (Пісні «Нектар свободи» [Стеценко 1997, с. 26–27], «Даруй нам Боже» [Стеценко 1997, с. 53–55]).

Деякі пісні написані композиторами в стилі українських пісенно-билінних розповідей, є й романси, а ще є пісні, у яких відтворено мужні, палкі почуття людини, її героїчні поривання. У піснях композитора П. Лойтри відчувається більша контрастність між розділами, бо він намагається втілити більш динамічний зміст. Це дає можливість гостріше провести тематичний матеріал.

Фрази лаконічні з перервами, характер мелодій інколи декламаційний. У порівнянні з іншими творами мелодія має пісенну структуру, рельєфну лінію, що завершується твердою тонікою [Пісня «Затихли з вітами билини» [Шупта 2020, с. 130–131]].

ЗАТИХЛИ З ВІТАМИ БИЛИНИ

Слова Д. Шупти
Музика П. Лойтри

Спокійно

Am Dm E7

За-тих-ли з ві - та-ми би - ли - ни Та від - шу - мі-ла ко - ви -

Музичний текст з чотирьох рядків. Кожен рядок містить нотний рядок з гармонізацією та українськими літерами під ним. Гармонізація вказана вище нотного рядка.

Мою творчу увагу привабив мотив «Мандрівної долі», який відтворює в нашій уяві знову шляхи подорожей Г. С. Сковороди. Узявши до рук костура, він вирушив у дорогу. Кропивничанка, письменниця Антоніна Корінь у статті «Як слово й музика перемагають час» теж наголошує, що поет Дмитро Шупта називає Сковороду «Князем Світла», розповідаючи про мандри Україною, поет сам перевтілюється в мандрівника і видає монологи від імені Сковороди. Вони звучать правдиво-переконливо: «*Болем проорані меридіани / І паралелі на вічній землі*» [Корінь 2022, с. 4].

І куди б його не водило житейське море, у нього було велике бажання відкрити своєму народові істину, правду життя і його суть. Він отримує можливість побувати в Угорщині, Словаччині, Австрії. Відвідуючи їх, напевне, спілкувався зі вченими людьми, слухав, можливо, лекції когось із знаменитих професорів або й сам читав за нагоди, пізнавав різні філософські вчення. Цікавою версією Дмитра Шупти є припущення про те, що, мандруючи Україною, Сковорода відвідував історичні місця, у тому числі, напевне, і Кам'яну Могилу над рікою Молочною:

*...Неспішно від села і до села
У лузі, у переліску, чи в полі
Так, як його дорога повела,
Ішов Сковорода на поклик долі...*
[Шупта 202, с. 53].

Сергій Дзюба звернув увагу на те, що читач може запитати: «*Де незаперечні докази, що Сковорода вивчав Кам'яну Могилу й Велес-Книгу? Хоч зазвичай*

у читачів таких запитань не виникає, бо є згадки про, що відвідуючи брата Михайла Ковалинського у Таганрозі, Сковорода обрав собі несподіваний маршрут і побував у Білогірському монастирі, на Савур Могилі, у Капулівці та Ровеньках. Тоді ж не минув ріку Молочну з Кам'яною Могилою» [Дзюба 2020 а)]. Така думка ще не підтверджена науково, але вона спонукає до пошуків.

Український філософ був одним з найкращих мислителів того часу, доби Просвітництва. Сам патріот, він мріяв про те, щоб прищеплювати і виховувати в народові священне почуття любові до рідного краю. Дмитро Шупта пише також про Григорія Сковороду і Тараса Шевченка як про пророків української нації, які проповідували високі морально-етичні вартості, звеличували наш дух, вселяли сподівання на можливість подолання історичних помилок предків і залишили нам у спадок цілюще життєдайне джерело, з якого черпатимуть насагу вкраїнці майбутніх поколінь (пісня «Пророки України» [Шупта 2020, с. 114].

ПРОРОКИ УКРАЇНИ

Слова Д. Шупти
Музика П. Лойтри

В гул - ко - му за - по - луш - но - му від - лун - ні, Не -
 -мов на спо - лох дзвін, у всі ча - си. Бан -
 -ду - ри й коб - зи гра - ють дзвін - ко - струн - ні й лу -
 -на - ють нам про - ро - чі го - ло - си. Від -
 -лун - ня не роз - та - ло в да - ле - низ - ні Над
 бур - ни - ми по - то - ка - ми во - ди: Не -

F m G A^b F m
 - ма про-ро-ка у сво - їй Віг - чиз - ні, О - крім Гри - го - рі -
 G⁷ C m 1-2 C m 3
 - я Ско - во - ро - ди. Над / - ди

Як зазначено в книзі «Культура і побут населення України», національно-визвольне піднесення «сприяло зростанню творчого потенціалу різних верств населення України. Саме в XIX столітті набули визнання письменники, композитори, науковці, художники. А сприяли формуванню української національної культури саме Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський, Т. Г. Шевченко. Найважливішу роль у цьому процесі відіграла українська літературна мова [Культура і побут населення України 1993, с. 23].

*...Нам любя неба синя оболока
 Й не боїмося ми грози гримас.
 Нового ми очікуєм пророка –
 Чекаєм ясновидця повсякчас.
 Ми чесні починаємо загінки
 І оремо лани на гаразди...
 Окрім Франка і Лесі Українки,
 Окрім Шевченка і Сковорода
 Нема пророка.
 [Шупта 2020, с. 115].*

У вокальному циклі «Шлях істини» десять пісень, кожна з яких присвячена певному епізоду з життя героя. Їх об'єднує музична канва, яка зіткана з інтонаційних ліній і кожен мотив сприймається як окремий образ. Емоційний колорит кожного пісенного тексту — це підібране співзвучне музично-малювниче оформлення. Природна стихія, грим, гроза, дощ, обледеніння сприймається, як своєрідне філософсько-елегічне оповідання. Музика цього циклу висвічує глибоко-символічний зміст. Природа, що переживає драму і головний герой — мандрівник Григорій Сковорода, який в неї потрапив — ось образно-смілова метафора циклу «Шлях істини». Людина з одного боку, сприймається як космічна стихія. Тут осмислюється її життєве призначення й місце. Так, філософ мандрує Україною, він вкотре осмислює сутність людського буття, трагічну долю людського життя на тлі невмирущості Вічності (пісня «Сповідь») [Шупта 2020, с. 108]. А ще розкривається страждання самотньої людської Душі, яка вимушена залишити батьківську домівку.

*...То я — між дюн, то — раптом на льоду.
 Як викинутий рідною землею.*

Скрізь — безліч перепон, а я — іду,
 Іду й іду за мрією своєю...
 [Шупта 2020, с. 109].

Закінчується музична частина збірника вокальним циклом «Осягнення», що є знаковим фактом, адже так називається і поема Дмитра Шупти, видана 1993 року, і вокальний цикл В. Стеценка, створений на її основі 1997 року, і, врешті-решт, презентоване мною видання 2020 року. Отже, цілком можна стверджувати, що шлях осягнення Сковороди Дмитром Шуптою триває. Не менш важливим є і те, що йому вдалося долучити до цього шляху і композиторів-побратимів.

СПОВІДЬ

Слова Д. Шупти
 Музика П. Лойтри

Не поспішаючи $C\#m$

Сьо - год - ні я спо - ві - ду - юсь Дніп - ру - І

$C\#7$
 з кож - ним ко - лі - їв - цем, хоч сьо - год - ні, По -

$F\#m$ $G\#7$ А
 -кляв-шись у Хо - лод - но - му Я - ру, Прой -

$F\#m$ $G\#7$ Приспів:
 -ду До - ро - гу Страд-ниць-ку до Код - ні. Ме -

$F\#m$ $G\#7$ $C\#m$
 -не чу - жі че - ка - ють бе - ре - ги, Від

$F\#m$ $G\#7$ $C\#7$ $F\#m$
 чо - го рід - на Мно - га не змі - лі - є. Ні -

G#7   A   F#m

- де мій слід не за-ме- туть сні- ги,   Не зми-ють зли - ви й ві - тер не роз-

G#7   G#7   C#m   1-2

- ві - с.   Я / - ві - с.

Дослідниця О. Сьомочкіна залучає Д. Шупту до поетів, які «руйнували» закордонні дива, аби збагатити рідне українське [Одеська хвиля 2008, с. 247]. Можна також погодитися з В. Іванисенком, який зазначив, що у творчості поета «важко вказати на якісь персональні впливи чи переспіви — його вчителем є вся наша література і пісенна традиція народу» [Одеська хвиля 2008, с. 247]. А. Корінь пропонує гарну ідею — «висадити від Харкова до Львова сквородинівські діброви — із жолудів з дуба, з яким дружив Скворода» [Корінь 2022, с. 4].

Насамкінець хочу зазначити, що в цьому році не тільки Україна, але й цілий світ відзначатимуть 300-ліття з дня народження Григорія Сковороди, геній якого полягає, зокрема, і в тому, що будучи митцем своєї доби, він і досі є сучасним не тільки своїми ідеями, але і духом їхнього втілення як у слові, так і у музиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба С. а) Нескінченний шлях осягнення. *Українська літературна газета*. №11 (277). 05. 06. 2020. Стеценко Володимир. Осягнення. Вокальний цикл. Суми : Собор, 1997.
2. Дзюба С. б) Вступне слово. *Шупта Д., Лойтра П., Стеценко В. Осягнення. Поезії та вокальні твори*. Чернівці : Букрек, 2020.
3. Корінь А. Як слово й музика перемагають час. *Народне слово : газета* (Кропивницький). Від 05.06.2022. С. 4.
4. *Культура і побут населення України / упорядники: Наулко В.І., Артюх Л.Ф.* Київ : Либідь, 1993.
5. *Одеська хвиля – 3. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / упорядники: Отченашенко П, Різників О.* Одеса : Друк, 2008.
6. Тільнов В. Петро Лойтра став співавтором книги про Г. Сковороду. *Маловисківські вісті*. №41 (від 27.05.2020). С. 3.
7. *Шупта Д., Лойтра П., Стеценко В. Осягнення. Поезії та вокальні твори*. Чернівці : Букрек, 2020.
8. *Шупта Дмитро. Осягнення. Поема*. Яготин : Титул, 1993.
9. *Шупта Д. Птахи попелу. Рубаї. Пірятин* : Дніпро, 1998.

Олена Маленкодоктор філологічних наук, професор
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com

СЛОВО В ІДЕАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ СВІТОБУДОВИ: ТРАДИЦІЇ Й НОВАЦІЇ ЛІНГВОПОЕТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Традиція книжної української поезії своєю історією сягає глибини віків, часів прийняття християнства на руських землях; тож літературна книжність в стильовому наративі була засвоєна українськими піітами з Візантії, Болгарії та Моравії. Це зумовило її зв'язок з релігійно-учительською та богослужбовою практикою й знайшло втілення в одах, похвалах, церковних гімнах, голосіннях, які й становлять жанровий патерн церковнослов'янської книжної поезії, що стала «спільним надбанням літератур усіх православних народів східної та південно-східної Європи» [Крекотень 1978, с. 5]. Помітного розвитку українська книжна поезія зазнала в період II-ї половини XVI — I-ї половини XVIII ст.; провідним типом художньої творчості цього часу стає класицизм, у надрах якого продуктивності зазнали поетики, представлені на теренах України як шкільні курси науки поезії.

Це спонукає піітів розробляти правила поетичної мови, приділяючи увагу формі вірша, його мовному оздобленню, що корелювало з тогочасними завданнями поезії, основними з яких були дидактичні й духовні настанови (призначення поезії): «Поезія є мистецтво передавати людські вчинки для життєвого повчання, викладене віршами, або поезія є мистецтво наслідувати у віршах відповідно природі для повчання людей» (поетика 1669 року «Ліра») або «Природа поезії чи сама поезія є мистецтво зображення й наслідування людських вчинків, що викладаються віршами, для життєвого повчання» (поетика «Касталійське джерело») [цитуємо за: Сивокінь 2001, с. 70]. Митрофан Довгалевський у своїй поетиці «Сад поетичний» писав: «І здалось мені, що цілком справедливо словесне поетичне мистецтво можна назвати чарівним садом. Цей сад, безперечно, принесе втіху скорботним душам, спонукатиме байдужих на прекрасні вчинки, стримуватиме жорстоких, викриватиме зарозумілих, віддаватиме хвалу чесним, затаврує ганьбою нечесних і не тільки із своїх сучасників, але й з нащадків зробить працьовитих садівників» [Довгалевський 1973].

Теоретики шкільних поетик усвідомлювали сенс художньо-естетичної інтерпретації світу, яка презентує ідеальну (віртуальну) модель світобудови, реалізовану специфічною вербальною системою, з використанням потрібних структурно-граматичних і лексичних формул. І в цю модель закладалися цінності, актуальні саме для світоглядної парадигми барокового мислення з його духовно-релігійними (християнськими) домінантами — любов'ю, вірою, Богом, добродієністю, смиренністю, набожністю, скромністю, працьовитістю.

Разом із тим, констатує І. Іванько, в естетиці бароко відбився «суперечливий, стрімкий рух духовного розвитку людства — рух, смисл якого прихований у безмежній різноманітності речей, властивостей, у неосяжній строкатості явищ, що відкривалися свідомості» [Іванько 1987, с. 6]

Найпомітнішим явищем українського поетичного бароко стала творчість Григорія Сковороди, який з-поміж усіх українських поетів XVIII ст. (серед них Георгій Кониський, Стефан Яворський, Пилип Орлик, Феофан Прокопович, Іван Максимович, Василь Капніст та ін.) був орієнтований на європейські ідеї християнського гуманізму, водночас сповідуючи ідеали Просвітництва й максими національного раціоналізму. Вірші Сковороди, коментує М. Корпанюк, «за формою відповідають традиційним засобам поезики й риторики старої національної літератури класицизму, заплідненим ренесансно-бароково-просвітницькими традиціями» [Корпанюк 2012, с. 75]. Ця традиція торкалася не тільки форми, а й змісту творів, позначившись на їх темах, ідеях, мотивах, образах. Водночас Сковорода, маючи внутрішнє прагнення нового, непізаного ще, наповнював свої поетичні тексти суголосним часові змістом, оновлюючи його ідеями свободи (індивідуальної й соціальної), мотивами національного визволення, духовного багатства людини, її морально-етичних імперативів [там само]. Сковорода синтезує в поетичному наративі християнське й світське, наближуючи свої вірші до ширшої аудиторії (хоча дослідники життя й творчості Сковороди, серед яких і Ю. Шевельов (Шерех), передбачають, що основними шанувальниками, одностудцями й читачами філософа були не селяни, а освічені люди, з якими Сковорода спілкувався, у яких зупинявся й товаришував) [Шерех 1998].

Власне, прагнення нового, вільного від певних догм, стали причиною конфліктів настоятелів Переяславського й Харківського колегіумів зі Сковородою, який читав там курси поезики, викладаючи їх по-своєму, оновлюючи відповідно до тенденції європейської естетики, відходячи від старих канонів. На жаль, курс поезики, що викладав філософ у цих колегіумах, не зберігся, але провідні лінгвософські орієнтири, презентовані в його філософських студіях, зокрема праці «Діалог. Імя ему — потоп зміин» [Сковорода 1983, с. 336–372], продукувалися майже в усьому інтелектуальному спадку Г. Сковороди. Фокусом цих орієнтирів і постає сакральне слово як логос (знання — пізнання) у його буттєвих трансформаціях: звичайне людське (земне, світське) → сакральне, Божественне → пізнання Бога, себе, світу. Таке онтологічне розуміння слова відкривається у вченні філософа про три світи — макрокосм (Всесвіт), мікркосм (людина) і світ символів (Біблія). Біблійне слово здатне транслювати закриту інформацію, осягнути й збагнути яку може тільки посвячений, що наблизився до розуміння Божої істини, ключем до якої є слово-логос. Як образно висловився Л. Ушкалов, Біблія для Сковороди — «це, коли хочете, «*Symbola et emblemata*», узятя з «небесної бібліотеки» [Ушкалов 2017, с. 306].

Г. Сковорода надає слову-логосу великої сили як інструменту, що уможливило збагнення сенсу речей, з яких складається Всесвіт, отже поезія як мистецтво володіти словом з певною повчальною метою і виражати внутрішню

інтенцію автора — творця власного мікрокосму — посідає вагоме місце в царині духовного життя. Врешті, мова є засобом моделювання ідеального, вічного, незнищеного світу (на відміну від матеріального, тлінного, зникомого) з його вічними цінностями. Слово наділене Божественною силою пережити людей і речі, долати час, простір. Оскільки ідеальний світ з його внутрішньою гармонією і досконалістю форми твориться за допомогою слова, то є чіткі правила творення цього світу, тобто тексту. У цьому Сковорода є послідовником правил поетичного мистецтва, канонізованих естетикою класицизму, з пріоритетами насамперед форми, однак розуміючи її досконалість по-своєму, що втілювалося в прагненні модернізувати поетичномовний канон живим мовним матеріалом, динамізуючи цим статику віршового письма. У контекст високого поетичного (книжного) слова філософ вживлює зразки української живої мови, слова на позначення етномаркованих реалій і понять, фольклорні контексти (цей дуалізм високого і низького взагалі властивий бароковому світогляду Сковороди, що відбилося в усіх його поглядах, афоризмах, творах).

Пошук нового наблизив філософа до національного у формально-змістовій організації своїх поетичних текстів, де органічно синтезувалося й посилювалося закладене в українських поетів-попередників поєднання літературного (універсального для естетики бароко) й фольклорного, тобто національного, складників. Більше того, у Сковороди увиразнюється індивідуалізація поетичного наративу, його суб'єктивація — в конкретних авторських оцінках, критичному ставленні до суспільних та людських вад, у рефлексіях, зумовлених власним досвідом споглядання, сприймання й осмислення тогочасних реалій. Тобто, за словами І. Франка, «зароджувався тип новочасного письменника <...> як індивідуальна поява зі своїми власними поглядами, виробленими сильно розвитим індивідуальним життям і думанням [Франко 1983, с. 362]. Ця індивідуалізація оприявнена й у стильовому оформленні віршових текстів Сковороди, їх мовній еклектичності, що загалом була властива українським поетичним практикам XVII–XVIII століття, які в певних жанрах (наприклад, інтермедіях) синтезували класичну поетичну мовотворчість з народною, питома українською, реалізованою в зразках народної пісні. Сковорода, визнаючи українські народні пісні джерелом поетичності й відштовхуючись від принципів загальної зрозумілості віршів, органічно поєднує барокові традиції віршування з народними, фольклорними. Ця органічність не суперечила загальній картині барокового стилю, адже, як зауважує Д. Чижевський, «любов до натуралізму, до зображення природи також і в її «низьких» елементах, до конкретного, за яким бароко завжди бачило духовне, божественне, ідеальне, привів барокове мистецтво та поезію до уваги до занедбаної доти народної пісні, фольклору» [Чижевський 1994, с. 241]. Саме в народних піснях маємо вербальну репрезентацію фрагментів концептуальної картини світу українців з її світоглядними й духовними цінностями: відчуття гармонії в природі, замилювання її живою, гармонійною красою; вагіть динамічного, сповненого життєвої енергетики буття.

Природа у світоглядно-духовних концепціях Сковороди, пантеїстичних за своєю суттю, посідала важливе місце. Природу, яку потрібно пізнати відповідно

до імперативу «пізнай себе», філософ проголошує Богом, адже природа — сама початок усього, тож вона існує в людині як Бог. Концептуальність цих взорувань Скворода омовлює лексично, насичуючи контекст словами-символами природної семантики, зокрема космоморфного, біоморфного, зооморфного семіокодів. Особливо продуктивними у віршовому наративі Сквороди є символи-космізми, що репрезентують як християнські символні коди, пов'язані з вищим світом, Божою оселею, так і наукові спрямування тогочася пізнати верхній, тобто небесний, простір з його реаліями. Тож лексико-семантична група «небо» репрезентована сукупністю відповідних лексем: *небо, небеса, сонце, луна, звѣзда, денница* (порання зоря), *облака, молнія, радуга*, представлених у текстах полісемантично: на позначення відповідних денотатів (конкретність), а також асоціативна кореляція цих номенів з абстрактними поняттями філософської, духовної, емоційно-чуттєвої семантики. Так, зокрема, лексема *сонце* в ідіостилі Сквороди активувала семантику «істина» (*Познаєш **истину** — ввойдет тогда в кров твою **солнце***); лексема *радуга* — семантику «радість», «щастя», «мир» (*Се **радуга** прекрасная мнѢ ведро блистает, Сердечная голубочка мнѢ **мир** вещает*); лексема *облака* — семантику «туга», «нудьга», «кручина» (*Ты — **мрак, облак, вихр, тоска, кручина***). В останньому контексті спостерігаємо зближення конкретних та абстрактних слів в ампліфікованому ряду, де всі лексеми отримали спільне смислове й емотивно-оцінне навантаження (несхвальність, емоційна негачія).

Попри пантеїстично орієнтований християнський світогляд Скворода дотримувався найновіших на той час наукових поглядів на природу й космос, визнавав геліоцентричну систему Коперника. В одному зі своїх творів він уводить новий для того часу словесний образ *Коперниковски сфери*, додаючи до нього таке пояснення: «Коперник — найновіший астроном. Нині його систему, тобто план, чи типик, небесного світу прийнято скрізь. Сфера — слово еллінське, на слов'янській мові — коло, м'яч, глобус, коло місяця, коло сонця» [Скворода 1980, с. 181]. У віршовому контексті цей образ ужитий у своєму прямому значенні як астрономічний термін і тому позбавлений додаткових смислових та емоційних конотацій. У цьому ж семантичному вимірі вжито слово *луна* (місяць): *Брось, пожалуй, думать мнѢ, сколько жителей в лунѢ! Брось **Коперниковски сфери**. Глянь в сердечные пещеры! В душе твоей глагол, вот будешь с ним весьол!* [Скворода 1980].

Загалом осмислення Сквородою неба як космічної сфери вийшло за межі християнських та народних уявлень про його кінечність. Небо в Сквороди — не конечна субстанція, воно не обмежується навіть місцем перебування Бога, тобто Едемом, хоча релігійна ідея множинності небес була артикульована філософом: *Все я минул небеса; Вышше небес, вышше гор*. У пошуках щастя уявний суб'єкт авторського наративу минає небеса, так і не знайшовши його навіть у Божій оселі: *Щасят нѢт на землѢ, щастя нѢт и в небѢ*. Чи означає цей контекст, що певною мірою поет спростовує ідею Раю як найблагодатнішого місця, де перебувають вічний спокій, радість і щастя? Щодо ад'єктива *небесний*, то здебільшого він має релігійне смислове навантаження, не мотивоване

узуальним значенням лексеми *небо*: *небесний меч*, *небесний град*, *небесний спокій*, *небесний двір*. Символьне значення прикметника *небесний* ґрунтується на сигніфікативних семах-асоціатах: *небесний* — «божественний», «святий», що й забезпечує відповідні смислові та емотивно-оцінні конотації (схвальні, урочисті, пафосні) відповідних моделей. Загалом символи є синергійним елементом поезії Григорія Сковороди, їм належить принципово важливе місце як у концептуальній, так і в художній картинах світу філософа.

Отже, лінгвопоетика Григорія Сковороди є синтезом канонічних барокових стильових ресурсів і нових, диктованих часом, синхронним мовомисленням, загальним розвитком наукового світогляду. Мовна картина філософа, на думку Л. Лисиченко, оприявнює «глибину його проникнення у світ, широту філософського погляду на явища, високий інтелект і освіченість, гуманізм» [Лисиченко 1992, с. 49].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гнатюк Л. П.* Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010.
2. *Довгалевський М.* Поетика. Сад поетичний. Київ : «Мистецтво», 1973. 435 с.
3. *Іванько І. В.* «Поетика» Митрофана Довгалевського. Поетика (Сад поетичний). Київ : «Мистецтво», 1973. С. 5 – 22.
4. *Корпанюк М.* Поетичний доробок Григорія Сковороди. *Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах* : [методичний посібник] / за заг. ред. Г. Л. Токмань, М. П. Корпанюка. Переяслав-Хмельницький, 2012. 420 с.
5. *Крекотень В. І.* Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. Київ : Наукова думка, 1978. 276 с.
6. *Лисиченко Л. А.* Мовний світ Григорія Сковороди. *Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди*. Харків : ХДПІ, 1992. С. 49–50.
7. *Маленко О. О.* «Ad fontes»: досвід шкільних поетик. *Олена Маленко. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну)* : [монографія]. Харків, 2010. С. 11–17.
8. *Мацько Л. І.* та ін. Стилістика української мови : [підручник] / Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
9. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : [підручник]. Київ : АртЕк, 2002. 424 с.
10. *Сивокінь Г.* Давні українські поетики. Харків : Акта, 2001. 166 с.
11. *Сковорода Г.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка, 1983. 542 с.
12. *Сковорода Г. С.* Сад пісень. Київ : Веселка, 1980.
13. *Ушкалов Л. В.* Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.
14. *Франко І. Я.* Климентій Трясця і Григорій Сковорода. *І. Я. Франко. Зібрання творів: У 50 томах*. Київ : Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 362–370.
15. *Чижевський Д.* Історія української літератури. Тернопіль, 1994.
16. *Шерех Юрій.* Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / переклад з англ: Ростислав Доценко. *Поза книжками і з книжок*. Київ : Час, 1998. С. 393–437.

Світлана Марцин

кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
martsin_sveta@ukr.net

Ольга Ткач

кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
olga-korelyat@ukr.net

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАЙОК ТА АФОРИЗМІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ (9 КЛАС)

Людина — істота соціальна, тому вона гармонійно існує, доки взаємодіє з іншими людьми, адже процес пізнання світу, мисленнева діяльність, можливість повноцінно жити в суспільстві залежать від людської здатності до спілкування, а саме сформованості комунікативних компетентностей. Комунікація — це найважливіша функція в бутті людини, без неї не можлива будь-яка діяльність, пізнання навколишнього світу, продукування людиною її результатів праці та ін.

Сучасний світ дуже швидко змінюється, змінюються й вимоги до здобування людиною освіти, насамперед у школі. Сьогодні навчання в Новій українській школі спрямоване на розвиток в учнів ряду компетентностей, ключовою з яких є вміння «спілкуватися державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ — у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час; це усвідомлення ролі ефективного спілкування» [Концепція, с. 11].

Поняття «комунікативна компетентність» увів до наукового вжитку американський лінгвіст Д. Хаймз (1972). Сучасні українські та зарубіжні дослідники (І. Бім, І. Зимня, Л. Петровська, В. Сафонова, А. Хуторської, Д. Браун, Х. Відосон, Д. Гумперц, М. Каналь, Л. Ловедей, Б. Ненсі, Б. Оскарсон, С. Савіньон, М. Свейн, В. Хутмакер) у своїх наукових працях тлумачать комунікативну компетентність як: 1) сукупність знань про систему мови та її одиниці, їх побудову і функціонування в мові, про способи формулювання думок рідною (іноземною) мовою й розуміння суджень інших, про національно-культурні особливості носіїв мови, про специфіку різних типів дискурсів; 2) здатність мовця вербальними засобами здійснювати спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до поставлених комунікативних завдань, розуміти, інтерпретувати і формулювати зв'язні висловлювання.

Комунікативна компетентність спрямовує будь-яку людину до спілкування, адже володіння техніками комунікації дає можливість індивідууму налагоджувати стосунки з іншими, передавати інформацію, пізнавати все, що нас оточує. Відомий український мовознавець Ф. С. Бацевич зазначає: «Комунікативна діяльність з погляду загальної теорії діяльності не є незалежною і не може розглядатися як самостійна. Адже на перебіг реального спілкування людей, безумовно, впливають різноманітні чинники, зокрема, когнітивні, соціальні, психологічні та інші сутнісні риси та статуси комунікантів; їх плінні, змінні в часі стани; конкретні умови комунікації (визначені контексти і ситуації) тощо» [Бацевич 2009, с. 202]. Тож висновкуємо, що комунікативну діяльність не можна розглядати у відриві від соціальної діяльності людини, коли ці дві категорії взаємодіють, ми й отримуємо повноцінного члена суспільства.

Завданням нашої студії є проаналізувати комунікативний потенціал байок і афоризмів Г.С. Сковороди на уроках української мови і літератури в 9 класі. Для аналізу було взято байки й афоризми, які розглядають за навчальною програмою в 9 класі: «Бджола та Шершень», «Байки Харківські», а також твори, які, на нашу думку, можна запропонувати учням саме для розвитку їхніх комунікативних навичок.

Для учнів 9 класу твори Г. Сковороди дуже корисні, адже проблеми, які там підняті, можуть допомогти підліткам пізнати світ і себе в цьому світі. Творчість геніального філософа та письменника складається зі збірки поетичних творів «Сад божественних пісень», філософських трактатів, притч, перекладів, зокрема, давньогрецького поета Горація, афоризмів. У них поєднано філософську мудрість і поетичність. Г. С. Сковорода у байках закликав читача до морального самовдосконалення, висловлював пошану до праці й людей, підносив культ розуму. Афоризми ж Григорія Сковороди якнайкраще підходять для опрацювання їх як теми творів, усного мовлення, адже їхня тематика дуже різноманітна і відображає всі проблеми суспільства.

Байки Г. С. Сковороди можуть допомогти учням замислитися над багатьма важливими проблемами, які невдовзі постануть перед ними в дорослому житті. Крім важливих соціальних питань суспільства, тексти байок пронизані народними фразеологізмами, прислів'ями і приказками, літературними афоризмами. У них виразно простежується місцевий український колорит. Дійовими особами в байках постають тварини, речі й люди. Загалом байки Сковороди мають критичний, викривальний характер, але водночас пронизані гуманістично-демократичними ідеями, мають педагогічний потенціал. Сковорода прославляв високі моральні якості людини: чесність, доброту, працьовитість, скромність, природний розум, а засуджував прагнення до багатства, чинів, пишного одягу, високих титулів. Викриваючи паразитизм і тупість панівних класів, їхню гонитву за багатством і чинами, Сковорода возвеличує чесну працю, дружбу і приязнь між людьми.

Байки Григорія Сковороди можна розділити на чотири ідейно-тематичні групи:

- важливість (пріоритетність) внутрішнього світу людини (розум, милосердя, великодушність, справедливість), а не зовнішнього: «Голова і Тулуб», «Ворона і Чиж», «Жайворонки», «Баба і Гончар», «Олениця і Кабан»;
- тема «сродної» праці (визирати професію потрібно за покликанням та схильностями): «Змія і Буфон», «Брусок і Ніж», «Орел і Черепак», «Собака і Кобила», «Зозуля і Дрозлик», «Бджола і Шершень»;
- викриття згубних прагнень і пристрастей: «Жаби», «Чиж і Щиглик», «Щука і Рак», «Мураха і Свиня»;
- ушлавлення дружби та розуму: «Пес і Вовк», «Собаки».

Формування комунікативної компетентності особистості забезпечує оволодіння нею важливими життєвими знаннями, уміннями, навичками, які дають можливість не тільки орієнтуватися в навколишньому середовищі, а й бути повністю самостійним під час реалізації своїх потреб.

Комунікативні навички можна умовно розділити на декілька груп. *Мовленнєві навички* допоможуть учням правильно і чітко формулювати свою думку, досягати бажаної комунікативної мети, здійснювати основні мовленнєві функції, висловлюватися виразно, зв'язно, логічно та змістовно. *Соціально-психологічні навички* навчать своєчасно й відповідно до ситуації вступати в спілкування, підтримувати його, утримати ініціативу під час спілкування. *Психологічні навички* сприятимуть подоланню психологічних бар'єрів під час спілкування, мобілізації на досягнення поставленої комунікативної мети, використанню емоцій як засобу спілкування. *Навички мовленнєвого етикету* допоможуть реалізувати вміння діяти відповідно до ситуації, правильно використовувати ситуативні норми вітання, прохання, пропозицію, докір, співчуття, побажання. На сьогодні навчання в школі має стимулювати та активізувати пізнавальну активність учнів, розвивати творчі настрої та заохочувати їх до різноманітної діяльності, ознайомлення їх із системою цінностей тощо.

Навчання української мови в 5–9 класах спрямоване на формування комунікативної компетентності й проходить такі етапи: формувально-пізнавальний (у НУШ — адаптивний) — 5 клас; формувально-систематизувальний — 6–7 класи; формувально-узагальнювальний — 8–9 класи. Тобто в 9 класі можна використовувати вправи і завдання, які узагальнюють знання з мови і формують комунікативну компетентність. Для цього можна застосовувати традиційні методи навчання: розповідь, бесіда, спостереження, робота з підручником, метод вправ, а також інноваційні: дидактичні ігри, комунікативний тренінг, моделювання комунікативних ситуацій (рольові ігри), кейс-метод, метод проєктів, дискусія, мікрофон, мозковий штурм.

Більшість науковців і методистів також вважають, що функційно-стилістичний підхід до навчання має посісти одне з центральних місць, адже він пов'язує мову й мовлення, парадигматику і синтагматику, розглядає мову як функційну систему, забезпечуючи перехід від вивчення мови як системи до вивчення мови в її дії, практичну спрямованість навчання української мови, свідоме оволодіння нею як провідним засобом спілкування, що слугує надійною основою

для розвитку комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи на засадах перспективності й наступності.

Текстоцентричний підхід у зв'язку з функційно-стилістичним є одним із засобів оволодіння усними й писемними формами мовлення, мовленнєвою діяльністю у всіх її видах (говоріння, аудіювання, читання, письмо). На текстовій основі формується комунікативна компетентність, у процесі якої мовленнєвознавча теорія засвоюється учнями не у вигляді окремих понять, правил, а цілісно в практично-діяльнісній формі, у вигляді вмінь, навчальних дій із цими поняттями і правилами, з можливістю створювати власне висловлювання. У процесі розвитку комунікативної компетентності учнів текстоцентричний підхід реалізується на основі дібраних навчальних текстів, що використовують як дидактичний матеріал мовної і мовленнєвої змістових ліній, а також за допомогою системи спеціально орієнтованих завдань, що передбачають оцінювання текстів, побудову на їх основі власних висловлювань різних стилів і типів мовлення.

Пропонуємо різні види вправ і завдань, які ґрунтуються на текстоцентричному підході, для формування комунікативних умінь у дев'ятикласників на основі байок і афоризмів Григорія Сковороди.

Учням можна запропонувати завдання, які допоможуть розкрити погляди філософа на життя, його неповторний світ.

Наприклад, прочитайте афоризми Г.С. Сковороди, виберіть той, який найбільше вам імпонує, розкрийте зміст філософської ідеї автора, наведіть 2 аргументи.

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Добрый розум робить легким будь-який спосіб життя.

Бери вершину і матимеш середину.

Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею.

Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений.

Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця.

Така вправа сприятиме не тільки ознайомленню з творчістю Сковороди, а й удосконаленню учнів висловлювати свою думку, погоджуючись з автором чи ні, аргументувати свої думки, робити висновок.

Для того щоб запропонувати аналіз байок для розвитку комунікативних навичок дев'ятикласників, хочемо зауважити, на що потрібно звернути увагу під час комунікації, адже під час процесу спілкування люди не тільки передають інформацію, а й впливають одне на одного, вони формують, конкретизують, уточнюють і реалізують взаємини, які допомагають налагодити міжособистісні стосунки, та виявляють психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда. Тобто під час спілкування особи взаємодіють, що дає можливість кожному з них реалізувати певні цілі, наприклад, пізнавати та змінювати себе й співрозмовника.

Комунікативні здібності школярів можна розвивати і вдосконалювати під час диспутів. Наприклад, на уроці української літератури можна провести дискусію «Сковорода — філософ, байкар, педагог». Наприклад, запропонувати

прочитати декілька байок автора, які відображають філософські погляди Сковороди. Під час уроку обговорити їх, кожен може висловити свою думку, по дискутувати з однокласниками та вчителем, що сприятиме розвитку комунікативних умінь.

Пропонуємо орієнтовні питання до байки «Зозуля та Дрозд».

Зозуля прилетіла до чорного Дрозда.

— Чи тобі не нудно? — питає його. — Що ти робиш?

— Співаю, — відказує Дрозд. — Хіба не чуєш?

— Я співаю частіше від тебе, проте однаково нудно...

— Так ти ж, пані, тільки те й робиш, що, підкинувши в чуже гніздо свої яйця, з місця на місце перелітаєш, співаєш, п'єш та їси. А я сам годую, бережу і вчу своїх дітей, а працю свою полегшую співом.

Сила:

Багато хто, занедбавши споріднену їм роботу, лише співають, п'ють та їдять. У сім гультайстві вони терплять їдучишу нудьгу, ніж ті, хто працює без ослабу. Співати, пити та їсти — не робота, а лише крихітний хвостик з головного, призначеного нам діла. А хто для того їсть, п'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до покликання свого, тому ніколи нудьгувати: щодня він і працює, і відпочиває, і се про нього приказка: «Добрій людині щодня свято». Робота наша — джерело радості. А коли кого своя робота не звеселяє, той, звичайно, їй не родич і не її вірний приятель, але щось біля неї любить, і як не спокійний, так і не щасливий. Але немає нічого солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона є голова, світло і сіль будь-якого окремого заняття... Щасливий той, хто поєднав любе собі заняття із загальним. Воно є справжнє життя. І тепер можна зрозуміти таке Сократове слово: «Дехто живе для того, щоб їсти й пити, а я п'ю й їм для того, щоб жити».

1. Яку основну думку заклав автор у зміст байки?
2. Розкрийте значення вислову Сократа, яке Сковорода використав у тексті байки: *Дехто живе для того, щоб їсти й пити, а я п'ю й їм для того, щоб жити*. Як Ви розумієте цей вислів? Чи погоджуєтеся Ви з ним?
3. Як Ви розумієте вислів «сродна праця»?
4. Чому автор переконує читача, що професію потрібно обирати за покликанням?
5. Чи переконав Вас філософ, що щастя людини пов'язане з правильним вибором професії?

Домашнім завданням після такого уроку може бути написання есею на тему: «Яку професію я оберу в майбутньому».

Отже, на уроці української літератури можна не тільки подавати та аналізувати текст, а й розкривати комунікативний потенціал творів Г. С. Сковороди. А це у спілкуванні всіх учасників навчального процесу. Саме в дискусії вчитель може виявити інтереси учнів, їхні потреби, мету в житті. Також твори Г. С. Сковороди можна використати для роботи, у якій поєднати пошуковий метод і розвиток мовлення. Завданням буде: прочитати «Байки Харківські» і знайти

в них прислів'я або приказки. Обрати одну з приказок і розкрити її зміст у творі. Наприклад: *Добрій людині щодня свято* («Зозуля і Дрізд»); *Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний базікає без пуття* («Пси»); *Дерево по плодах пізнається* («Ворон і Чиж»); *Не той орел, що високо літає, а той, що легко сідає* («Жайворонки»); *Краще вже сухар з водою, аніж цукор із бідною* («Чиж і Щиглик»).

Програма з української мови у 9 класі передбачає усний і письмовий творчі роздум у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему, твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему та інші види творчих робіт. Для написання творів якнайкраще підходять афоризми Григорія Савича Сковороди. Пропонуємо декілька варіантів:

1. Г. С. Сковорода писав: «Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусить здійснитися сподіване». Часто люди, прагнучи чогось у майбутньому, забувають насолоджуватися теперішнім. Чи погоджуєтеся ви з думкою філософа? Висловіть своє бачення цієї проблеми.
2. Кожен з нас має друзів: хтось одного, хтось багато. Г.С. Сковорода зазначав: «Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга». На вашу думку, що краще: чути від друга правду, навіть якщо вона не приємна, чи очікувати від нього тільки приємних слів?
3. Г. С. Сковорода писав: «Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого». У вас є вільний час від занять у школі: хтось займається спортом, хтось музикою, хтось виготовляє щось руками. Але є підлітки, які нічим не зайняті, тому часто потрапляють в неприємні ситуації. Чому так стається?

Отже, можемо зазначити, що комунікація є складним та багатоаспектним поняттям, яке включає в себе передачу й сприйняття інформації, а також обмін нею. Універсальним засобом комунікації є мова, що реалізується в мовленнєвій діяльності. Результатом опанування комунікативною функцією мови є сформовані комунікативні навички учнів, які є необхідною умовою для адекватного вираження своєї думки й розуміння чужої, а також успішної соціальної взаємодії. На наведених прикладах ми проілюстрували, як творчість Г.С. Сковороди можна використати на уроках української мови і літератури в 9 класі, коли й вивчають творчість митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики* : [підручник]. Київ : Академія, 2009. 346 с.
2. *Гулак І. Шляхи формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення української мови і літератури*. URL: <https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/01/%D0%86>

3. Концепція нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Мамчур Л. І. Розвиток мовленнєвої компетентності — необхідна умова ефективного формування комунікативної компетентності учнів. *Актуальні проблеми прикладної лінгвістики* : матеріали Міжнародної інтернет-конференції (24–26 квітня 2012 р.). Умань, 2012. С. 27–32.
5. Мамчур Л. І. Формування комунікативної компетентності учнів — основний напрям сучасної лінгводидактики. *Інформаційно комунікативні технології навчання* : матеріали міжнародної наук.-прак. конф. Умань : СПД Жовтий, 2008. С. 60–65.
6. Сковорода Г. С. Сад пісень : Вибрані твори. Київ : Веселка, 1983. 190 с.

Наталя Нестеренко

кандидат філологічних наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
nattapetta@gmail.com

Валентина Гладка

здобувачка освіти II рівня
українського мовно-літературного факультету
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
v.hladka2017@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ Й ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

«Історія народу ставить перед людиною проблему часу з його вічною тривалістю. Одні пристосовують до часів, у яких живуть, і щезають так само безслідно, як і з'явилися, інші намагаються змінити час, перебороти, вирватися з його невблаганності, — таким судилося безсмертя, вони випереджають свої епохи, вони належать прийдешнім поколінням, їм судилося вічність» [Загребельний 1981 с. 52], — цими словами починається есе «Ум всеосяжний і бунтівливий» П. Загребельного про Г. Сковороду, уміщене в книзі «Неложними устами».

Багатогранний світ філософії українського мислителя неперервно спонукає науковців до вирішення все нових і нових проблем, котрі є надзвичайно важливими в наш час. Відтак концепція свободи філософа пов'язана з ідеями реабілітації самоцінності людини, потребує нових досліджень і наукового осмислення з урахуванням контексту нинішньої доби, що й зумовлює актуальність порушеної в статті проблематики.

У різні часи критиками доробку П. Загребельного були М. Слабошпицький, В. Дончик, М. Ільницький, М. Павлишин, С. Нестерук, Н. Зборовська, С. Андрусів, О. Проценко, В. Сікорська, В. Балдинюк, Н. Білик та ін. Автори прагнули через ідейно-тематичне, проблемно-конфліктне, жанрово-стильове

багатство прози письменника розкрити художній метод, простежити еволюцію героїв, показати концепцію людини; проаналізувати образно-символічний словник доробку кінця 1980-х — першої половини 90-х років, виділити вдале поєднання романтичної піднесеності та символічно-філософської місткості, визначити жанрові різновиди й модифікації історичних романів. Попри це було недостатньо приділено увагу вивченню впливу філософських ідей Г. Сковороди на творчість П. Загребельного, оскільки постать українського Сократа неодноразово зринає в текстах письменника.

На думку відомого дослідника творчості Г. Сковороди Л. Ушкалова, «підстави розглядати Сковороду як «філософа свободи», не викликає <...> сумнівів. Ідеться не лише про його науку — ідеться про його спосіб існування, бо навіть славетна автоепітафія нашого філософа «Світ ловив мене, та не спіймав» — то не що інше, як радикальний маніфест свободи» [Ушкалов 2014, с. 24].

Найповнішого художнього синтезу філософія свободи давньоукраїнського мислителя досягла у творчості письменників тих суспільно-історичних періодів, коли гостро поставала проблема збереження самоцінності людської особистості, її внутрішнього духовного простору.

Становлення П. Загребельного як автора історичної прози було процесом поступовим. Важливу роль на цьому шляху відіграли як надзвичайне авторове критико-аналітичне обдарування, так і «дух» доби, позначеної відродженням націо- й державотворчих устремлінь українців, починаючи з 60-х рр. ХХ століття. Шістдесятництво породило нову хвилю історичного роману — твори П. Загребельного, Р. Іваничука, Р. Федоріва, Ю. Мушкетика, І. Білика, Р. Іванченко. П. Загребельний разом з І. Чендеєм, А. Діамаровим, В. Земляком, Ю. Мушкетиком та іншими авторами старшого покоління, хоч і не належали до ядра шістдесятників, були ними за суттю [Історія української літератури ХХ століття].

Новий український роман поєднав у собі «риси класичного історичного роману з його серйозним дослідженням минулого та історико-художнього роману з «тотальним поглядом на речі», активною проекцією на сучасність, філософічністю, інтелектуальністю» [Андрусів 1987, с. 10]. На думку В. Балдинюк, П. Загребельний «належить до того типу авторів, які невпинно еволюціонують і тематично, і стилістично, переосмислюючи культурні архетипи й символи» [Балдинюк 2004, с. 1]. З-поміж основних рис прози П. Загребельного, на думку Н. Зборовської, вирізняється «філософська аналітичність вічних істин» [Зборовська 2006, с. 26], реалізована в надзвичайно продуктивному — історичному матеріалі.

Головні герої історичних романів класика української літератури нерозривно пов'язані з боротьбою за незалежність України в різні часи й епохи. Так, головний герой історичного роману «Я, Богдан (Сповідь у славі)» стверджує: «Я знав волю народу свого та знай звертався до нього за підтвердженням, хотів ще й ще раз почути голос його, бажання найсокровенніше» (Загребельний, с. 630).

Тяглість традиції називати Б. Хмельницького батьком свободи, на думку Л. Ушкалова, простежується в українській літературі з середини XVII: «Тим часом самого Хмельницького десь від середини XVII століття в старій Україні зазвичай сприймали як «батька вольності». Уславлення свободи пов'язане з ім'ям

великого гетьмана в «Оді до вольності» («De Libertate») Сковороди» [Ушкалов 2014, с. 27)]. Філософ в оді утверджує думку про свободу як найвищу цінність:

*Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото
(Сковорода).*

У розумінні героїчного чину Богдана Хмельницького, на думку Л. Ушкалова, є кілька вимірів: «Утім, у письменників старої України свобода, як і чимало інших філософських універсалій, має не лише «горизонтальний» (людина на «театрі життя»), але й «вертикальний» (людина — Абсолют) вимір» [Ушкалов 2014, с. 28]. Життя історичної особи — публічне, а тому належить світові. У своєму монолозі-сповіді герой намагається показати свої вчинки не тільки як гетьмана, а й простої людини, якій не чужі боління й радощі, невдачі й помилки, розкрити приховані мотиви тих чи інших дій. Роман написаний у формі монологу сповіді Богдана, означеного як сповідь у славі, тобто в ситуації активізованої мужності до життя. Сповідь, на думку Н. Зборовської, має «не лише історичний, а й метафізичний характер: гетьман усвідомлює українську історію та себе в ній після своєї смерті, точніше сказати: метафізичний Богдан оцінює історичного» [Зборовська 2011, с. 22].

Л. Ушкалов стверджує, що поняття свободи в його «вертикальній» стратегії українські барокові автори трактували як *liberum arbitrium*, тобто як «самовласність», бо людина, маючи Божий образ і подобу постає саме «самовласною», а отже, здатною самостійно обирати поміж добром і злом [Ушкалов 2014]. У романі «Я, Богдан (Сповідь у славі)» цей «самовласний» вибір проілюстровано рядками про складні переживання героя: «*А тим часом довкола тривала боротьба добра і зла, Бога і диявола, між мирською суетою і вічністю і я мимоволі вплутувався в ту боротьбу, вгрузав у суету більше й більше і вже починав лякатися, що не сповню призначення, яке відчував у своїй душі, тоді рвався всіма смислами і допускався вчинків таких, про які гріх і згадувати*» (Загребельний 2001, с. 102).

П. Загребельний показує гетьмана, з одного боку, як представника вільнолюбного козацького народу, а з другого — як історичного реаліста, здатного дивитися вперед на цілі віки: «*Ніхто ще тоді про се не думав і не гадав, навіть сама історія мовчала, бо її погляд спрямований тільки назад, прозріти ж будучину неспроможен*» (Загребельний 2001, с. 373).

Характерна для козацької доби візія свободи, а також української історії як безугавної борні за свободу знаходить своє тлумачення в романі П. Загребельного: «*Мій народ творив себе і на полях битовних, і в замилюванні свободою, та й у свідомому прагненні уникнути упокорень, поразок, шибениць і даремного страждання*» (Загребельний 2001, с. 630).

В «De Libertate» Г. Сковороди, за міркуваннями Л. Ушкалова, уславлення імені гетьмана — це не просто історична ремінісценція на Мойсея, яким

Хмельницький постає в літописі С. Величка, а ствердження богообраності месії, який має визволити український народ із-під польського гніту [Ушкалов 2017].

Мотив віщування в романі в різних варіантах доволі часто актуалізується, що, очевидно, спричинено авторською настановою на утвердження основного концепту твору — месійності Богдана Хмельницького. Невипадково образ Богдана багато разів асоціюється з Мойсеєм: «... бо ж звано мене за життя Мойсеєм, що порятував свій народ від неволі ...» (Загребельний 2001, с. 9). Цінність розуму й знання для персонажа зіставляється автором із значенням Тори, Закону Моїсея (Старий Завіт) для іудеїв: «Зі мною завжди буде мое знання, а це вище за всі клейноди світу. Складу з того знання п'ятикнижжя свого життя, як Мойсей» (Загребельний 2001, с. 9).

Герой П. Загребельного, полемізуючи зі Г. Сковородою й Т. Шевченком щодо оцінки його дій, провіщає народження непересічних особистостей України — продовжувачів традицій свободи: «Ще не народися великий філософ мого народу і великий поет його не прийшов, я не міг тоді вгадати їхніх імен, які, може, затмарять мое ім'я, але мислі їхні великі вогненно зблиснули перед моїми очима тої ночі, провіщаючи будущину землі моєї і народу вкраїнського» (Загребельний 2001, с. 331). Роздумуючи про майбутнє, Богдан Хмельницький постає перед дилемою: «Стати отцем вольності не на мить, не на день, а на віки...» (Загребельний 2001, с. 332).

У романі кожна нова перемога будила в Богдані Хмельницькому відчуття випростання народу з віковичного рабства, народження нової нації, яка боролася за честь, за волю: «Билися не тільки за свою землю, але й за свою гідність, за славу й історію, тож і вийшла та битва нещаслива для шляхетської сторони, їхнє військо одразу стратило серце, і вже тепер не я мав почуватися жертвою, а ті, хто ще вчора в безмірній пихатості своїй вважали нас на ніщо і вже святкували вікторію, ще й не здобувши її» (Загребельний 2001, с. 380).

Образ Богдана — це новий вимір національного характеру, що керувався принципом боротьби за волю в усіх її проявах: «Ніхто ніколи не буває вільними до кінця. Але одні борються за свободу, інші тільки животіють у погнобленості, вдаючи вдоволення. Щастя не втім, щоб мати свободу, а втім, щоб боротися за неї, і не так словом, як ділом» (Загребельний 2001, с. 484).

Фонові оніми є важливою складовою частиною мікросвіту художнього твору, створюють важливий історичний фон і мають велике значення для виявлення неповторних компонентів індивідуального стилю П. Загребельного [Льченко]. Серед власних назв, що створюють фон історичної оповіді в романі «Я, Богдан», можна виокремити реаліоніми — імена історичних осіб, які увиразнюють концепцію твору — боротьба українців за свободу в усіх її проявах у XVII столітті. Ідею волі письменник оприявнює через такі оніми: *гетьман Яків Остряниця, кошовий Іван Сірко, полковники: Іван Богун, Максим Кривоніс, Данило Нечай, Мартин Пушкар, Іван Ганжа, Кіндрат Бурляй, Станіслав Морозенко, Филон Джелалій* (Загребельний 2001). Маючи великий експресивно-виражальний потенціал, фонові оніми дають можливість письменнику відітінити

головного персонажа роману — гетьмана Богдана Хмельницького. Найвні в романі й інші українські реалоніми на позначення історичних осіб, зокрема гетьманів і політичних діячів, які були активними учасниками історичного процесу на українських землях часів Гетьманщини, але не набули однозначної рецепції в історіографії (Виговський, Тетеря, Брюховецький, Дорошенко, Самойлович, Многогрішний, Мазепа).

Отже, філософія свободи Г. Сковороди мала помітний вплив на творчість П. Загребельного. Виразними втіленнями сквородинівської моделі «свободи як найвищої цінності» виступає герой Богдан Хмельницький. Роман «Я Богдан (Сповідь у славі)» П. Загребельного — інтепретація постаті Богдана Хмельницького як виразника й засновника української нації на шляхах визвольної війни за свободу, що вкладається в сквородинівську модель «батька вольності». Видається перспективним простежити вплив філософських ідей Сковороди на інші історичні романи письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрусів С.* Историческая романистика Романа Иванычука и ее место в развитии жанра : Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. спец : 10.01.01. Київ, 1987. 17 с.
2. *Балдинюк В.* Наративні моделі сучасної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец 10.01.06. Київ, 2004. 20 с.
3. *Загребельний П.* Неложними устами: статті, есе, портрети. Київ : Рад. письменник, 1981. 477 с.
4. *Зборовська Н.* Влада і свобода в романах Павла Загребельного. *Слово і час*. 2011. № 10. С. 3–23.
5. *Зборовська Н.* Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури : Монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
6. *Льченко І.* Исторична дійсність крізь фонові оніми роману П. Загребельного «Диво». С. 1–14. [Електронний ресурс]. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/100/2526/5438-1?inline=1>
7. *Історія української літератури ХХ ст. : У 2-х кн. / За ред. В. Дончика.* Київ : Либідь, 1998. Кн. 2. 456 с.
8. *Ушкалов Л.* «Душу й тіло ми положим за нашу свободу...»: Що таке свобода для українця? [Електронний ресурс]. URL: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/5497>
9. *Ушкалов Л.* «Сковорода, Шевченко, фемінізм...: Статті 2010–2013 років». Харків : Майдан, 2014. 312 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Загребельний П.* Я, Богдан (Сповідь у славі). Харків : Фоліо, 2001. 654 с.
2. *Сковорода Г.* De Libertate. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=269>

Лілія Петрова Озель

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

liliantukr@ukr.net

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ ЯК ОЗНАКА СТИЛЮ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Інтелектуальні надбання українського народу зосереджені в його мові, зокрема у фольклорному та літературно-художньому слові, у зв'язку з чим у дослідженнях мовних феноменів у сфері письменства активно функціонують такі поняття, як *інтелектуалізм мовотворчості*, *інтелектуальне поетичне слово* (С. Ермоленко); *лексика загальноінтелектуального характеру* (Я. Януш); *інтелектуальний пафос мовотворчості* (Л. Ставицька); *загальний процес інтелектуалізації лірики* (В. Моренець); *інтелектуальна еволюція української мови* (Л. Шевченко); *інтелектуалізація української літературної мови* (О. Муромцева) та ін.

Аналіз інтелектуального потенціалу художніх текстів вимагає виокремлення, опису й характеристики лексичного матеріалу, який дає підстави кваліфікувати художнє мовлення як чинник впливу на розум, свідомість, ерудицію читача, з чим пов'язані основні завдання розвідки — окреслення та аналіз лексичних засобів інтелектуальної різноманітності художньо-філософських текстів Григорія Сковороди — українського мислителя епохи бароко, чия словотворчість стала предметом уваги Т. Александрович, П. Білоуса, Є. Боевої, Г. Бокшань, К. Богатирьової. Філософська та літературознавча концепції творчості досліджуються в наукових студіях М. Поповича, А. Єфименка, В. Шинкарука, М. Сулими, І. Іваньо, М. Кашуби, О. Мишанича, І. Табачникова, Л. Ушкалова, І. Бетко, В. Білодіда, О. Сліпушко, А. Колодного, М. Г. Бартоліні, М. Т. Гандзеля, Е. фон Ердман.

Наукове висвітлення процесів інтелектуалізації української літературної мови зосереджується на тому, що вчені фіксують інтелектуалізм як характерну ознаку літературних текстів, але системне визначення засобів, які створюють основу мистецького світу Григорія Сковороди як українського мислителя, письменника, перекладача, музиканта, педагога, оратора-полеміста потребує комплексного та всебічного аналізу і не втрачає злободенності протягом століть. Актуальним напрямом модерної філософської, філологічної й педагогічної думки А. Ермоленко вважає «неосковородинський діалог», сенс якого полягає «не тільки в здатності слухати й чути одне одного, а й здатності аргументувати, «здатності до публічного застосування розуму», тобто критичного мислення в аргументативному діалозі задля утвердження в суспільстві габітусу розуму» [Ермоленко 2020, с. 72].

Філософські погляди Григорія Сковороди базуються на глибокому знанні праць античних письменників і філософів (Епікур, Сократ, Катон, Цицерон, Езоп), як наслідок, мовотворчість українського мислителя актуалізує

культуру Стародавньої Греції та Риму, прийоми «сократівського діалогу», позначена сентенціями з античної літератури, переосмислює і по-новому інтерпретує світові сюжети, мотиви й образи, основними репрезентантами яких у текстах постають імена. Оскільки «важливим складником значення оніма є культурний компонент» [Торчинський 2011, с. 129], вживання власних назв різних типів (топонімів, антропонімів, християнонімів, біблійонімів, теонімів, інших семантично й стилістично значущих прагмонімів та ідеонімів) засвідчує культурно-ідентифікаційну та етнорепрезентативну функції, а пропріативи постають у текстах тими лексичними знаками, що виконують функції смислового, когнітивного, пізнавального увиразнення дискурсу. За спостереженнями дослідників, «поет і філософ з енциклопедичними обширами, уміло оперує світовими скарбами культури, насичуючи тексти творів унікальними онімними нюансами», а власні назви «відбивають широке коло інтересів, філософську спрямованість його творчості, високі знання у сфері релігії, філософії, сучасної йому науки» [Боева 2008, с. 79].

Мовотворчість Г. Сковороди репрезентує різні типи іменувань античної міфології — *Зевс, Юпітер, Тантал, Дій, Софія, Астрая*. Серед імен біблійних персонажів *Мойсей, Єремія, Давид, Соломон, Павло, Наум, Авакум, Захарія, Єлисей, Яків, Йосиф, Авраам, Лука, Лот, Руф, Юдит, Естер, Маріам, Рахіль, Ревекка, Сара, Анна, Есфір*, які є носіями певних думок, ідей, позицій, наративів, культурологічної інформації, водночас позначають і символізують практичні дії, вчинки, поради й настанови прикладного характеру.

Привертає увагу оригінальність і глибина переосмислення онімної лексики, що формує смислові координати й перспективи сквородинівських текстів: спостерігаємо випадки слововживань, коли топонім (*Сігор — Цоара / Бела*, назва біблійного пентаполіса, об'єднання міст, родючої долини, ймовірно, розташованої вздовж нижньої течії Йордану), символізує абстрактне поняття, рису характеру чи морально-етичний наратив, найвищий ступінь духовної чистоти:

*Непорочність — се Сігор, повір,
А невинність — ось небесний двір,*

потребує водночас обізнаності з додатковими культурологічними контекстами, дотекстовою енциклопедичною інформацією про позначувані назви як ідентифікатори подій і явищ; *місто (город)* є одним із провідних образів-символів у творчості Сковороди-мислителя, через який експлікуються уявлення про свободу суспільну й особистісну:

*Бомб се місто не боїться,
Ні підступності, ні стріл.
Хитрих мін не застрашиться,
Ні пожежі, ані стрільб.
(«Чистий можеш бути собою..»);*

.....
*Боже! У вогні не дай згоріти!
В місті дай мені твоїм пожити —*

*Хай у свій не втягне слід
Блудний світ, сей темний світ!*
(Сковорода, «Бачачи життя осього горе»)

У байках Г. Сковорода активно переосмислює фольклорні елементи, використовує як місцеві топоніми — *Харків, Кременчук, Бабаї*, так і макроонімію, зокрема *Вкраїна, Дніпро, Дунай*, що дозволяє відзначати етнічну специфіку художньої географії у творчості митця, значна частина життєдіяльності якого пов'язана з Слобожанщиною як місцем його народження, активної праці, творчості й останнього спочинку. Дослідниця сквородинівського стилю Є. Боева наголошує на ролі заголовків для цілісного розуміння концепції мовотворчості письменника, резюмуючи, що «саме назва твору стає тим надто важливим ключем до тексту, що обіймає численні асоціації, примушуючи читача раз у раз повертатися до заголовка, щоб повністю зрозуміти смисл художнього твору» [Боева 2005, с. 4].

Спираючись на це твердження, відзначаємо, що в назві збірки «Байки харківські» відтопонімний ад'єктив *харківські* набуває значення не тільки локалізації, визначення місця появи діалогів, полілогів та інтелектуальних рефлексій, висловлених в алегоричних конструкціях байки, а, значною мірою, символізує особливий тип слобожанського менталітету з характерними для нього ознаками — критичним мислення, духом наукового й практичного пошуку відповідей на глибинні питання, характерним світогляд вільнодумання і свободомислення, непокори й спротиву будь-яким проявам поневолення, що знайшло продовження у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемівського, плеяди митців Харківської школи романтиків, драматичних творах Марка Кропивницького, активній мистецькій діяльності Гната Хоткевича, вплинуло на подальшу літературно-художню традицію. Уможливаючи твердження про те, що Григорій Сковорода став «хрещеним батьком» Харківського університету як осередку зародження й розквіту українського романтизму, Л. Ушкалов зокрема відзначає, що «сковородинське богомислення справило поважний вплив на світогляд Григорія Квітки-Основ'яненка та Памфила Юркевича, Павла Тичини й Василя Барки з його життєвим кредо «Світ ловив мене, але не вдержав», а також обґрунтовано резюмує, що «чільне місце барокової традиції в новітній українській культурі, либонь, найліпше може засвідчити творчість Тараса Шевченка, якого називають іноді «духовним учнем Сковороди» [Ушкалов 2001, с. 208].

Серед лексем-символів найчастіше простежуємо космогонічні, астральні, анімалістичні, орнітологічні, представлені загальноновживаною лексикою, що в сквородинівських контекстах набуває значення одиниць художньо-філософського сприйняття й осмислення дійсності: *сонце, дерево, листя, коріння, зерно, яблуня, сад, поле, долина, джерело, зоря, камінь, скеля, голова, око, серце, голубка, змій, райдуга* тощо. Серед них особливою семантичною значущістю вирізняється флористична лексика в її різноманітних смислових інтерпретаціях, зокрема *дерево* та його *листя, гілки, плоди, коріння* мисляться і вербалізуються як частина універсуму, через яку простежуються паралелі з життям людини,

постулюються практичні поради й настанови для удосконалення й розвитку фізичного та духовного: *Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори; Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця; Що з того, коли листок зовні зелений, та корінь позбавлений життєвого соку?* Через конкретну лексику, що представляє практично-чуттєве сприйняття світу, досвід реального життя, простежуємо тяжіння до абстракцізації, узагальненого, синтетичного мислення, висновків теоретичного характеру (Сковорода, «З видимого пізнавай невидиме»).

У парадигмі лексем на означення аудіовізуальних характеристик природних ландшафтів чільне місце посідають номінації на означення музики як способу не тільки зовнішнього, а й глибоко внутрішнього, духовно-інтелектуального осягнення основоположних основ буття, звідси експлікація в текстах назв музичних інструментів, різних характеристик співу як особливого шляху пізнання й осмислення природи й людини:

*А коли зійшла денниця,
То прокинулася птиця,
Музика звучить навкруг,
У повітрі шум і рух!*
(Сковорода, Гей поля, поля зелені...);

«Співати, пити та їсти — не робота, а лише крихітний хвостик з головного, призначеного нам діла. А хто для того їсть, н'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до покликання свого, тому ні-коли нудьгувати: щодня він і працює, і відпочиває, і се про нього приказка: «Добрій людині щодня свято» (Сковорода, «Зозуля та Дрізд»).

Значна частина мовних ландшафтів Сковороди-філософа реалізується через лексеми, що актуалізують вектори й модуси інтелектуальної діяльності — освітньої, виховної, дослідницької, пошукової, пізнавально-логічної, раціоналістичної, доцільної, теоретичної і практичної, та обов'язково підпорядкованої добротворенню (*розум, добрий розум, наука, школа, книги, істина, думати, мислити, вчитися, вирішувати, братися, вибирати, писати, шукати, копати, дотримувати міри*):

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним;

Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя;

Ліпше в одного розумного і доброго бути у любові та шані, ніж у тисячі дурнів; Більше думай і тоді вирішуй;

О, коли б змога писати так само багато, як і мислити!;

Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого;

Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги.

Посилують інтелектуальний модус і номінації — характеристики емоційно-почуттєвого, кордоцентричного, звичаєвого пізнання світу (*любов, серце, душа, щастя, звичаї людські*): *Кому душа болить, тому весь світ плаче; Серце*

і звичаї людські, а не зовнішні якості мають свідчити за те, хто ти є. Такий своєрідний художньо-філософський симбіоз раціонально-логічних та емоційно-почуттєвих складників образного мислення, засвідченого в слововживанні й мовленні Григорія Сковороди, притчевості та афористичності його вислову, витворює неповторний образ інтелектуального стилю письменника-мислителя.

Стилістичні фігури антитези, контрасту, оксиморону, ґрунтовані на використанні антонімічних пар, на основі зіставлення, порівняння протилежних, часом несумісних понять, спонукають до активізації мисленнєвої діяльності, засвідчують оригінальні й несподівані нюансування думки, сприяють переосмисленню традиційних понять, творенню нових уявлень про світ і людину: *Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?*

Найвищі цінності з їх глибинними буттєвими смислами, актуалізовані лексикою, що представляє дружбу, чесність, свободу як найбільш потужні духовно-інтелектуальні концепти, де визначальною умовою спорідненості сердець філософ називає думку: *«І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні принади, й науки не спроможні утвердити дружбу. Лише серця, думками єдині, й однакова чесність людських душ, що у двох чи трьох тілах живуть,— ось де справжня любов і єдність...»* (Сковорода, «Собака і Вовк»).

Інтелектуальна свобода постає як наскрізний постулат мовотворчості Григорія Сковороди, оскільки осмислена, розумова, добротворча діяльність дає можливість людині почувати себе вільною скрізь: *«Без розуму й за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ — рідний край: скрізь йому і завжди добре. Він добро не збирає по місцях, а носить його в собі. Воно йому — сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах. Не місце його, а він оживлює місце, не вигнанець, а подорожній, і не вітчизну кидає, а лише змінює її; куди прийшов — тої землі і син, бо несе в собі народне право...»* (Сковорода, «Лев та Мавпи»).

На основі праць щодо простеження інтелектуальної еволюції українського мовно-літературного контексту [Борисов, Петрова, Торчинський, Ушкалов], а також аналізу основних груп власних назв, конкретної й абстрактної лексики, номінацій зі сфери освіти, педагогіки, філософії, музики резюмуємо: мовотворчість письменника-мислителя Григорія Сковороди засвідчує інтелектуалізм як провідний складник його стилю, що виявляється в таких характеристиках:

- афористичність, алегоричність і притчевість: *«Собакою бути — це річ непогана, а от даремне брехати на кожного — зле»* («Два пси»), виражена зокрема і в прикінцевих морально-етичних та інтелектуальних висновках байок: *«Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний базікає без пуття»;*
- діалогізм, полілогічність, комунікативність, відкритість до дискусії, полемічність, що сприяють залученню широких верств суспільства до процесів спілкування й обговорення;
- контрастність, адже мовотворчість письменника-інтелектуаліста репрезентує зіставлення протилежних, іноді антагоністичних думок і позицій, а також пошуки на цій основі шляхів глибокого пізнання й вирішення буттєвих проблем;

- філософічність і науковість (вчення про три світи, теорія сродної праці знаходять осмислення в більшості творів);
- бароковість мислення та слововживання, доведені в працях знаних науковців: «неповторна сквородинська дорога до Абсолюту перебуває в річищі українського барокового богомислення» [Ушкалов 2001, с. 25].

Мовотворчість Григорія Сковороди як різнобічно освіченої й обдарованої талантами особистості, полімата епохи бароко — мислителя, філолога, науковця, письменника, перекладача, педагога й музиканта, відзначається орієнтацією на широкий світоглядний контекст, де синтезовано загальнолюдські культурні надбання та етнонаціональний досвід українців як давнього народу із специфічним менталітетом та системою цінностей, отже, являє собою оригінальне й самобутнє явище для дослідження з погляду лексичних репрезентацій його літературно-філософського стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрович Т.* Система біблійних образів у творчості Григорія Сковороди. *Літературознавчі обрії*. Вип. 17. С. 126–129.
2. *Боева Є. В.* Заголовки у творчій спадщині Григорія Сковороди (структурно-семантичний аспект). *Записки з ономастики*. 2005. № 9. С. 3–11.
3. *Боева Є. В.* Онімний простір у художньому світовідтворенні Г. Сковороди. *Записки з ономастики*. 2008. № 11. С. 72–80.
4. *Бокшань Г.* Міфологеми першостихій у творчості Г. Сковороди та Г. Пагутяк. *Переяславські сквородинівські студії*. Збірник наукових праць. Філологія. Філософія. Педагогіка. Ніжин. 2015. С. 3–11.
5. *Борисов В. А.* Наукове осмислення української мови як інтелектуальної діяльності людини в XIX ст. *Український світ у наукових парадигмах*. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків: ХІФТ. 2014. Вип. 1. С. 93–100.
6. *Єрмоленко А. М.* Спадщина Г. С. Сковороди і сучасність (до 300-річчя від дня народження). *Вісник НАН України*. 2020. № 4. С. 68–72.
7. *Корпанюк М.* Григорій Сковорода — джерело нашого буття. *Переяславські сквородинівські студії*. Збірник наукових праць. Філологія. Філософія. Педагогіка. Ніжин. 2015. С. 3–5.
8. *Петрова Озель Л. П.* Традиції інтелектуалізму в українському художньому мовленні (на матеріалі праць О.Г. Муромцевої). *Український світ у наукових парадигмах*. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ. 2014. Вип. 1. С. 108–114.
9. *Сковорода Г.* УкрЛіб. Бібліотека української літератури. <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3391&page=3>
10. *Торчинський М. М.* Етнокультурна знаковість власних назв. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. Серія: Мовознавство. 2011. № 1(20). С. 123–129.
11. *Ушкалов Л. В.* Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. Харків : Акта. 2001. 222 с.
12. *Шевченко Л.* Інтелектуальна еволюція української літературної мови. Київ. 2001. 478 с.

Олена Семеновдоктор педагогічних наук, професор
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
olenasemenog@gmail.com

КОНЦЕПТ СРОДНА ПРАЦЯ В РЕФЛЕКСІЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Концепт *ПРАЦЯ* є одним із універсальних для більшості етнокультур. У багатьох індоєвропейських мовах слова *труд*, *праця*, *працювати* спочатку означало «залишитися без батьків», «повинність», «труднощі», «зусилля», «життєві турботи»: наприклад, німецьке «*arbei*», готське «*arbas*», французьке «*travail*», латинське «*labor*», англійське «*labour*»). В українській мові XIV–XV ст. лексема *праця* вживалася зі значенням «клопіт, труднощі» [Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. 1977, т. 2, с. 224].

Саме праці, попри всю її важкість, народ віддає перевагу перед лінощами, бо «праця є благо», а працьовитість є однією із основних цінностей, які характеризують людину в побутовій свідомості всіх народів. Основу цих цінностей складають заповіді загальнолюдських цінностей: люби родичів своїх, не залишай в біді приятеля свого, самовдосконалюй Розум, Тіло, Душу. «З давніх-давен вважалося, що навіть у найбільшому горі очищає, зціляє душу, повертає до життя саме праця», — писав М. Стельмахович [Стельмахович 1985, с. 130].

Підтвердження цьому — український фольклор:

Кожна робота легка, коли охоче її робити [Прислів'я та приказки 1989, с. 281];

Не той гарний, що гарний, а той, що діло робить [Прислів'я та приказки, 1990, с. 37];

Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить [Прислів'я та приказки 1990, с. 39];

Без роботи нема доброти [Прислів'я та приказки 1989, с. 276].

Узагальнення фольклорних і художніх творів дозволяє розширити і поглибити реалізацію семантичну структуру концепту *ПРАЦЯ*, зокрема, у таких семах: «праця — труднощі, туга, турботи, втома»; «праця — благо, добро», «праця — «здоров'я»; «праця — натхнення, краса, внутрішня краса людини, духовне багатство, саморозвиток людини». У дослідженні зупиняємося на характеристиці семи «праця — натхнення, внутрішня краса людини, духовне багатство, саморозвиток людини».

Де криється коріння справжнього щастя? Відповідь у творах Григорія Сковороди: у праці, у «сродній» праці. Тобто, такій праці, до якої людина має природний нахил, хист, певні здібності. Саме така праця є продуктивною, «потрібно робить неважким».

Професор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Л. Ушкалов називав сутністю життя Г. Сковороди свободу.

А ми додамо — свobodну (вільну, творчу, натхненну) працю. Переконливим свідченням цього може бути сквородинська концепція «сродної» праці й відома теза «пізнай себе». Скворода вважав, що природні здібності дає кожному з нас Бог: царство Боже є в нас, до цього внутрішнього голосу і треба прислухатися. Бог нікого не ображає і не обділяє, надає кожному якусь можливість і вказує шляхи для її реалізації. Філософ змальовує це такими словами: «Бог подібний до багатого водограю (фонтану), що заповнює різні посудини за їх розміром. Над водограєм напис: нерівна всім нерівність. Течуть із різних трубок різні струмки у різні посудини, що стоять навколо водограю. Менша посудина менше має, але в тому є рівна великій, що однаково, як і та, повна» [Скворода 1983, с. 223].

Процес праці розглядається як насолода і відчуття щастя навіть незалежно від його результатів. Мислитель називає мертвою душу, яка не знайшла спорідненої праці, яка не віддана своєму природному ділу; така душа — каламутна та смердюча вода: «Ліпше бути природним котом, ніж із осячюю бородою левом» [Скворода 1995, с. 432].

У притчі «Вдячний Еродій» Г. Скворода пише, що природа добра, наймудріша, вона все створила і дає своїм створінням знання, моделі поведінки, необхідні для життя. Учителі і лікарі — лише помічники природи, а не її володарі. «Якщо все буде наймудріша і блаженна природа, тоді хто, як не вона, зціляє і навчає? Усяка справа спіє, якщо вона вказує дорогу. Не заважай тільки їй, а коли можеш, усувай перешкоди і промощуй шлях для неї, дійсно сама вона чисто і вдало все виконає. Клубок сам собою покотиться згори, відсунь лише камінь, що стоїть на перешкоді. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Яблуно не вчи родити яблуко, вже сама природа її навчила» [Скворода 1995, с. 436].

Суб'єктивним виявом людського щастя мислитель вважав внутрішній світ, сердечність, душевність. Досягнути такого щастя можна, слідуючи велінню своєї внутрішньої натури через спорідненість у певному виді вільної трудової діяльності за покликанням. Зміст принципу «пізнай себе», за Г. Сквородою, полягає в пізнанні своїх природних схильностей і здатностей до певного виду діяльності, суть концепції спорідненої праці як засобу забезпечення щастям — у праці за покликанням, праці як реалізації творчих задумів. Про це писав Скворода у філософських трактатах «Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу» («Разговор, называемый алфавит, или букварь мира») [Скворода 2007] та «Вдячний Еродій» [Скворода, 1994], а також у численних віршах та байках.

Ідеалом суспільства для Г. Сквороди було суспільство працівників, які пізнали радість творчої праці. Праця стає радістю і щастям лише тоді, коли вона відповідає індивідуальним природним нахилам людини, є «сродною», вільною. Щоб бути щасливою, людина повинна пізнати себе, свої здібності і вибрати відповідно до них той чи інший вид суспільно корисної праці.

У цьому контексті праця вчителя «свобідна», радісна, оптимістична, отримує своє істинне призначення виключно тоді, коли слугує не тільки джерелом існування, а й джерелом творчого натхнення і насолоди. Багато докладають зусиль у процесі формування сучасного, вільного, творчого вчителя за

покликанням викладачі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Російським окупантам вдалося зруйнувати стіни навчального корпусу, де розміщується український мовно-літературний факультет, але, як зазначають філологи-сковородинівці, університет — це набагато більше, ніж стіни. Це традиції, досвід, ідеї, здобутки, випускники-вчителі, це щоденна наполеглива педагогічна праця і найголовніше — енергетика Сковороди.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Прислів'я та приказки*. Людина. Родинне життя. Риси характеру / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1990. 528 с.
2. *Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини* / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1989. 480 с.
3. *Сковорода Г. Вдячний Еродій. Г. Сковорода. Твори у двох томах*. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 2. С. 103–123.
4. *Сковорода Г. С. Діалоги : Розмова, звана Алфавіт, чи буквар світу. Григорій Сковорода. Вибрані твори* / упорядкування та передмова Л. Ушкалова; примітки й коментарі Л. Ушкалова та С. Вакуленка. Харків : Прапор, 2007. 384 с. (Національна Академія Наук України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Харківське історико-філологічне товариство)
5. *Сковорода Г. Пізнай в собі людину* / пер. М. Кашуба; пер. поезій В. Войнович]. Львів.: Світ, 1995. 526 с.
6. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : У 2-х т.* Київ : Наукова думка, 1977. Т. 2. 591 с.
7. *Стельмахович М. Українська народна педагогіка*. Київ : Рад. школа, 1985. 349 с.

Руслан Сердега

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ruslan.serdega@ukr.net

СЛОВНИК МОВИ ФОЛЬКЛОРУ КРИЗЬ ПРИЗМУ СЕНТЕНЦІЙ Г. С. СКОВОРОДИ «ВСЯК ДОЛЖЕН УЗНАТЬ СВОЙ НАРОД І В НАРОДІ СЕБЕ»

Центральною світоглядною засадою філософських пошуків Г. С. Сковороди і практичною метою всього його життя є ідея самопізнання. Філософ любив повторювати «пізнай себе», «поглянь у себе». Проблем самопізнання Г. С. Сковорода торкається в багатьох творах, зокрема знаходить вона своє відбиття в його філософських працях «Наркісс» і «Асхань».

У першій із них — трактаті «Наркісс» — філософ стверджує, що кожен має пізнати людину в собі, бо нерозуміння себе самого веде до втрати особистості, неможливості самоусвідомлення [Сковорода 2011, с. 235], і звичайно ж, до втрати національної ідентичності. В «Асхані» Г. С. Сковорода висловлюється ще більш категорично: «Ничево нельзя ни знать, ни дѣлать, если не узнать себе самага» (Сковорода 2011, с. 304). І тут постає слушне питання, а чи має сквородинівське «Пізнай себе», окрім загальнолюдського, ще й національний вимір?

Молдовський учений Александру Гиждеу свого часу навів цитату «Всяк должен узнать свій народ і в народі себе» з маловідомого твору Г. С. Сковороди, який, на жаль, не дійшов у повному обсязі до нас, — «Симфонія про народ» [Хиждеу 1835]. Спробуємо з'ясувати, наскільки ця сентенція пов'язана з необхідністю досліджувати фольклор та потребами лексикографування його мови. Фольклор завжди безпосередньо пов'язаний із життям певного народу. Фактично до появи писемності він був чи не єдиною формою передачі інформації від покоління до покоління. Тому його нерідко трактують як мистецтво пам'яті, оскільки в пам'яті носіїв усної народної творчості, її колективних та індивідуальних виконавців саме й зафіксовано весь різноманітний обсяг інформації, безпосередньо пов'язаної з колективним досвідом народу, його усною словесністю загалом (усталені форми та стереотипи, сюжети і т. ін.).

Фольклор також відіграє вирішальну роль в утвердженні моральних цінностей певного етносу, його етичних поглядів, традицій, звичаїв. «Дійсність у фольклорному тексті завжди зображується крізь призму сприйняття народу» [Сердега 2017, с. 151], тобто фольклор віддзеркалює передусім колективне ставлення, громадську оцінку явищ як об'єктивної (реальної), так і вигаданої (опоетизованої чи міфологічної) дійсності або фантазії, яка стала загальним здобутком певного народу. Він виражає найістотніші життєві настанови нації, відбиває її прагнення та устремління, традиції, віддзеркалює уявлення про довколишній світ, передає народні погляди стосовно родинного життя, соціального устрою та багато чого іншого. Фольклор містить у собі генетичну пам'ять народу, яка, зрозуміло, певним чином узагальнює колективний досвід і передає його від одного покоління до іншого. Усна народна творчість, акумулюючи накопичений поколіннями життєвий досвід, слугує своєрідним інструментом пізнання світу та свого місця в ньому. Тому вивчення та дослідження фольклору загалом і його мови зокрема дає багато цінної інформації для пізнання власного народу, його культури, традицій, для розуміння особливостей побуту й життя в різні періоди існування етносу.

М. В. Бурмака слушно відзначає: «Мова — ключ до серця цілого народу. Пізнати її — зрозуміти його душу». Кордоцентризм є фундаментальним чинником філософських поглядів Г. С. Сковороди. Дійсність можна зрозуміти не стільки мисленням або розумом («головою»), скільки «серцем», тобто емоціями, внутрішнім відчуттям, «душею». Тільки через серце, через віру людина може досягнути своєї божественної сутності. «Кожна людина зобов'язана пізнати себе, тобто своє серце, щоб з тлінної тіни перетворитися на духовну субстанцію» [Чупрій 2020, с. 124]. Пізнання ж себе не можливе без самоідентифікації, тобто

ототожнення себе з певною національною чи етнічною спільнотою, і цей процес безпосередньо пов'язаний із мовою, бо, як слушно відзначає І. П. Ющук, мова є не лише засобом комунікації. Вона здебільшого потрібна людям для осмислення й пізнання того світу, що їх оточує. Кожна людина дещо інакше, ніж інші, сприймає реальність. Так само й кожен народ трохи по-своєму «відображає, віддзеркалює, переломлює й оцінює навколишні явища» [Ющук 2009, с. 5]. І хоч закони логіки спільні для всіх, проте люди різних національностей і рас членують світ і «виділяють у ньому ті чи інші риси по-різному. Ця розбіжність у світосприйманні залежить від різниці в природних умовах життя, в історичному досвіді, в характері народів і, нарешті, від випадковостей. І все це відбивається, фіксується в мові як життєвий досвід певного народу, як досягнення тих чи інших таємниць всесвіту» [Ющук 2009, с. 5].

Словники завжди вважалися і вважатимуться підґрунтям пізнавальної діяльності людини, бо, по суті, вони становлять квінтесенцію накопиченого людством досвіду. Лексикографічні праці фіксують інформацію про матеріально культурні та духовні реалії певного народу. Водночас вони теж постають її витвором — культурним надбанням нації. Словники відбивають специфіку лінгвоментальності, особливу конфігурацію смислів, накладену конкретною мовою на універсум. Крім того, в межах окремої культури, як слушно зауважує М. І. Лісна, «лексикографічні праці є чинником формування національної свідомості та самобутності, збереження мови народу, духовного збагачення нації» [Лісна 2011, с. 1]. Словники є одним із найефективніших засобів накопичення, репрезентації й збереження результатів пізнавальної діяльності людства. Вони виступають своєрідним показником культури народу, бо фіксують слова певної мови, а мова, з одного боку, є одним із виявів культури, а з другого — засобом її творення. Тому укладання словників різного типу завжди було, є і буде одним із найактуальніших і найважливіших практичних завдань мовознавчої науки.

Формування духовних і моральних цінностей суспільства неможливе без знання традицій минулого, дослідження культурних явищ. Без минулого немає майбутнього. Не досягнувши минулого досвіду, не можна пізнати ні свій народ, ні його історію, ні осмислити себе як представника певної національної спільноти. Фольклор — невід'ємна й органічна частина культури будь-якого народу, зрозуміло, й українського теж. Тексти усної народної творчості містять різноманітну інформацію — про життя, побут народу, його вірування, звичаї, сподівання. Вони віддзеркалюють світоглядні уявлення певного етносу про буття загалом, тому що виникають унаслідок накопичення життєвого досвіду та спроби його творчого переосмислення. Мова ж фольклору — це специфічна сфера відбиття дійсності, вона виступає своєрідною, національною за своєю суттю і природою, картиною світу.

Сьогодні ні в кого з дослідників не викликає сумніву думка про те, що ментальність народу відбивається перш за все у його мові. Мова фольклору творить особливу реальність, виражену за допомогою мовних засобів, наявних у текстах традиційної народної творчості, і виступає інструментом збереження й передачі духовної спадщини певного народу. Цю реальність слід назвати

фольклорною картиною світу, і можна розглядати її як складник етнічної картини світу (особливого структурованого уявлення про всесвіт, характерного для представників того чи іншого етносу, що виконує адаптивну функцію, з одного боку, а з другого — уособлює в собі ціннісні домінанти, що властиві культурі певного народу).

Так вийшло, що своєрідна і досить значна форма національної мови — мова усної народної словесності, яка, безсумнівно, суттєво впливала на постання і подальше викристалізування усної та писемної форми мови українського народу, особливо це стосується стадії зародження нової української літературної мови, як не дивно не була об'єктом систематичного лексикографічного опису, хоча доцільність і необхідність словника мови фольклору здавалося би не мала викликати жодних сумнівів у філологів. Актуальність лексикографічного опрацювання фольклорних творів полягає передусім у тому, що тексти цього типу завжди відіграватимуть важливу роль у становленні членів тієї чи іншої національної спільноти, вихованні дітей, оскільки вони відбивають специфіку лінгвоментальності, особливу конфігурацію смислів, накладену конкретною мовою на універсум, містять життєвий досвід багатьох поколінь, зберігають традиції, є трансляторами колективної пам'яті народу. Усе це, зрозуміло, через казкові розповіді, народні пісні та інші тексти накладається певним чином і на окрему особистість, формує її з дитинства та протягом усього життя.

Отже, Словник мови фольклору має безпосередній зв'язок із сковородинівською теорією самопізнання і винесеною у заголовок сентенцією філософа — «Всяк должен узнать свой народ и в народе себе». Кожна людина має ідентифікувати себе у світі, пізнати свої витоки — історію свого народу, його мову, культуру, звичаї, традиції, а також його усну народну творчість, яка акумулює багатовіковий колективний досвід нації. Пізнаючи народ загалом і його усну народну словесність зокрема, ми пізнаємо краще й самі себе, своє призначення, місце у світі. Таке пізнання сприяє нашому інтелектуальному розвитку, бо еволюція людини, передусім духовна, є найефективнішою в тому випадку, коли здійснюється засобами рідної мови. Фольклорні твори містять у собі речі, пов'язані зі світосприйняттям, уявленнями певного народу про буття загалом, оскільки постають вони внаслідок накопичення життєвого досвіду й спроб його художньо-естетичного переосмислення.

Тому лексикографування словесних засобів усної народної творчості видається нам надзвичайно актуальною і важливою справою. Словник мови фольклору має посісти особливе місце в загальноприйнятій типології словників. Унікальність подібних лексикографічних розробок полягатиме в тому, що вони становитимуть лаконічну форму репрезентації різних даних (про мовну специфіку усної народної творчості, вірування, культуру, побут і традиції, загалом життя певного народу) в упорядкованому та систематизованому вигляді. Усі ціннісно-культурні настанови народу, багатство його художньо живої мови, безперечно, мають і можуть бути відображені за допомогою лексикографічного опису.

Створюючи Словник мови фольклору, необхідно пам'ятати, що усна народна творчість, з одного боку, відбиває реальний побут, традиції, звичаї, загалом

життя народу, а з другого боку, є специфічною формою художнього відображення дійсності. Тому така лексикографічна праця, на нашу думку, має враховувати цю її своєрідність, і відбивати як специфічні художні засоби, властиві різним жанрам фольклору, так і фіксувати слова, що на пряму пов'язані з буденними реаліями українського народу. До того ж усна народна творчість є однією з підвалин історії української літературної мови, арсенал для побудови цілісної картини її розвитку, бо визначити характер і ступінь впливу фольклору на літературну мову, на процес її розвитку можна лише за умови освоєння і осмислення принципів побутування цього явища, усвідомлення багатства та своєрідності наявних у ньому як специфічних виразно художніх, так і звичайних словесних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лісна М. І.* Українська перекладна лексикографія: проблема безеквівалентності (друга половина XX ст.-початок XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2011.
2. *Сердега Р. Л.* Конспект лекцій зі спецкурсу «Лінгвофольклористика»: навч. посібник. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017.
3. *Сковорода Г.* Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто: Майдан, Вид-во Канад. ін-ту укр. студій, 2011.
4. *Хиждеу А.* Григорий Варсава Сковорода. Историко-критический очерк. Отрывок первый: общее основное понятие о Сковороде, объясненное из его собственного сознания. [С доб.] Сковородинского Идиотикона. *Телескоп*. 1835. Ч. 26. №5. С. 3–42; №6. С. 151–178.
5. *Чупрій Л.* Вплив Г. Сковороди на формування української кордоцентричної традиції. *Українознавство*. 2020. №2 (75). С. 120–129.
6. *Ющук І. П.* Рідна мова. Поглиблене вивчення: навч. посібник. Київ, 2009.

Людмила Сінна

здобувачка ступеня доктора філософії

кафедри українознавства і лінгводидактики

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

sennaya1985@gmail.com

ПРАГМАТИКА НАРАТИВУ БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ/ІМПЛІЦИТНІСТЬ СЕНСІВ

Григорій Сковорода належить до найвидатніших постатей в українській філософії та літературі, твори якого змушують читача сягати у своїх помислах життєво важливих проблем людського буття, а саме пізнати сенс таких категорій як щастя, дружба, кохання тощо. Саме таким плацдармом для роздумів і постають перед читачем «Байки Харківські» Г. С. Сковороди, глибокий задум

яких не лише привертає увагу, але і спонукає до переосмислення життєвих принципів та моральних чеснот.

Байки Григорія Сковороди стали об'єктом дослідження для багатьох мовознавців та літераторів, але вивчення цього питання в розрізі наративної стратегії не є детально вивченим. За Р. Бартом, наративна стратегія — це своєрідний алгоритм творення певного типу оповідної реальності за допомогою наративних прийомів, засобів, технік та тактик, які в поєднанні розкривають закладені коди (культурний, символічний, семіотичний та акціональний). *Наратив*, або *оповідь* (англ. і фр. *Narrative* — «оповідь», від лат. *Narrare* — «розповідати», «по-яснювати») — це «сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. А також — процес повідомлення такого тексту (нарація) і метод впорядкування дискурсу. Особа, яка здійснює наратив, називається оповідачем (наратором) [<https://uk.wikipedia.org/wiki/Наратив>].

Як зазначає Л. В. Мацевко-Бекерська, наратив кожного конкретного тексту «завжди постає як синтез передбачуваного та несподіваного, тому неминуче входить у культурний чи культурно-історичний метанаратив. Будучи формою викладу, тобто виконуючи суто прикладну роль, він вписує в онтологічний обіг змодельований фікційний простір зі специфічними ознаками щодо світогляду, переконань, підходів до розуміння особи та способу її оприявлення в літературно-художній проекції» [Мацевко-Бекерська].

Під час здійсненого нами дослідження змісту байок Григорія Сковороди було виявлено, що ці тексти можна поділити на ідейно-тематичні групи, які відображають символічність та зануреність у глибинні матриці культури. Перша група репрезентує такі внутрішні якості людини, як справедливість, великодушність, милосердя, честь. Головним є розуміння вважливості внутрішніх цінностей. Висвітлення цих цінностей можна знайти у таких байках, як «Голова і Тулуб», «Два Цінних Камінчики: Алмаз і Смарагд», «Ворона і Чиж», «Жайворонки», «Колеса Часової», «Олениця і Кабан». До другої групи можна уналежнити байки на тему важливості «сродної» праці, тобто такої, що приносить задоволення, гармонізує людину і надає сенс її життю. Наприклад, до байок цієї категорії слід віднести «Дві курки», «Змія і Буфон», «Брусок і Ніж», «Орел і Черепашка», «Собака і Кобила», «Зозуля і Дроздик», «Бджола і Шершень». Третю групу байок можна охарактеризувати, як викриття згубних для людини прагнень і пристрастей, протиставлення їх з погляду тодішнього часу добродійним ідеалам (прагнення до знатності та багатства). Зокрема це байки «Жаби», «Чиж і Щиглик», «Щука і Рак», «Мураха і Свиня». Наратив уславлення дружби та розуму віднесено до четвертої групи, яскравими прикладами якої є такі байки, як «Собаки», «Дві Курки», «Осла і ніж», «Пес і Вовк».

У кожній з поданих груп можна виявити лексичні парадигми імпліцитного та експліцитного характеру. Зазвичай, байки складаються з двох частин — фабула та сила. У першій частині байки — оповідній — розкривається сюжет через алегорії. Здебільшого текст побудований на діалогах та контрастах. Автор намагається через образи та уособлення персонажів непрямим способом,

зокрема, через дії та поведінку головних героїв, висвітлити найголовніші питання буття — честь, дружба, розум тощо. Для цього у творах філософ використовує багато стилістичних засобів, таких як епітети, антитези, метафори.

У силі або другій частині байок автор доносить ідею через стислу мораль, конкретні висновки, називаючи безпосередньо принципи та постулати християнського існування, етичні погляди, підкреслюючи презирство та зневагу до брехні, лінощів, честолюбства та вболіваючи за свій народ та його краще життя.

Байки Г. С. Сковороди є художньою формою висловлювання його філософських ідей та бачень, тобто відтворенням істини. Такі невеличкі повчальні твори містять в собі неймовірну палітру засобів та прийомів, за допомогою яких привертають увагу читача та змушують замислитись над важливими речами у житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барт Р.* Введение в структурный анализ повествовательных текстов. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.* Москва : Изд-во Московского университета, 1987. С. 387–422.
2. *Мацевко-Бекерська Л. В.* Типологія наратора: комунікативні аспекти художнього дискурсу [Електронний ресурс]. URL : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/14.4.8.pdf>
3. *Сковорода Г. С.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.

Галина Сюта

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
siutagalia@gmail.com

ЛІНГВОСОФІЯ АФОРИСТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Літературно-філософські сентенції Григорія Сковороди — особливий пласт національного мудрослів'я. Глибокий дидактичний зміст і ускладнено-асоціативна метафоричність, поєднання інтелектуалізму й емоційності, книжності й національної чуттєвості посприяли їх органічному входженню і в український афористичний словник, і в мовну свідомість українців.

Непроминально-стійкий характер лінгвістичної уваги до афористики Г. Сковороди, зокрема й у XXI ст., коли відзначено вже 300 років від дня народження мандрівного філософа, зумовлений не в останню чергу ментально-духовною потребою нового прочитання й осмислення його текстів, мінітекстів у проєкції на сьогоденні грані українського буття. Тому природно, що покоління

сучасних дослідників визначає актуальні для нашої доби ідейно-тематичні, семантико-стилістичні, образно-естетичні вектори пізнання вербалізованої Лінгвософії Г. Сковороди, яка попри детермінованість світоглядно-естетичними особливостями епохи бароко зберігає понадчасовість. Адже спостереження за мовною практикою свідчить, що з плином часу його філософські сентенції залишаються актуальними, смислово універсальними, мовно-естетичними знаками національної культури, які ментально пульсують і різножанрових писемних (напр., поетичних, публіцистичних, наукових) текстах, і в живій мові наших сучасників як одиниці інтелектуалізованої національної комунікації (С. Я. Єрмоленко, Л. П. Гнатюк, О. О. Маленко).

Систематизація афоризмів Г. Сковороди дає підстави акцентувати низку домінантних фразеотематичних груп: «**час**», «**наука**», «**розум**», «**думка**», «**дружба**», «**серце**» тощо.

Найбільш відомі українцям висловлення Г. Сковороди про **час**, його цінність для людини: *З усіх втрат втрата часу найважча* та *Тоді лише пізнається вартість часу, коли він утрачений*. «Зовнішній», позамовний чинник, який із-поміж інших зумовлює таку актуалізованість, — засвоєння в межах шкільної програми опанування творчості філософа. Водночас маємо акцентувати, що тексти філософських трактатів Г. Сковороди багаті й іншими глибокими за змістом і виразними за формою висловленнями про вміння людини цінувати і правильно використовувати час: *Правильно використав час той, хто пізнав, чого треба уникати і чого домагатися*; про людиноцентричне розуміння самої філософської категорії часу: *Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть*. Прикметною для них є лексична та асоціативна сполучуваність номінації *час*: *втрата часу, вартість часу, час утрачений, використати / марнувати час*.

Часову й естетичну детермінованість мовомислення Г. Сковороди, його способу ословлення думок і почувань особливостями доби бароко показово виявляють філософсько-оцінні максими, які формують фразеотематичну групу «**дружба**». Вони дають змогу панорамно відчутти авторське розуміння діалектики міжособистісних стосунків у проекції на внутрішній світ людини, на систему її морально-духовних цінностей:

Друзять лише з тими, до кого відчують особливу духовну принаду;

Схильність до дружби ні куплею, ні проханням, ні насиллям не досягається; людська душа і друг, безсумнівно, — найкоштовніші;

Я належу до тих, хто настільки цінує приятеля, що ставить його понад усе і вважає друзів <...> найліпшою прикрасою життя; я люблю тривожитися душою за добробут друзів, щоб коли-небудь зазнати також і втіхи <...> Бо що може бути приємнішим, аніж любов приятеля?;

Найліпшим подарунком дружнім є сам приятель тому, хто є приятелем взаємним;

Всіх подарунків дружніх милішим сам приятель тому, хто взаємно є другом.

Авторське розуміння діалектики дружби, філософії стосунків між людьми увиразнене в реченнях зі структурами внутрішньотекстового контрасту:

*Ти не можеш віднайти жодного **друга**, не нашукавши водночас і двох-трьох **ворогів**;*

***Похибки друзів** ми повинні вміти **виправляти** або **зносити**, коли вони не-серйозні.*

Сумірні лінгвоментальні параметри властиві афоризмам, які узагальнюють авторське бачення концептуального для індивідуальної філософії Г. Сковороди поняття **любов**. Однойменну фразеотематичну групу формують афоризми — осмислення природи любові, її креативно-ошляхетнювального впливу на людину, на її життєві взаємини з іншими людьми:

***Любов виникає з любові**; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю;*

***Любов** жодним чином не може бути вічною і міцною, якщо породжена тлінними речами, тобто багатством...;*

*Хіба не **любов** усе єднає, буде, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?;*

*Хіба не мертвою є душа, позбавлена справжньої **любові**?;*

*Я не люблю жодного дару, якщо він не пов'язаний з **любов'ю** і доброзичливістю;*

***Усе минає, але любов** після всього **залишається**;*

***Усе минає, любов** — **ніколи**; **усе облишить тебе, крім любові**, в тобі суціль;*

Для мене нема нічого дорожчого чи солодшого, ніж душа, яка мене любить, хоч би як бракувало всього іншого.

Одновекторно позитивну оцінність почуття любові в індивідуальній системі моральних цінностей Г. Сковороди засвідчує сполучуваність стриженевої номінації — епітетна (*любов — вічна, міцна, справжня*) та суб'єктно й об'єктно скерована дієслівна (*любов — єднає, буде, творить, після всього залишається, любов ніколи минає, любов не облишить тебе; хочу, щоб мене любили, сам перший люблю та ін.*).

Народження потенційно афористичних висловлень — вербалізованих форм філософської думки засвідчують також образні висловлення з лексемами *мудрість, розум, наука, навчання, істина, світло* та ін. Пор.:

*Добрий **розум** робить легким будь-який спосіб життя;*

***Розум** гострий у багатьох, але не всі навчилися мислити;*

***Розум** завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброгo, то звертатиметься до поганого;*

*Немає години, непридатної для занять корисними **науками**;*

*Хто думає про **науку**, той любить її, а хто й любить, той ніколи не перестає навчатись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним; **навчання** — не труд, а втіха; **мудрість** є справжньою матір'ю як наших чеснот, так і скромності;*

***Світло** бачиться тоді, коли **світло** в очах є;*

***Світло** відслонює нам те, про що ми в темряві лише здогадувалися.*

У цьому корпусі варто виокремити групу сентенцій із лексемою *думка*, а надто тих, які відбивають сквородинівське тлумачення діяльної, креативно-їй, рушійної природи людської думки. Зокрема, це виявляють динамічні дієслівні метафори *думка не відпочиває, думка рух свій припинити не може, думка продовжує своє стрімке літання, думка любить висліджувати, торжествує і радіє*, навколо яких вибудовуються філософсько-дидактичні контексти:

Як полум'я і ріка, так думка повністю не відпочиває. Вогонь гасне, ріка спинається, а безтілесна і безстихийна думка рух свій припинити (чи в тілі вона, чи поза тілом) не може ані на мить і продовжує своє стрімке літання через необмежені вічності;

Видно, що життя живе тоді, коли думка наша, люблячи істину, любить висліджувати стежинки її, <...> торжествує і радіє з цього незникаючого світла;

Думки, наче повітря; його годі побачити, але воно твердіше за землю і сильніше за воду: ламає дерева, руйнує будівлі, жене хвилі й кораблі, їсть залізо і камінь, гасить і роздуває полум'я;

Так і думки сердечні — начебто немає їх, але від цієї іскри пожежа, хвилювання і руйна, від цього зерна залежить ціле дерево нашого життя.

Рівносильними чинниками органічного входження філософських максим Г. Сковороди в нашу мову, у мовну свідомість маємо визнати глибинність, універсальність узагальненого в них колективного й індивідуально-філософського досвіду та синтаксично резонансну, потенційно діалогічну форму його ословлення. Зокрема, йдеться про суголосну із розмовною тональністю, із синтаксично-інтонаційним ладом живомовного спілкування і водночас не чужу мові філософських трактатів форму риторичних питань із часткою *хіба*. Пор.:

Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?;

Хіба світ і народ — не ліпше видовище, ще й дармове, подібно до відомого Піфагорового торжища?;

Хіба не любов усе єднає, буде, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?;

Хіба не мертвою є душа, позбавлена справжньої любові?

Такі конструкції не тільки синтаксично «полегшують» загалом непростий стиль філософських трактатів, а й мотивують читача до спільного з автором осмислення пропонованої проблеми.

Знакові синтаксичні структури, які на рівні структурного оформлення відбивають особливості мовомислення Г. Сковороди, — це складнопідрядні речення з парними сполучниками:

той.., хто; хто.., той: Той розуміє юність, хто розуміє старість; Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не припиняє навчатися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним; Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити;

ті.., хто: У тих, хто душею нікчеми, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим;

не той, хто.., а той, хто: Не той убиває коня, хто годує його простою годівлею, а той, хто дає багато вієса і не дотримується міри в їзді;

тим.., чим: Уподібнюйся пальмі: чим міцніше стискає її скеля, тим швидше й прекрасніше здіймається вона догори;

що.., те: Що вподобав, на те й перетворився; Що швидко запалюється, те раптово й гасне;

не все те..., що: Не все те недійсне, що недосяжне дитячому розумові; Не все те отрута, що неприємне на смак;

де.., там: Де серце повне вагань, там огида і нудьга;

коли.., то: Коли велика справа — панувати над тілами, то ще більша — керувати душами; Коли зерно добре, то й добрими насолоджуєшся плодами; Коли любиш неправду, то ненавидиш свою душу; Коли риба спіймана, то вона вже не потребує принади; Коли твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то ти щасливий.

Серед останніх на особливу популяризацію в контексті перспективи використання як патріотично маркованого мовно-естетичного знака національної культури заслуговує сентенція Коли не можу нічим любій Батьківщині прислужитися, то з усієї сили намагатимуся нікому ні в чому не шкодити.

Повчальність, дидактичну модальність афоризмів Г. Сковороди засвідчують образні повчальні сентенції філософського змісту, так звані *гноми* (філос. термін), структурно оформлені як моральні імперативи. Пор.:

Більше думай, а тоді вирішуй;

*Пізнай істину — ввійде тоді у кров твою сонце; З видимого **пізнавай** невидиме;*

*Довго сам **навчайся**, коли хочеш навчати інших;*

*В усіх науках та мистецтвах плодом є правильна практика; З плодів та того, який кінець, **суди** про будь-яку справу;*

Уподібнюйся пальмі: чим міцніше стискає її скеля, тим швидше й прекрасніше здіймається вона догори;

***Збери** всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ;*

***Копай** всередині себе криницю для тієї води, яка зростить і твою оселю, і сусідську;*

***Роби** те, до чого народжений;*

***Не хапайся** за хвіст, поминувши голову;*

***Не будь нахабним і не вважай недостатнім** те, що тобі незрозуміле;*

***Не вихваляйся** своєю прозорливістю;*

***Не називай** солодким те, що породжує гіркоту;*

***Не роби** благим зло, а плоть — Богом.*

Бароковий дидактизм засвідчений також у метафорах-ідентифікаціях, які відбивають авторські рефлексії про *життя, дружбу, любов, розум, науку* тощо:

***Життя наше — це подорож, а дружба розмова — це візок**, котрий полегшує мандрівникові шлях;*

***Життя — це плодопринесення**, яке проросло від зерна істини, що панує в серці їхньому;*

Навчання — не труд, а втіха; нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того — неоціненний скарб, через недбалство не потратити на щось підроблене;

Як глупота є матір'ю всіх пороків, так мудрість є справжньою матір'ю як наших чеснот, так і скромності;

Веселість — це здоров'я гармонійної душі тощо.

Когнітивно-текстовий аналіз таких поетичних дефініцій, потенційно придатних до закріплення в загальнономовному словнику, виявляє максимальну щільність їх насичення й іншими знаковими для лінгвософії Г. Сковороди словами — *свобода, істина, душа, серце, труд, плодопринесення, шлях, веселість, втіха* та ін. З огляду на безумовну сьогоденну потребу розширювати лінгвокультурний досвід українських мовців за рахунок мовно-естетичних знаків національної культури, можемо констатувати, що одним із завдань сучасної лінгводидактики має стати популяризація таких афоризмів Г. Сковороди. Адже саме через навчальні методики можна і необхідно ефективно формувати повноформатний національноцентричний цитатний тезаурус, «вживлювати» в активний словник учнів, а відтак потенційно наповнювати мовну практику сквородинівськими формулами висловлення думки, реагування на життєві ситуації тощо.

Зауважимо також, що численні, спостережені в трактатах сентенції виразно суголосні з народними мудрослів'ями, а часто й майже повторюють їх: *Як хто посіє в юності, так пожне в старості; Добра слава краща за м'який пиріг; Демон проти демона не свідчить, вовк вовчого м'яса не їсть*. На нашу думку, такі перегуки виявляють органічне поєднання барокового інтелектуалізму і національної чуттєвості, зануреності в національномовну стихію самого Г. Сковороди.

Ментально і часово належачи до типової бароково-просвітницької літератури, твори Г. Сковороди порушують актуальні для всіх часів суспільні, соціальні, морально-етичні проблеми. Лаконічними формами глибинного їх осмислення є образні філософські сентенції (гноми), висловлення — потенційно афористичні й уже афоризовані, закріплені в колективній мовній свідомості і тезаурусі українців як мовно-естетичні знаки національної культури та одиниці інтелектуально маркованої комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Афоризми* Григорія Сковороди. *Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах* : [методичний посібник] / за заг. Ред Г. Л. Токмань, М.П. Корпанюка. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 374–383.

Лідія Ткаченко

доктор педагогічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

lidiyatkachenko45@hnpu.edu.ua

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Філософські ідеї та наставницька, учительська діяльність Григорія Савича Сковороди завжди перебували в колі наукового пошуку вітчизняних і зарубіжних дослідників. Видатний дослідник Д. Чижевський у 1934 р. написав у своїй книзі «Філософія Г. С. Сковороди»: «Може, ні про одного філософа у світі не висловлено таких розбіжних думок, як про Сковороду. Тепер є не менше, ніж 250 великих та малих праць, присвячених Сковороді, який, як це загально визнано, є найцікавіша постать українського духу. У цих працях — можна сказати без перебільшення — висловлено, напевне, не менше, ніж 250 різних поглядів на Сковороду» [Чижевський 2004; с. 3]. У XX ст. здійснено аналіз світоглядних основ педагогічної спадщини (Ф. Науменко, Є. Приступа, І. Пуха, І. Табачников), проблеми естетичного й етичного виховання особистості (С. Бакай, Г. Гребенна, І. Іваньо, Г. Шевченко), погляди Г. Сковороди на особистість учителя, його роль і провідні завдання (І. Прокопенко, В. Струбецький). Ґрунтовні дослідження літературної спадщини, філософських ідей, світогляду Сковороди здійснив професор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Л. Ушкалов, якого по праву вважають одним із найавторитетніших дослідників життя і творчості титульного українського філософа.

Творчість Г. Сковороди, його думки, сприймання світу стали прикладом для наслідування, художніх роздумів Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка, В. Поліщука, П. Тичини, М. Хвильового, Г. Хоткевича. Неокласик М. Зеров зробив переклад латиномовної сквородинівської поезії, Ю. Клен заявив про себе як поета сонетом «Сковорода». Знаходимо «сковородинівські знаки» й у творчості Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко. Під час свого візиту в Україну Папа Римський Іоан Павло II цитує поезію Г. С. Сковороди: «Все мина, лиш любов зостається по всьому, все мина, та не Бог, не любов» [Ушкалов 2009; с. 6].

Григорія Сковороду можна по праву вважати і фундатором, і продовжувачем традицій української риторичної школи. З'ясуємо, як, у яких умовах народилася риторичність Сковороди, його жага до пізнання, аналізу, порівняння, настанови. Клас риторики в Києво-Могилянській академії Г. Сковорода успішно пройшов у 1739-1740 навчальному році у викладача Сільвестра Ляскоронського, який читав великий за обсягом курс «Засади ораторського красномовства», що спирався на грецьких і римських класиків, особливо на Цицерона. Саме в курсі риторики Г. Сковорода познайомився з поетичними тропами та фігурами й опанував композицію твору. Дослідниця З. Хижняк зазначала, що саме

в академії Сковорода опанував ідеї Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Плутарха і Декарта, познайомився з вченням Коперника й Галілея. Його світогляд формувався також на українській літературній спадщині, пов'язаній з гуманістичними традиціями.

Пізніше, у листах до учнів, Григорій Савич згадував, що в класі риторики велика увага приділялася тренуванню пам'яті, умінню логічно мислити й викладати свої докази. Мову студенти академії удосконалювали, складаючи вірші й промови — привітальні, панегіричні, судові, вчилися писати листи — поздоровчі, вдячні, вітальні, прощальні тощо. Улюбленими авторами називає Сковорода Горація, Ланганія, Овідія, Плутарха, Цицерона, Целарія. Філософ-просвітник не раз наголошував на тому, що слово вчителя відіграє визначну роль у навчанні та вихованні дитини. Він утвердився в цій думці після закінчення риторичного класу [Хижняк 1972].

Риторичний доробок Г. С. Сковороди представлений, перш за все, повчальними діалогами. Це пояснюється тим, що діалоги були звичною формою підготовки до богословських диспутів. Однак Сковорода засуджував їх схоластичний характер, звідси й негативна оцінка у вірші «Всякому городу нрав і права». Тому діалоги Г. Сковороди відзначаються живими рисами дійових осіб, написані зрозумілою мовою, а настанови в них дає освічена й добра душею людина — Друг, у той час як інші дійові особи належать до різних верств суспільства: селяни, козаки, студенти, що підтверджує ідею просвітницької місії діалогів Г.С. Сковороди.

Незаперечним риторичним потенціалом наділені байки Г. Сковороди, які фахівці оцінюють як невеликі філософські трактати. Оскільки байка має власні приписи та жанрові межі, Г. Сковорода розширює їх, виводячи не просто мораль, а філософську ідею. Так, основною ідеєю більшості Харківських байок стала «сродність», а сама байка сповнена риторичних запитань, які і не потребують відповіді, бо кожен читач має знати її у власній душі. Сповнені риторизму лекції Г. Сковороди. Курс Григорія Сковороди «Початкові двері до доброго християнського життя для молодого шляхетства Харківської губернії» починаються з міркувань Епікура: «Дякуймо, блаженному Богові за те, що потрібне зробив легким, а важке — непотрібним». У десяти невеличких главах з'ясовано поняття Бога, божого промыслу, віри й гріха, подано 10 божих заповідей. Цей трактат істотно відрізнявся від звичних, традиційних богословських катехізісів, оскільки він не «завантажував» голову студента, а просто й зрозуміло вів його дорогою істини: «За золото можна купити село — річ важку, без якої можна обійтись. А от щастя, як необхідна необхідність, задарма дароване скрізь і завжди» [Ушкалов 2009; с. 84].

Отже, упевнено можемо сказати, що Григорій Сковорода повною мірою володів ораторським мистецтвом, довершено риторично будував свої лекції і бесіди, був переконливим у дискусії й полеміці. З позиції сучасного знання про теорію комунікації можемо говорити про педагогічну риторику Сковороди і його риторичну педагогіку. Думається, що нові покоління українців ще довго

черпатимуть з криниці Сковороди, дивуватимуть світ його мудрістю, репрезентуватимуть українську культуру через Сковороду всьому світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ушкалов Л. В.* Григорій Сковорода і антична культура: [монографія]. Харків : Знання, 1997. 180 с.
2. *Ушкалов Л. В.* Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.
3. *Хижняк З. І.* Г. С. Сковорода і Київська академія. *Педагогічні погляди Г. С. Сковороди.* Київ : Вища школа, 1972. С. 170–184.
4. *Чижевський Д. І.* Філософія Г. С. Сковороди / підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Прапор, 2004. 272 с.

Любов Умрихіна

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

lubovumrikhina@gmail.com

МОРАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ В МОВІ ПРИТЧ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Філософсько-повчальні розмисли Г. С. Сковороди, закарбовані в його неповторних притчах, досі залишаються джерелом життєвої мудрості та орієнтиром у формуванні моральних настанов. Унікальні твори-символи «Убогий Жайворонок» та «Благородний Еродій» через повчально-настановчий посил відкривають людству істини щасливого світоіснування, що не мають ні часових, ні просторових меж. Напучувальний характер мови сквородинівської притчі дозволяє сприймати його мудрі життєві рекомендації як беззаперечні істини людського побутування, своєрідні заповіді сучасникам і прийдешнім поколінням.

Для вираження значення моральної настанови в мові придатні імперативні конструкції. Дослідженню імперативної модальності й особливостей утілення її в українській мові присвячено багато сучасних наукових розробок, спеціальних, комплексних, а також студійних, що тією чи тією мірою висвітлюють питання як структурно-граматичної організації імперативних конструкцій, так і специфіки їхньої реалізації у мові та мовленні (Л. В. Бережан, К. О. Бортун, О. Л. Даскалюк, Г. Г. Дрінко, Н. М. Костусяк, Т. А. Нестеренко, І. Л. Шевчук, Н. В. Швидка, С. В. Харченко та ін.). Проте висвітлення питання семантичної своєрідності й особливостей функціонування імперативних конструкцій у ролі моральної настанови позначене побіжним характером й недостатністю вивчення.

Імперативні конструкції зі значенням настанови є окремим функційно-семантичним типом імперативних конструкцій. Вони виконують роль мотиваційного засобу для адресата, орієнтуючи його не просто на конкретну фізичну поведінку, а на осмислення її аж до зміни життєвих установок, цінностей, переконань. Особливість таких конструкцій полягає в здатності через спонукання низького рівня категоричності виявляти достатньо високий ступінь імпозиції. Мовець здійснює своєрідний психологічний тиск на адресата, втручаючись у його особистий простір, що дозволяє кваліфікувати відповідну мовленнєву дію як «більше ніж вплив, але менше, ніж наказ» [Brown, Levinson]. У змісті таких імперативних конструкцій ознака зобов'язувальності, характерна для семантики наказу, девальвована, що корелює з відсутністю в них безапеляційності чи ультимативності. Усе разом створює умови для блокування абсолютного контролю над комунікативною ситуацією з боку адресанта.

Цим конструкціям притаманний високий ступінь сугестивності повідомлення через переважну більшість звернень саме до ментального начала особистості, що сприяє осмисленню реципієнтом каузованої ситуації. Таке спонукання орієнтоване переважно на відносно далеку перспективу або взагалі на безмежну позачасовість потенційного здійснення. Характерно, що поняття імператив перейшло в граматику з філософії, де ним завдяки вченню Канта було номіновано загальний моральний припис, певний кодекс людської честі, що за ним вибудовуються безумовні обов'язкові правила людської поведінки. Відповідно до цього кожна особистість має «дослухатися» до свого категоричного імператива, відповідаючи перед власним сумлінням.

Недарма імперативними конструкціями навіювального характеру зазвичай насичене фідеїстичне мовлення, представлене, зокрема, настановами проповідника — транслятора так званих моральних імперативів із священних (біблійних) текстів. Адже здебільшого вони орієнтують на напуття й повчання, життєві поради й рекомендації, пропонуючи своєрідні заповіді щодо досягнення духовного просвітництва.

Імперативні конструкції часто репрезентують батьківські заповіді, використані в інтимно-родинній комунікативній атмосфері. Вони виявляють відтінок напуття виховного характеру, що пов'язано з перспективами індивідуально-особистісних дій і станів адресатів. Сковородинівські імперативи, вилучені з текстів вищеназваних притч, наближені саме до батьківських заповітів.

Продукуванню відповідних імперативних висловлень притаманна неквапливість організації думки, завчасна продуманість і виваженість пропонованого повідомлення, стійке розуміння значущості реалізації названого. Актуалізована мовцем ірреальна ситуація розрахована не на поведінковий автоматизм і терміновість — важливим є налаштування адресата на усвідомлення ним необхідності виконання певних подальших дій. Характерним є пропонування адресантом ряду таких рекомендованих дій, супроводжуваних часто необхідним аргументуванням і поясненням.

Для акцентуації значущості повчально-настановчого послання слугують контактовстановлювальні імперативні конструкції типу *Слухай і запам'ятай*;

А тепер послухай мене уважно, що випереджають звернення до адресата із запланованими життєвими рекомендаціями виховного змісту. Сковородинівські фатичні актуалізатори відрізняються особливою бароковою пишністю: – **Сину мій єдинорідний, схили вухо своє, почув голос батька твого <...>**. Ланцюг життєвих настанов-імперативів у філософа подекуди обрамляє імперативна конструкція **Ти ж затям міцно**. Двоскладність структури забезпечує інтимізацію комунікативних стосунків як необхідного підґрунтя для створення навіювального ефекту на адресата.

Засобом імперативних конструкцій Сковорода наставляє споглядати й невтомно вивчати світ у всій його різнобарвній різноманітності, усвідомлюючи неосяжну безмежність цього бурхливого океану, невпинного в русі життєвих хвиль: *Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай і доволі. Поглянь на цей світ. Поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються на морі. Читай її завжди і навчайся, наче з високої гавані на буряний океан, поглядай і тишся* («Убогій Жайворонок»).

Та пізнання світу неможливе без пізнання себе, бо «в людині самій захищений усесвіт» [Чижевський 2004, с. 158], і центром цього всесвіту, коренем усього життя Сковорода вважає серце: **Нині, сину мій, будь суддею і суди вчинок тетерваків. А коли гаразд осудиш, будеш перший суддя всьому світові. Суди ж отак**.

Тіль себе ані виправдає, ні осудить. Вона залежить від своєї голови та істини. Поглянь на джерело її — на серце, що започаткувало і зродило її. Від надмірності серця, тобто від прірви його, говорять вуста, ходять ноги, дивляться очі, творять руки. Дивись! Коли тетервакове серце благе, звідки зродилося се його діло? («Убогій Жайворонок»).

Сковорода навчає «богомудро кермувати не зовнішньою, а внутрішньою душевною економією» [Чижевський, с. 170]: *Чи бачиш якусь яскраву одягу, чи славний чин, чи гарний дім, але зсередини переточений червою, згадай слова: «Горе вам, облудні! Горе вам, що сміються нині!» і розумій як зовнішне*.

Як побачиш жебрака, чи перестарілого, чи хворого, але повного надії, то заспівай Соломонову пісню: «Благіша лютість від сміху, коли в злім обличчі успокоюється серце». Чи бачиш ти паралітика? Обминай печальне, заздрісне і люте серце. Втечеш, коли не будеш заздрісний. Зітнеш голову заздрісному змієві, коли будеш за мале вдячний. Бачачи не дорогу, не пишну, але здорову їжу, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Бачачи книгу, що не має кучерявих слів, але сповнена духом святим, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Коли чуєш раду, засолоджену словесним медом, за яким криється трута, заспівай: «Благіша лютість від сміху. Єлей грішного хай не помаже моєї голови». Бачачи убогий будиночок, але невинний, спокійний і безпечний, заспівай: «Благіша лютість від сміху». Ось так, сину, читай світську книгу і матимеш разаром і втіху, і спасіння («Убогій Жайворонок»).

Невтомно наставляючи «на розум» і виховуючи, Сковорода не обходить увагою питання власне виховання. Він переконує у важливості розвитку в дитини

природних нахилів замість створення нових. «Діяльність учителя та виховника має бути більш допомогою природі, ніж активною працею над утворенням у дитині чогось нового. Натхненний образом розкішної та пишної української природи, де треба було орати неораний ще ніколи степ, Скворода дає символ виховання» [Чижевський 2004, с. 199]: **Не заважай лише природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях; воістину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.** («Благородний Еродій»).

Як представник діалектичного мислення, Скворода подає імперативні настанови на фоні протиставного контексту, використовуючи антитетичність заперечень і стверджень. Так філософ маніфестує ідею «coincidentio oppositorum», стверджуючи факт того, що «в світі є різне та різноманітне, що між окремими елементами буття бувають конфлікти та противенства»; «антитези утворюють все в світі, складаючись у єдність» [Чижевський 2004, с. 30, 37]. Лише в розумній єдності протилежного можливе гармонійне життя індивіда.

Засобом імперативної конструкції **Не забувай притчі, яку часто я переказував** Скворода ніби підкріплює значущість передаваних настанов.

Отже, завдяки формі імперативних конструкцій філософові вдалося влучно трансформувати глибоко осмислені й виважені морально-етичні погляди в повчально-настановчі звернення. Його моральні імперативи відбивають ідеї кордоцентризму, самопізнання, «душевної економії», розумного слідування внутрішній природі й невтомного вивчення зовнішньої.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вертоградар* української духовності: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої всебічному осмисленню постаті Г. С. Сквороди (ОКЗ «НЛММ Г. С. Сквороди», 18 травня, 2013 року). Харків : Майдан, 2013. 170 с.
2. *Гужва О. П.* «Вічна філософія» як орієнтир у Сквородинівському світоспогляданні. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сквороди*. 2012. Вип. 39. С. 34–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_39_6
3. *Скворода Г.* Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалов. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
4. *Харченко Л.* Концепція самопізнання у філософії Григорія Сквороди URL: http://www.medievist.org.ua/2016/02/blog-post_22.html
5. *Царик Г. М.* Імпозиція: розвиток термінологічних смислів в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Філологія. 2014. №8. Т. 2. С. 190–192.
6. *Чернишов В. В.* Релігійні основи світогляду Григорія Сквороди. URL:http://shron.chtyvo.org.ua/Chernyshov_Viktor/Relihiini_osnovy_svitohliadu_HSkovorody.pdf
7. *Чижевський Д. І.* Філософія Г. С. Сквороди. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
8. *Brown P., Levinson S.* Politeness: some universals in language usage. Cambridge University Press, 1994. 345 p.

Сусанна Хавіна

учитель української мови та літератури,
спеціаліст вищої категорії, учитель-методист
Харківська гімназія №82 Харківської міської ради Харківської області
sysankh@gmail.com

ТЕКСТИ ВІРШІВ І БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ

Неординарна постать видатного українського філософа і письменника Григорія Савича Сковороди вражає надзвичайною багатогранністю таланту. Всебічна обдарованість дала йому можливість виявити себе в широкому спектрі, тому завжди приваблювала до себе літературознавців, істориків, філософів і бібліографів, а також учителів-словсеників.

У поданих методичних наробках представлені матеріали з досвіду опрацювання пісень, віршів, байок і живого слова Г. С. Сковороди на уроках української мови, що дає можливість учням досягнути глибинну сутність спадщини митців свого краю.

Розділ «Фонетика. Графіка. Орфографія»

Вправа «Хто швидше» (можна використати при повторенні тем: «Правопис префіксів *роз-, без-, з-, с-*»; «М'який знак»; «Подвоєння приголосних»; «Подовження приголосних»).

Запишіть «сили» байок Г. С. Сковороди, вставляючи пропущені букви. Поясніть їх написання

- Не той орел, що високо літає, А той, що ле(х/г)ко сідає.
- Сер(д/т)це і звичаї людс.кі, а не зовнішні якості мають сві(д/т)чити за те, хто ти є. Дерево по плода(м/х) пізнаєт..ся.
- Прагне(н/нн)я насолод і слави багат(ьо/йо)х (с/з)биває у протиприродний стан. Се тим шкідливіше для них буває, чим більша така неві(д/т)пові(т/д)ність. І зовсім небагат(йо/ьо)х мати (з/с)родила, приміром, до філософії і доброславного жи(т/тт)я.
- Багато хто, (не)маючи сили щось (с/з)робити, (не)вірять, що можуть те інші. Безліч є таких, хто через ро(с/з)ніженість відучені мандрувати пішки. Се (с/з)ві(д/т)чить, що практика без природженості бе(с/з)глузда, а природженість утверджуєт..ся практикою. Яка користь знати, як робиться діло, коли ти сам його не зробиш? Взнати (не)важко, важче зробити. Наука та досвід – се одне і те ж, вона не в зна(н/нн)і самім живе, а в дія(н/нн)і. Як і робота без природженості, так і зна(н/нн)я без роботи — мука. Ось у чому різниця між зна(н/нн)ям та наукою.

У вивченні теми «Алфавіт» можна запропонувати учням провести бібліографічне дослідження:

1. Укласти список літератури: твори Г. С. Сковороди і твори про нього, використовуючи довідку.

Довідка: Коваленко Гр. «Григорій Сковорода, його життя і твори»; Ушкалов Леонід «Сковорода від А до Я»; Тичина П. «Григорій Сковорода»; Ніжинець А. М. «На зламі двох світів»; Драч І. Ф., Кримський С. Б., Попович М. В. «Григорій Сковорода Біографічна повість»; Шевчук В. О. «Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима»; Федорак Н. «Вінець і вирій українського бароко. Сім наближень до Григорія Сковороди»; Горбач Н. «Невідомий Григорій Сковорода»; Роздобудько Ігор «Григорій Сковорода на Східній Слобожанщині».

2. Завітати до шкільної бібліотеки, де й скласти алфавітний покажчик.

Розділ «Лексикологія»

Тема: Антоніми

1. За допомогою антонімічних протиставлень у «силі» своїх байок Григорій Сковорода (які читаємо в перекладі В. Шевчука) відображає філософію життя, повчає, возвеличує віру, доброту, розум:

- Кінець, як у кільці, завжди з'єднаний зі своїм початком, залежить від нього, як плід від свого сімені («Собака та Кобила»);
- Світло й тьма, тління і вічність, віра і безчестя складають світ цей і потрібні одне для одного («Нетопир та двоє пташок — горлиці та голуба»);
- Юність і старість, хворість і здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зима і літо — кожний стан, стать, і вік, і всяка живність має власні свої вигоди («Кріт та Лінкс»);
- Найбільша неспорідненість — між добрим і лихим серцем («Соловей, Жайворонок та Дрізд»);
- Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору («Пси»);
- Ліпше з одним розумним та добрим душею жити в любові та шані, аніж з тисячею дурнів («Сова та Дрізд»);
- Дурень шукає місця, а розумного і в кутку видно («Два коштовні камені — Діамант і Смарагд»).

2. Увідповідніть подані слова й антоніми до них:

Слово	Антонім
1. розумний	А. сім'я
2. один	Б. тисяча
3. кінець	В. старість
4. плід	Г. початок
	Д. дурний

Ключ: 1 – Д; 2 – Б; 3 – Г; 4 – А.

Слово	Антонім
1. юність	А. день
2. хворість	Б. літо
3. ніч	В. здоров'я
4. зима	Г. старість
	Д. тисяча

Ключ: 1 – Г; 2 – В; 3 – А; 4 – Б.

Слово	Антонім
1. солодкий	А. лихий
2. добрий	Б. гіркий
3. світло	В. здоров'я
4. тління	Г. вічність
	Д. тьма

Ключ: 1 – Б; 2 – А; 3 – Д; 4 – Г.

3. Робота зі словником. З'ясувати значення антонімів, які використовує Г. С. Сковорода у «силах» своїх байок.

Інформація для вчителя: У «Словнику антонімів української мови» (за ред. Л. С. Паламарчука) полено лексеми «розумний — дурний» [Словник антонімів 2001, с. 170–171], «кінець — початок» [там само, с. 154–155], «життя — смерть» [там само, с. 97–98], «день — ніч» [там само, с. 87], «зима — літо» [там само, с. 109], «солодкий — гіркий» [там само, с. 176].

Отже, антонімічні протиставленні в «силі» байок Григорія Сковороди в контрастній формі характеризують поняття і явища дійсності, підсилюючи виражальні можливості тексту, сприяють ясності вираження думки.

Розділ «Морфологія»

Вправа (можна використати при вивченні тем «Дієприкметник», «Дієприкметниковий зворот», «Дієприслівник», «Дієприслівниковий зворот», «Буква і в кінці дієприкметників», «Буква и в кінці дієприслівників»). Визначити, якими частинами мови є виділені слова, пояснити правопис та розділові знаки при них:

1. У давнину, коли ще черепахи вчилися в орлів літати, молодий Жайворонко сидів недалеко від того місця, де одна зі **згаданих** черепах, як у байці мудрого Езопа розповідається, **навчаючись** літати, впала з великим шумом і грюкотом

на камінь. Жайворонок злякався і, **тремтячи** всім тілом, сказав своєму батькові («Жайворонки»).

2. Поблизу нього (Чиж) крякав собі й Ворон, та, **бачачи**, що Чиж не полишає співати, сказав <...> («Ворон і Чиж»).

3. Жайворонок, **прилетівши** до Солов'я, сказав йому <...> А я до тебе, як у іншому, так і в цьому подібний; ти співаєш пісню природі, усьому живому, а я славлю природу, і в цьому, власне, весь наш глузд <...> Бачу, ви **народжені** для дружби, але не тямите любові. Потім, кожен по-своєму **заспівавши**, затвердили вічну дружбу. І як не можна коня з ведмедем, а собаку з вовком впрягти у віз, так годі сподіватися, щоб не відірвалося старе сукно, пришите до нового, і гнила дошка, **приклеєна** до свіжої. Багато хто **згаданій** приказці перечить: треба, мовляв, і ворогів любити. Вона створила небо і землю, **зберігаючи** світ світів у красі, порядку і в злагоді <...> **Передивившись** усі планети і всі світи, **не маючи і не знаючи**, що потрібне тобі, будеш бідний, невеселий і лишишся невігласом, так само — **сходивши** всі дороги, але не побачивши своєї, нічого не знатимеш, і не матимеш, і не збадьоришся. Та й хіба можеш ти бути бадьорим, коли **позбавлений** найнеобхіднішого? А як знайдеш, **не знаючи**, що потрібне тобі? («Соловей, Жайворонок та Дрізд»).

Розділ «Синтаксис»

1. «Мовний калейдоскоп». Відновіть речення, назвіть твір. (Учні на окремих аркушах отримують вислови і слова автора, з них конструюють речення з цитатами. Розділові знаки в кінці фрагментів речення відсутні.)

Увага! Щоб не помилитися, конструюючи речення, звертайте увагу на зміст висловлювань і на те, з якої літери написано той чи інший фрагмент.

- *в як кого кришталь Той совість чистий*

Відповідь: «Той, в кого совість, як чистий кришталь» («Всякому городу нрав і права»);

- *потоки Гей вод ви чисті
трависті Береги річок*

Відповідь: «Гей ви, вод потоки чисті! Береги річок трависті!» («Гей, поля, поля зелені»);

- *ж не Ні злото бо злотне все зрівнявши
Проти воно свободи болото лиш*

Відповідь: «Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, Проти свободи воно лиш болото» («De Libertate»);

- *близько поточек Тут течет*

Відповідь: «Тут течет поточек близько» («Ой ти, птічко жолтобоко»);

- *Гей печалі забудемо нам мало
Вік дасть утіхи нам життя
Засолоджуйсь*

Відповідь: «Гей, забудемо печалі!

Вік утіхи дасть нам мало,

Засолоджуйсь, життя!» («Осінь нам проходить, а прийшла весна»).

2. Мовна гра «Хто швидше». Змагання 2-х команд: хто швидше змоделює вислови (приказки та прислів'я), дібравши їх продовження з другої колонки.

1-а частина прислів'я	2-а частина прислів'я
1. Не той орел, що високо літає, ...	А. пізнається.
2. Дерево по плодах ...	Б. захист міцний
3. Як і робота без природженості, ...	В. а дурний базикає без пуття.
4. Розумний чоловік знає, що ганити, ...	Г. а той, що легко сідає...
	Д. так і знання без роботи – мука.

Ключ: 1 – Г; 2 – А; 3 – Д; 4 – В.

1-а частина прислів'я	2-а частина прислів'я
1. Не май сто рублів, ...	А. пізнається.
2. Друг вірний – ...	Б. що тебе звеселяє, а його мучить.
3. Не слід приневолювати друга до того, ...	В. а май одного друга.
4. Не той дурний, хто не знає...	Г. але той, хто знати не хоче.
	Д. захист міцний...

Ключ: 1 – В; 2 – Д; 3 – Б; 4 – Г.

Тема: Звертання. Поширені та непоширені звертання

Визначити, у яких реченнях звертання є поширеними, а в яких — непоширеними:

- «Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна?»
- «Ой ти, птичко жолтобоко».
- «Батечку! Біля тієї гори, мабуть, сів орел, про якого ти мені розповідав колись, що то найстрашніший і найсильніший з усіх птахів».
- «Гей ви, вод потоки чисті!»

Тема: Пряма мова

Прочитайте речення. З'ясуйте, якій схемі вони відповідають. Поряд із номером схеми запишіть номер речення.

1. «П, – а, – п».
2. «П?» – а.
3. «П, – а. – П»
4. А: «П?»
5. «П! – а. – П»
6. А: «П».
7. «П, – а: – П».

I. «Пощо ж ти мене своїм ім'ям кличеш?» — спитав Жайворонок.

II. «А я знаю джерело вашого суму, — сказав Рак. — Ви проковтнули удку».

III. «Але ж не всі переїжджі, — сказав розумний, — такі, щоб їх мати за ворога нашого господаря».

IV. Поблизу нього (озера) крякав собі й Ворон, та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказав: «Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?»

V. «Годі вам, браття, дуріти, — промовив Дрізд, що сидів недалеко, і додав: — Бачу, ви народжені для дружби, але не тямите любові. Не шукай те, що тобі до вподоби, а те, що принесе користь твоєму другові, тоді і я ладен бути третім вашим другом».

VI. Жайворонок злякався і, тремтячи всім тілом, сказав своєму батькові: «Батечку! Біля тієї гори, мабуть, сів орел, про якого ти мені розповідав колись, що то найстрашніший і найсильніший з усіх птахів...»

VII. «Слухай-но, дуреполо! — обірвав її проповідь Орел. — Не тому загинула премудра твоя прабаба, що літала, а тому що взялася не за свою справу».

Ключ: 1 – III, 2 – I, 3 – II, 4 – IV, 5 – VII, 6 – VI, 7 – V.

Тема. Заміна прямої мови непрямою

1. Творча реконструкція. Перебудуйте подані синтаксичні одиниці спочатку на речення з прямою мовою, а потім на речення з непрямою. Прокоментуйте різницю між ними та їхнім інтонаційним оформленням. Поясніть розділові знаки:

- «А я б нізащо не залишала міста, коли б була орлом», — сказала Сорока. / Сорока сказала, що нізащо б не залишала міста, коли б була орлом.
- «А чому тобі так так здалося, синку?» — спитав старий. / Старий спитав у сина, чому йому так здалося.
- Жайворонок: «Коли так, я починаю тебе більше любити і прилетів просити твоєї дружби». Соловей: «Я з тобою потоваришую, якщо ти в саду житимеш. Ой ні, не тягни мене в степ: степ — се для мене смерть! Як ти в ньому живеш?». / Жайворонок говорить, що буде прихильником Солов'я, коли той житиме в степу. Соловей відповідає, що степ — його погибель, а Жайворонок каже, що сад — його смерть.

2. Прочитайте речення. Знайдіть серед них речення, у якому правильно розставлено розділові знаки при прямій мові. Пригадайте, із якого твору взято ці рядки.

- А. «І як це ти сестрице, в лісах живеш?» — спитала Домашня (курка).
Б. «І як це ти, сестрице в лісах живеш» — спитала Домашня (курка).
В. «І як це ти, сестрице, в лісах живеш?» — спитала Домашня (курка).
Г. «І як це ти сестрице в лісах живеш» — спитала Домашня (курка).

Відповідь: В («Дві курки»).

Тема: Узагальнювальні слова при однорідних членах речення

Завдання. Перепишіть, у кожному рядку підкресліть слово (словосполучення), яке є узагальнювальним (родовим поняттям) для решти слів (видових понять). Складіть з ними речення речення і запишіть їх. Поставте розділові знаки. Складіть схеми цих речень:

- Сопілка, скрипка, ліра, бандура, гуслі, музичні інструменти, флейта.
- «De Libertate», «Гей, поля, поля зелені...», «Бджола і Шершень», «Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу», твори Г.С. Сковороди.
- «Орел і Черепаха», «Собака і Вовк», «Дві курки», байки, «Жайворонки».
- Пісні, «Ой ти птичко жолтобока», «Всякому місту звичай і права», «Осінь нам приходить, а весна пройшла».

Мовознавча гра «Ти — редактор»

Завдання. Відредагувати текст, визначити тип, стиль мовлення:

Якщо ми будемо читати твори Сковороди, то побачимо, що одним із провідних мотивів у байках Сковороди є мотив спорідненої праці. Сковорода з великим захопленням настійно твердив, що праця є природною і необхідною потребою кожної людини. Без праці, не трудячись, людина не може мати радісного щастя й морального задоволення. Робота приносить суспільству і людям матеріальне і духовне багатство та достаток. Але праця, твердить Сковорода, мусить бути вільною. Кожний член суспільства має працювати за покликанням, виконуючи роботу в відповідності до свого призначення. А це призведе до такого суспільства, де будуть усі рівні, рівноправні, щасливі.

На уроках розвитку мовлення можна виконати такі завдання:

- написати біографічний етюд, пам'ятаючи про те, що етюд — це невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру;
- підготувати проект змісту телепередачі про життєпис Сковороди, характеризуючи історичну добу, час, у який жив філософ і який позначився на його непростому житті, освіті, творчості;
- підготувати повідомлення на тему «Зовнішність байкаря в спогадах сучасників»;
- при написанні твору-опису за картиною дати відповіді на запитання вчителя, складені для розгляду репродукції картини або ілюстрації про життєвий і творчий шлях письменника; наприклад, твори образотворчого мистецтва: А. Наседкін «Г. Сковорода з селянами» (1973). Полотно, олія (Наседкін Анатолій: Живопис. Графіка. Альбом / авт.-упоряд.:

М. В. Чернова, А. С. Українська. Київ: Мистецтво, 1980); К. Трохименко. «Григорій Сковорода серед народу» (Дмитренко А. Д. Український радянський історичний живопис. Київ: Мистецтво, 1966. С. 128); світлина, на якій зображений клас піітики в Переяславському колегіумі, частину викладацької праці Г. Сковороди (у класній кімнаті збережена конкретна доба та її облаштування);

- скласти запитання для діалогу (інтерв'ю) з письменником, наприклад: «Яку роль мала освіта в житті мандрівника-філософа?», «Якими науками цікавився мудрець?», «Чому свого часу боялися слів Сковороди?», «За що вихованці любили вчителя Григорія Савича?», «Як ставилися до митця його сучасники?», «Чому одні люди захоплювалися особистістю Сковороди, а інші заздрили, насторожувалися, відлякувалися?», «Які цінності християнської моралі сповідував філософ?»;
- укласти тези після опрацювання художньо-біографічного твору;
- скласти опис вражень від переглянутого фільму чи екскурсії до музею письменника або відвідин пам'ятних місць, пов'язаних із його перебуванням у даній місцевості, або від хвилин, проведених біля його могили;
- виписати та систематизувати цитати: за жанрами, за періодами життєвого шляху тощо.

Пропонуємо такі теми, для написання есею за афоризмами Г. С. Сковороди:

- «Не можна щось побудувати словом, якщо те саме руйнувати ділом».
- «Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю».
- Що значить «жити за натурою»?
- «Копай усередині себе криницю для тієї води, яка зрсить і твою оселю, і сусідську».

Відбір дидактичного матеріалу й різні види роботи з ним мають допомогти учням усвідомити мову як матеріал передачі думки і змісту, відчутти красу слова, виховати потребу у творчості, прагнення до точності, виразності, образності власного мовлення, намагання додержувати норм у використанні мовних одиниць різних рівнів мовної системи, бажання навчитися майстерно оперувати мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дорога до слобожанської душі. Літературна скарбниця Харківщини* : навч. посібн. для студ. ВНЗ I-II рівня акр. Харків : вид-во ФОП Сілічева С.О., 2016. 234 с.
2. *Повне академічне зібрання творів Григорія Сковороди за редакцією професора Леоніда Ушкалова* (Едмонтон-Торонто-Харків, 2011. 1400 с. URL : [http:// http://www.skovoroda.org.ua](http://www.skovoroda.org.ua)
3. *Сковорода Г.* Сад божественних пісень пісень : вірші, байки, діалоги, притчі. *Григорій Сковорода /* упоряд. В. Шевчук. Київ : Національний книжковий проект, 2011. 336 с. (Бібліотека шкільної класики).

4. *Словник антонімів української мови* / за ред. Л. С. Паламарчука. 2-ге вид., доп. і. Київ : Довіра, 2001. 275 с.
5. *Словник синонімів української мови: У 2 т.* / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 2001.
6. *Словник української мови: В 11 т.* Київ : Наук. думка, 1970–1980.
7. *Український синтаксис на Слобожанщині. Використання краєзнавчих і літературних матеріалів на заняттях з української мови : навч. посібн. для студентів закладів вищої освіти з підготовки молодших спеціалістів* / Т. М. Брунець, І. Ф. Сатуновська, І. В. Таможська [та ін.] / за ред. А. Г. Біди. Харків: вид-во «Оперативна поліграфія», 2018. 228 с.

ДУХОВНА
ЗБРОЯ
СКОВОРОДИ

Духовна
Зброя
Сильніша
за

Тітусені

Із серії плакатів з афоризмами Григорія Сковороди для літературно-меморіального музею у Сковородинівці. Автор — *Олексій Чекаль*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА КРОКУЄ СВІТОМ

Студентський медіапроект

До конференції, присвяченої 300-річчю від дня народження титульного українського філософа Григорія Сковороди, студенти українського мовно-літературного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди підготували цікавий медіапроект — читання вірша Сковороди «*De Libertate*» («Про свободу») різними мовами світу (студентський модератор проекту Євген Бондаренко, голова Співки студентів та молоді факультету). Обрали поширені європейські мови — англійську, французьку, німецьку, польську й болгарську; а також східні мови — китайську й турецьку. Усі переклади здійснювали самі студенти, аспіранти, докторанти, випускники (а нині відомі мовознавці) нашого університету, надсилали аудіофайли запису незважаючи на простір і час, аби зробити вчасно задумане. Медійний меседж вийшов дуже емоційний, змістовний, патріотичний за своєю ідеєю і головне, налаштований на перемогу України, її силу й волю.

Тож дякуємо нашому патрону, українському любомудрові Григорію Сковороді, який продовжує наснажувати Україну на виборювання національних і загальнолюдських цінностей, об'єднувати світ і людей, для яких найбільшою вартістю є свобода — *Libertate!*

DE LIBERTATE

Що є свобода? Добро в ній яке?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!

ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКОЮ

What is the freedom? What is the good in it?
They say it's golden, isn't it?
No, not that golden: comparing all gold,
Against the freedom it is only a swamp.
Oh, if only I hadn't become a fool
So that I could not lose my freedom.
Glory forever will be with you
Father of freedom, Bohdan the hero!

Софія Осика

*здобувачка вищої освіти I рівня,
український мовно-літературний факультет;
ХНПУ імені Г. С. Сковороди*

ПЕРЕКЛАД ФРАНЦУЗЬКОЮ

Qu'est-ce que la liberté ? Quel est le bien là-dedans ?
On dit que la liberté devient dorée ?
Non, pas doré : après avoir comparé tout l'or,
Contre la liberté, ce n'est qu'un marais.
Oh, si je pouvais ne pas être pris comme un sot,
pour pas rester sans liberté.
La gloire sera avec toi pour toujours,
le Père de la liberté, Bohdan le héros !

Оксана Просяник

*доктор філологічних наук,
професор кафедри управління соціальними
комунікаціями; ХНЕУ імені Семена Кузнеця;
випускниця ХНПУ імені Г. С. Сковороди*

ПЕРЕКЛАД НІМЕЦЬКОЮ

Was ist die Freiheit und das Gute daran?
Es wurde gesagt, das kann golden sein
Es ist nicht golden! Und nach dem Vergleich
Ist Gold ein Sumpf! Aber keine Freiheit.
Wie soll ich mich nicht täuschen lassen,
Damit meine Freiheit mich nicht verlassen
Der Ruhm ist für immer mit dir in der Welt,
Der Vater der Freiheit, Bogdan — unser Held!

Олексій Гришаков

*здобувач вищої освіти I рівня,
факультет іноземної філології;
ХНПУ імені Г. С. Сковороди*

ПЕРЕКЛАД БОЛГАРСЬКОЮ

Какао е свобода? Доброто й какво е?
Казват, че то е като златно?
Не, не е златно: да събереш всичко злато
В сравнение със свободата
То е само блато.
Да не изглеждам като глупак,
Дано да не си изгубя свободата.
Славата завинаги да бъде с тебе,
Баща на свободата, Богдан-герой!

Світлана Корнієнко

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри українознавства і лінгводидактики;
ХНПУ імені Г. С. Сковороди*

ПЕРЕКЛАД КИТАЙСЬКОЮ

什么是自由呢？有什么好东西？
 据说它像黄金的一样？
 不，不是黄金：使金子相抵，
 与自由相比，是一片沼泽。
 我怎么能不变成一个傻子？
 这样我就不能没有自由的。
 荣耀永远与你同在
 自由老子，英雄博格丹！

Іван Хижа

*викладач кафедри східних мов,
 здобувач вищої освіти III рівня (Філологія),
 український мовно-літературний факультет;
 ХНПУ імені Г. С. Сковороди*

ПЕРЕКЛАД ТУРЕЦЬКОЮ

Özgürlük nedir? Nedir onu değerli kılan?
 Altından yapılmış diyorlar!
 Değil altın: ki dünyanın tüm altını toplasak,
 Özgürlüğün karşısında bir bataklık olarak kalacak.
 Ah! bir de aptal olmasam,
 İlelebet özgürlüksüz kalamam.
 Zafer sonsuza kadar seninle olsun
 Özgürlüğün babası, kahraman Bohdan!

Олена Фурат

*здобувачка вищої освіти III рівня (Філологія),
 український мовно-літературний факультет;
 ХНПУ імені Г. С. Сковороди;
 викладачка кафедри української мови
 та літератури відділення слов'янських мов;
 Стамбульський університет*

Із серії плакатів з афоризмами Григорія Сковороди для літературно-меморіального музею у Сковородинівці. Автор — *Олексій Чекаль*

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ЛІНГВОПРАГМАТИКА ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

У мові — наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова — це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, у певній традиції. У такому разі мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я.

Іван Огієнко

Унікальність мови в її багатовимірності: мова одночасно сьогочасна й вічна, конкретно-чуттєва й загальна, матеріальна й ідеальна, фізична й духовна, індивідуальна для кожного мовця й спільна для всіх.

Любов Мацько

УДК 811.512.1'373

Наталія Бирченко

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Л. П. Петрова Озель

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

birchenkonatali@gmail.com

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЮРКІЗМІВ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»

У статті здійснено аналіз лексико-семантичної парадигми тюркізмів у мові роману Володимира Малика «Таємний посол», відзначено їхній вплив на стиль письменника і жанр історико-пригодницького роману. Тюркізми представлені в романі лексикою суспільно-політичного й мілітарного дискурсів, номінаціями звичаєво-побутової культури; власними назвами; лексикою етикетних конструкцій.

Ключові слова: тюркізми, лексико-семантична парадигма, історико-пригодницький роман, орієнтальний дискурс.

Nataliia Byrchenko

LEXICO-SEMANTIC PARADIGM OF TURKISMS IN THE NOVEL «THE SECRET AMBASSADOR» BY VOLODYMYR MALYK

The article analyzes the lexical-semantic paradigm of Turkisms in Volodymyr Malik's novel "Secret Ambassador", notes their influence on the writer's style and the genre of the historical-adventure novel. The vocabulary of Turkic origin is represented in the novel by thematic groups of socio-political and military discourses, nominations of customary and everyday culture, proper names, vocabulary of etiquette constructions.

Key words: Turkisms, lexical-semantic paradigm, historical-adventure novel, oriental discourse.

Знайомство з історико-пригодницьким романом Володимира Малика «Таємний посол» дає читачеві широке, різнобічне уявлення про минуле українців в останній чверті XVII століття в їх тісних взаємозв'язках з іншими народами, зокрема тюркськими. Письменник створив яскраву геополітичну, етносоціальну й культурологічну панораму — колоритну, олюднену й достовірну: і щодо способу життя, звичаїв, настроїв, протистояння різних інтересів, і щодо репрезентації головних історичних подій і процесів, реалій побуту. Значне місце в романі посідає зображення низки тюркських народів, зокрема турецького, татарського, що спричинило вживання широкого спектру лексики тюркського походження для позначення різноманітних культурних, побутових, військових та соціально-політичних реалій.

Орієнтальний дискурс із його лексико-семантичними та стилістичними особливостями посідає чільне місце як у зарубіжній лінгвістичній науці, так і вітчизняній мовознавчій парадигмі й представлений працями, що належать А. Кримському, В. Підвойному, В. Лучику, К. Тищенку, О. Гаркавцю,

Г. Халимоненку, М. Гриценку. Окрему групу досліджень становлять студії щодо українсько-тюркської етнолінгвістичної та міжкультурної комунікації, здійснені В. Дубровським, Ю. Кочубеєм, В. Бушаковим, Ф. Туранли.

Зокрема, М. Дочу відзначає, що «кримсько-татарська лексика значно вплинула на українську мову», внаслідок чого «у мові-реципієнті відбулися семантичні процеси: збагачення лексики новими словами, поява вторинних значень, синонімічні процеси, витіснення або розмежування значень між синонімічними питомою та запозиченою назвами, звуження, розширення значень, пристосування лексем» [Дочу 2020, с. 126]. Мовно-літературні особливості романів Володимира Малика представлені у критичних статтях та розвідках М. Ільницького, В. Чумака, І. Дзюби, К. Волинського, А. Мовчун, Н. Шаповал, Л. Петрової Озель.

Актуальність дослідження зумовлена потребою систематизації тюркізмів в історичному романі Володимира Малика «Таємний посол» для виявлення їх смислових та стилістичних особливостей, із чим пов'язана й *мета* поданої розвідки — дослідження лексико-семантичної парадигми тюркізмів та відзначення їх впливу на стиль письменника і жанр історико-пригодницького роману.

Лексеми тюркського походження в романі В. Малика «Таємний посол» репрезентують стратифікаційну специфіку суспільного устрою, соціального стану, місця героя в ієрархії громадських та політичних відносин: *хан, падишах, бейлер-бей, мурза, ага, ефенді, сераскир, казнадар, диван, дервіш* (із перськ.,) *мубашир, чауш, каратюрки, санджак, каймакам, казі-асахчі, вілает, калга, нуреддин, акинджії, кехая, каведжі*, що часто супроводжуються образними етноетикетними та соціально зумовленими означеннями *сонцеликий падишах, бунчужний паша, великий візир і сераскир, околійний каймакам*.

Особливу групу посідають лексеми на означення військових посад і звань, збройних підрозділів, що представляють розгалужену армійську систему Османської імперії, а також татарських військ: *орда, ординці, яничари, капудан-ага, чамбул, бюлюк-баша, спагія, байрактар, аджем-оглани*. До складу мілітарної лексики належить широке коло назв холодної та вогнепальної зброї: *боздуган, яничарка, ятаган, аркебуз, кинджал, канчук, ханба, аркан*. Контексти роману-тетралогії часто з документально-енциклопедичною точністю демонструють ряди мілітарної лексики з метою детальних характеристик озброєння, військового спорядження: «*Виходило, що турки мають більше холодної зброї — шабель, ятаганів, списів, боздуганів. Крім того, кожен вершник мав приторочений до сідла аркан, щоб ловити ясир. Зате вогнепальної зброї було менше, і була вона різномаста: яничарки, венеційські аркебузи і руські пищалі, різнокаліберні пістолі. Загони акинджіїв, що їхали на худих швидких конях, мали тільки шаблі й луки*» [Малик, т.1, с. 223], а також зображають різні типи військових підрозділів, зокрема *акинджії* — «нападники, передові загони, призначення яких знищувати все на своєму шляху».

Концептуальна для зображення військ тюркських народів лексема *орда* (давньотюрк. *ordu* «ставка, резиденція хана, палац» — кочове плем'я та його становище, частина кочового народу, під правлінням хана (султана), що має

давні традиції функціонування в українських історичних романах, у словниках має три основні значення: *іст.* об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів; середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, територія цієї держави; татарсько-турецьке військо, а також *переносне*: «безладний, неорганізований натовп» і спеціальне: в історичній науці — назва первісної форми організації людей [СУМ 1974, т. 5, с. 742].

У романі Володимира Малика лексема *орда* позначає також різні етнотериторіальні утворення, окремі армії (орди) та їх підрозділи — *Ногайська орда*, *Буджацька орда* [Малик, т. 1, с. 342]; похідна лексема *ординці* функціонує традиційно з негативними відтінками значення, які з різних боків характеризують загарбницькі війни, що вели тюркські народи, а також воїнів, що брали участь у пограбуваннях, знищенні мирного населення, захопленні його в полон, продажу на невільничих ринках, використанні рабської праці: «*За такими стінами можна відсидітись не то що від орди — орда не любить брати фортеці приступом, нападає на беззахисні селянські двори...*» [Малик, т.1, с. 20]. Лексеми *орда*, *ординці* з їх негативними семантичними відтінками активно вживаються на сучасному етапі в суспільно-політичному дискурсі для характеристик загарбницьких, агресивних і терористичних військових дій.

Лексема *ятаган* — «старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигін, увігнуте лезо; поширена у народів Близького та Середнього Сходу» [СУМ 1980, т. 11, с. 659], запозичена з турецької мови: «*Побачивши розвішану на стінах зброю — шаблі, ятагани, пістолі, рушниці, — татари кинулися до неї, зірвали з дерев'яних кілочків*» [Малик, т. 1].

В авторських ситуативних та концептуальних контекстах *ятаган* є не тільки зброєю, а й коштовністю, ознакою багатства та розкоші, статусу у військовій та суспільній ієрархії, характерній для тюркських народів: «*В хату ввійшов молоденький, тонкий, мов очеретинка, татарчук у багатшому, ніж у його одноплемінників, одязі, з оздобленим ятаганом за поясом*» [Малик, т. 1]. Оскільки ятаган був особистою зброєю, багатство декору засвідчувало соціальний статус його власника: жоден тип турецької зброї не прикрашався так пишно і не мав такої кількості написів, зокрема на мечях, що виконані в техніці насічки й інкрустації золотом та сріблом; крім імені власника та майстра, включали коранічні цитати та вірші. Зброя як вагома частина військового способу життя тюркомовних народів входить до опису зовнішності: автори майстерно залучають лексему *ятаган* до порівняльного звороту з метою увиразнення портретної характеристики героя: «*Кривий, наче ятаган, ніс, розбійницьке обличчя у широкій бороді, звіруватий погляд з-під круглого тюрбана, у всьому панівна барва — стемніла загула кров*» (П. Загребельний, «Роксолана»).

Високою частотністю відзначаються лексеми, що засвідчують етнопонаціональну приналежність героїв, спосіб їхнього життя, побут, господарювання, специфіку промислово-виробничої діяльності, особливості комунікації: *татари*, *турки*, *кримчаки*, *ногайці*, *караїми*; етнонімні номінації функціонують у контекстах для представлення етнічного різноманіття та взаємодії культур

і цивілізацій у відповідний історичний період на певних територіях, зокрема з метою зображення торгівельно-ярмаркового промислу: «Широкий базарний майдан на березі затоки весь запружений народом. Галаслива юрба, що ввібрала в себе прибережних і степових татар, греків, турків, венеційців, караїмів, абхазців, вирувала, гелготала, кудись поспішала, щось купувала і продавала» [Малик, т. 1, с. 36].

Етнонаціональну специфіку тюркських народів репрезентує лексика матеріально-побутової культури, представлена назвами одягу, споруд та їх частин, страв, грошових одиниць (*пештимал, бариш, бакшиш, караван-сарай, чарик, малахай, ракія, міндер, фарсах, айран, селямлик*): «В кошлатих коротких кожухах вовною назовні, в баранячих та лисячих шапках-малахаях, у незграбних чариках з телячої та лошачої шкури, ноги були схожі на диких звірів, що раптом ошаленіли і накинулися на свою беззахисну здобич» [Малик, т. 1, с. 34].

Спираючись на твердження А. Мяло щодо традицій функціонування тюркізмів у «Слові о полку Ігоревім», творах Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, кримському циклі новел М. Коцюбинського, віршах Лесі Українки [Мяло, с. 76], відзначаємо майстерність Володимира Малика як продовжувача попередніх традицій у сфері використання наявних можливостей і нових художніх інтерпретацій лексики тюркського походження. Лексико-семантична парадигма тюркізмів у романі «Таємний посол» експлікована такими тематичними групами: лексика суспільно-політичного дискурсу; мілітарна лексика, представлена назвами зброї та військового спорядження, посад і звань; номінаціями звичаєво-побутової культури; власними назвами; лексикою етикетних конструкцій.

Основні групи номінацій орієнтального дискурсу в тетралогії Володимира Малика «Таємний посол», а також їх семантико-стилістичні репрезентації свідчать про значну роль тюркізмів для формування стилю історико-пригодницького роману, оскільки є концептуальними для створення відповідного етнонаціонального колориту та зображення менталітету представників тюркських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаркавець О. Тюркізми. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 694 – 695.
2. Гриценко М. Прізвища мешканців Зіньківщини та місцеві назви східного (тюркського) походження. *Рідний край* : альманах Полтавського національного педагогічного університету. 2014. №1. С. 69–74.
3. Дочу А. Кримськотатарські лексичні запозичення в українській мові (на матеріалі етимологічного словника української мови). *Матеріали III–IV Конгресу сходознавців*. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. 23–24 грудня 2020 року. С. 123–127.
4. Малик В. Таємний посол. Роман. Том I. Харків : Прапор, 1989. 541 с.
5. Малик В. Таємний посол. Роман. Том II. Харків : Прапор, 1989. 541 с.
6. Мяло А. Тюркізми в українській історичній прозі (на прикладі роману «Мальви» Романа Іваничука). <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3072>

7. Петрова Озель Л. Топоніми в романі Володимира Малика «Таємний посол»: семантика й стилістика мотиву дороги. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні напрями й течії філологічних досліджень в умовах складного сьогодення»*. 29–30 липня 2022 року. Латвія, Рига. С. 36–41.
8. Пупурс І. С. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.). Суми : Університетська книга. 2017. 407 с.
9. Скрзловська І. Новий погляд на турецькі антропоніми. Анкара, 2021. 261 с.
10. *Словник української мови в 11-ти томах*. Київ : Наукова думка. 1970–1980.

УДК 81'27:81'37: [81:233]

Наталія Рябокiнь

кандидат філологічних наук, доцент,
зав. кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін
Полтавський інститут економіки і права
nwerbowa161@gmail.com

НЕСТЕРЕОТИПНІ МОВНІ ІНДИКАТОРИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ЗГОДИ

У статті здійснено аналіз висловлювань, які формують нестереотипні мовленнєві акти згоди. Найчастотнішими моделями таких висловлювань є повтори й цитатні запитання. Повтори здебільшого представлені еліптичними конструкціями, які репрезентують згоду з адресатом словами адресанта. Цитування з додатковими елементами є частотним у МА нестереотипної згоди-підтвердження.

Ключові слова: мовленнєвий акт (МА), висловлювання згоди, повтори, цитатні запитання.

Nataliia Riabokin

NON-STEREOTYPICAL LANGUAGE INDICATORS OF EXPRESSIONS OF AGREEMENT

The article deals with the analyses of phrases that form no stereotypic speech acts of agreement. The most frequent patterns of such phrases are repetitions and cited questions. The repetitions are mostly presented by elliptical constructions representing agreement with an addressee using the words of the one they are addressed to. Citing with the use of additional elements are frequent in speech acts of no stereotypic agreement /acknowledgement.

Key words: speech acts, expressing agreement, repetitions, cited questions

Існує окрема група висловлювань, у яких позитивна функція передається не явно, а приховано, позитивне значення впливає із контексту та ситуації спілкування, зрозумілої лише її учасникам. Саме нестереотипні мовленнєві

акти (далі: МА) здатні передавати не лише предметно-логічну інформацію, але й емоційну, оцінну, функціонально-стилістичну та експресивну. Такі висловлювання представлені повторами та цитатними запитаннями. Ці мовленнєві засоби негопозитивної реакції, зокрема згоди і незгоди, досліджувалися в різних аспектах (комунікативному, прагматичному, семантичному, синтаксичному) на основі різних мов такими вченими, як Н. Ю. Шведова, О. В. Озаровський, Н. І. Поройкова, І. М. Рудик, Е. М. Андрієвська, Л. І. Маєвська та ін.

Мета поданої розвідки — прокоментувати реалізацію позитивної функції в мовленнєвих актах емоційно конотованої згоди в різних типах дискурсу й дискурсивних ситуаціях. У позитивних МА імпульсивність та емоційність найбільш часто виражаються за допомогою повторів, але з іншою інтонацією. Під час погодження адресат реагує словами адресанта, які виконують функцію позитивної реакції. «Діалогічні повтори відіграють роль метакомунікативних сигналів слухача, оскільки здатні передавати широке коло комунікативних значень і намірів, кожне з яких прямо чи непрямо вказує на ставлення слухача до репліки мовця» [Андреева 2005, с. 18].

«За допомогою повторів, — пише А. І. Кисельов, — ми позначаємо впевненість у правильності висловленої думки, «примирення» з неприємним для мовця явищем, згоду, незгоду, підтвердження, заперечення, байдуже ставлення до того чи іншого факту, явища, сумніви та припущення і низку інших» [Киселев 1957, с. 80]. Повтори майже завжди еліптичні, тому репліка-реакція не може сприйматися без репліки-стимулу [Бровеев 1979, с. 17]. У цих ситуаціях мовець намагається погодитися зі слухачем його ж словами: — *Ти дерева цього не бачила ніколи?* — **Не бачила ніколи** (О. Олесь). Щодо структурних особливостей, то слід «відрізнити чисті повтори (повтори в одній і тій самій граматичній формі без участі службових слів, часток, морфем) від ускладненого, де вживаються вищезазначені допоміжні засоби» [Церцвадзе 2009, с. 22]. Позитивна реакція може бути реалізована як першим типом повторів, так і другим: — *Підемо сьогодні в парк?* — **Підемо** (О, **обов'язково підемо** (піду)).

Повторюватися можуть види і типи речень: — *Ходімо, побалакаємо!* — **Ходімо!** (М. Шаповал); — *Їдьмо на гору!* — **Їдьмо!** (М. Шаповал);

структура словосполучень: — *Може, люди стали розумніші, чи як?* — **Стали розумніші**, — підтверджує Максимчук (В. Стефак);

кількість членів речень: — *Ти будеш?* — **Я буду** (Є. Гуцало);

порядок їх розташування у реченні: — *Я не пізнаю.* — **І я не пізнаю** (О. Олесь);

окремі члени речення: присудок: — *Він мусить жити!* — **викрикнув Олекса.** — **Мусить**, — *погодився лікар і похитав до Затая головою* (В. Стефак); — *Ти, бачу, знаєш його, а не сказала.* — **Знаю** (К. Світличний); підмет: — *Нас тут ніхто не почує?* — **Ніхто** (К. Світличний); додаток: — *А мені його жаль.* — **І мені**, — *щиро сказав Вітько* (К. Світличний); обставина: — *Тобі вчитися, мабуть, пора?* — **Пора**, — *сказав я* (М. Шаповал); — *Ти дуже кохаєш Златку?* — **Дуже** (В. Малик); означення: — *Закінчилися веселі канікули.* — **Веселі** (З усного мовлення).

Повтори роблять смисловий зв'язок між стимулом та реакцією щільнішим і тим яскравіше й повніше репрезентують згоду. Цей індикатор позитивної реакції виражає згоду-підтвердження. Обов'язковою умовою є наявність конкретної інформації в ініціальному висловлюванні, яка підтверджується в реактивному. Крім інформації, висловлювання-стимул може містити сумніви мовця в її істинності, реальності, об'єктивності тощо, такий МА зазвичай має форму питального речення: — *Гарний?* — **Гарний** (З усного мовлення); — *Чуєш, сину?* — **Чую** (С. Скляренко).

Використання цитування, яке містить додаткові компоненти, більш уживане в мовленнєвих ситуаціях нестереотипної згоди-підтвердження: — *Ви нашу бачили сестру? Вона сліпа.* — **Бачили і чули її прекрасний голос** (О. Олесь); — *А Бог добрий?* — **Добрий, дуже добрий, мій голубе** (В. Підмогильний). Повтори та уточнення підсилюють і конкретизують позитивну реакцію.

У відповідь на розповідну, питальну, питально-спонукальну конструкцію у формі прохання, пропозиції використовують модальне дієслово *могти* в значенні згоди, яке виражає можливість здійснення дії: — *Може, хто сам згодиться.* — **Я можу** (О. Олесь); — *Може, продаси?* — **А чого ж, можу й продати** (М. Стельмах). Дієслово *могти* вживають у другій особі однини (множини), у теперішньому та майбутньому часі доконаного чи недоконаного виду: — *Чи зможу я коли-небудь стати такою, як вона?* — **Зможеш, Тосю** (М. Самсонова). Іноді в таких ситуаціях репрезентантом позитивної функції є дієслово *хотіти*, яке вказує на бажання виконати конкретну дію чи позитивну відповідь на запитання: — *А жити хочеш?* — **Хочу, а хто ж не хоче жити, — відказав я.** (М. Шаповал); — *Хочеш ще відгадати?* — **Хочу** (М. Шаповал); — *А якщо хочеш знати, хто мене просив за тебе, скажу.* — **Хочу** (М. Шаповал). У цьому разі рішення погодитися / не погодися залежить від волі адресата, а не від його можливостей. Подані дієслова вживаються найчастіше в першій особі однини теперішнього часу з основним дієсловом в неозначеній формі або без нього. Дієслово *мусити* репрезентує необхідність погодження мовця, іноді навіть не за власним бажанням: — *Швидко, по-зłodійськи ти підрахував.* — **Мусив підрахувати** (М. Стельмах); — *І живуть божим промислом?* — **Мусять, княже, жити** (Д. Міщенко). Також у складі репліки-повтору використовують модальні слова у функції вставних: *можливо, мабуть, напевно* та под.: — *Хіба ви знаєте його?* — **Та, мабуть, знаю** (О. Олесь), які передають значення сумніву та припущення в недостатньо поінформованого співрозмовника.

Повторювані конструкції з прислівником *теж, також* виражають взаємну згоду. Цей підтип виникає в спілкуванні за умови однакових думок (поглядів, почуттів, настроїв) співрозмовників. Мовленнєва ситуація містить двостороннє зізнання: — *Мені так було сьогодні сумно.* — **Мені теж не весело** (О. Олесь); — *А може просто страх?* — **І страх теж** (Ю. Мушкетик); — *Я страшенно люблю вечори на озері. А ти?* — **Я теж** (А. Багдай); — *Я цього не втямлю.* — **Я також ні** (Е. Андіївська). Такі репліки досить легко трансформуються в складнопідрядне речення, де головна частина побудована за схемою: *я вважаю, я гадаю, я переконаний, мені здається* і т. д. Синтаксична будова

репліки-реакції: особовий займенник першої особи однини зазвичай у називному відмінку (інколи в давальному чи родовому) + прислівник *теж* + основне дієслово в особовій формі (або без нього): — *Страх не люблю п'яних. — Я теж*, — *тихо озвалася Христя* (М. Шаповал); — *Не вірю я отим двом гурам.* — *У мене теж не має підстав довіряти їм* (В. Малик).

Отже, для реалізації інтенції взаємної згоди можуть використовуватися прислівник *теж* (*також*), частковий або повний повтор ініціальної репліки, сурядний сполучник *і* на початку реактивної репліки.

Деякі репліки-реакції оформляються з інтонацією обурення та виклику: — *Іди.* — *Та й піду* (В. Винниченко). Таким чином реалізується «згода-виклик» [Любимова 2005, с. 107 – 108], для якої характерна підвищена емоційність. Іntenційний смисл цього підтипу — емоційна згода адресата з адресантом усупереч очікуванню останнього. Значну роль у формуванні смислу відіграє інтонація. Така репліка будується за схемою: сполучник *і* (*та*) (або без нього) + повний або частковий повтор ініціальної репліки: — *Ще щось розіб'ю.* — *Та бийте!* (В. Винниченко).

Конструкції зі сполучниками *якби*, *якщо* виражають згоду й умову, за якої вона може здійснитися: 1) — *А є такий закон?* — *Якби не водився такий закон, то не розписали б* (Є. Гуцало); 2) — *Скажи, ти любиш цю роботу?* — *Якби не любила, то й не сідала б за кросна* (В. Стефак); 3) — *Бери, це млинці. Від мене й Миколи.* — *Якщо від вас двох — візьму* (М. Шаповал). Адресант насамперед повідомляє адресату умову, за якої він дає (1, 2) чи дасть (3) згоду на висловлювання-стимул. Отже, нестандартні індикатори МА згоди представлені повними чи частковими, з додаванням елементів або без них, повторами репліки-стимула в репліці-реакції. *Згода*, виражена повтором, досить поширене мовленнєве явище, обумовлене діалогічним спілкуванням, оскільки використання у мовленні слухача слів співрозмовника є процесом природним.

Висловлювання-реакції завжди оформляється з новою інтонацією, яка відрізняється від інтонації висловлювання-стимулу. «Повторення слів співбесідника з іншою (наприклад, питальною) інтонацією виступають цитатні запитання» [Бровеев 1979, с. 17]. Цитатні запитання становлять реакцію мовця на попереднє висловлювання співрозмовника. Серед цитатних запитань, використовуваних у ситуації згоди, виокремлено власне запитання, *хто*-питання, *що*-питання, *чому*(*чом*)-питання, *як*-питання, *яка*-питання, *куди*-питання та інші. «У питальних реченнях підкреслюється необхідність логічного виокремлення згоди, потрібного для з'ясування інформації про можливе вираження погодження з метою усунення неясності в стосунках» [Свиридова 1994, с. 19].

За допомогою власне запитання мовець не лише перепитує співрозмовника, а й виражає згоду з його словами: — *У мене такий день, такий день!* — *Хіба тільки в тебе?* (М. Самсонова) або схвальну відповідь на його запитання: — *Вони всі на війні?* — *А де ж їм ще бути* (І. Ветров). Поширене використання в цих питальних репліках-реакціях не питальної, а розповідної інтонації. Цитатне *хто*-, *що*-, *чому*-(*чом*-)питання — це засіб вираження позитивної реакції на репліку співрозмовника й одночасно стимул пояснити, доповнити,

продовжити висловлювання, використовується в ситуаціях нерозуміння: — *Не страшно*. — *Та хто каже, що страшно?* (В. Гжицький); — *Не страшно було вночі?* — *Що ви, товаришу сержанте, ні* (П. Гуріненко); — *Може, він поговорить з нашими журналістами?* — *Чому ж <...> скажу йому* (В. Лідін); — *Чуєш, Володе?* — *Чую, чом не чути?* (Д. Міщенко). Як-, куди-питання використовують як схвальну відповідь, що виражає непорозуміння, здивування або навіть обурення: — *Розлучення?* — *А як же інакше?* — *здивувалася вона* (В. Лідін); — *Не забувай, Вітько, що до людей ідеш*. — *А куди ж іще?* (К. Світличний).

Вигуки на початку реплік вносять додаткові відтінки позитивної реакції: — *Чи ти, часом, не збираєшся заміж?* — *А чому би й не піти?* (Є. Гуцало); — *Так. Ви знаєте генерала?* — *А хто його в нашому місті не знає?* (О. Черногуз).

Отже, запитання-цитати у функції згоди орієнтовані на пропозицію або наполягання ініціального висловлювання. Вони включають повтор інформації попереднього МА і як перепитування часто гальмують змістовний розвиток діалогу, переводять його в емоційне русло. Мовець повідомляє істину з певними комунікативними намірами і не чекає перепитування або негативної реакції на свої слова. Перш ніж продовжити діалог, мовець мусить відреагувати на цитатне запитання співрозмовника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева С. В. Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал : Автореф. дис. ... док. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2005. 69 с.
2. Андрієвська Е. М. Інтонаційне вираження категорії згоди / незгоди у французькому діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2001. 208 с.
3. Бровеев О. Г. Вопросно-ответные диалогические единства с репликами подтверждения и отрицания в современном английском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Калинин, 1979. 16 с.
4. Киселев А. Е. О некоторых случаях выражения категории модальности. *Известия крымского педагогического института*. Симферополь, 1957. С. 80.
5. Любимова М. К. Интенциональные смыслы согласия и несогласия в немецких и русских дискурсах совещаний и переговоров : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тамбов, 2005. 196 с.
6. Маєвська Л. І. Макромовленневий акт взаєморозуміння: засоби об'єктивації та прагматичний контекст (на матеріалі сучасної нім. мови) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 20 с.
7. Рудик І. М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди / незгоди в сучасній англійській мові : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Житомирський держ. пед. ун-т. ім. І. Франка. Житомир, 2000. 174 с.
8. Свиридова Т. М. Выражение согласия-несогласия лексико-синтаксическими средствами : Автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1994. 22 с.
9. Церцвадзе М. Г. Виды модальных значений и средства их выражения. Кутаиси, 2009. 79 с.

УДК 811.161.2'42

Ольга Черненко

кандидат філологічних наук (доктор філософії)

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

olsheva0609@ukr.net

КОНЦЕПТ МОВА ЯК НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНА ЦІННІСТЬ У ПОЕЗІЯХ ВІКТОРА БОЙКА

Авторка статті здійснила лінгвістичний аналіз смислового вмісту художнього концепту МОВА в поетичній картині харківського поета Віктора Бойка. Результатом дослідження стало виокремлення ядерної, приядерної, а також периферійної зон, у яких репрезентовані відповідні художньо-семантичні наповнення концепту.

Ключові слова: концепт МОВА, поет Віктор Бойко, художньо-семантичне наповнення концепту, індивідуальні смисли концепту.

Olga Chernenko

THE CONCEPT OF LANGUAGE AS A NATIONAL SPIRITUAL VALUE IN THE POEMS OF VIKTOR BOYKO

The author of the article carried out a linguistic analysis of the semantic content of the artistic concept of LANGUAGE in the poetic picture of the Kharkiv poet Viktor Boyko. The result of the study was the identification of nuclear, core, and peripheral zones, in which the corresponding artistic and semantic contents of the concept are represented.

Key words: concept of LANGUAGE, poet Victor Boyko, artistic and semantic content of the concept, individual meanings of the concept.

Поняття мови належить до багатогранних і різноаспектних. Мова є тим універсальним засобом, що здатний не тільки фіксувати думки й почуття інших людей, але й акумулювати в собі культурну інформацію, виконуючи тим самим кумулятивну функцію, передавати знання, реалізуючи когнітивні ресурси тощо. Для будь-якого письменника мова становить духовну цінність, адже слугує засобом вираження думок, духовного світу майстра слова.

Аналіз лінгвальних репрезентантів концепту МОВА привернув увагу І. А. Воробйової, І. М. Заремської, О. О. Маленко, Н. О. Мех, О. В. Орлової, М. В. Ярич тощо. У роботі А. О. Огар зазначено, що мова завжди відігравала важливу роль в українській лінгвокультурі: «у світоглядній концепції українського народу сформовано образ слова як святині, великої духовної цінності з божественною природою й, попри всю його ідеальну сутність, із великим потенціалом — людинотворчим, націєтворчим, духотворчим» [Огар 2015, с. 79].

Згідно зі словниковими дефініціями, слово *мова* наділене такими значеннями:

1. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки.
2. Сукупність довільно відтворюваних, загальноприйнятих у межах поданого суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і по-

нять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування в процесі вираження думок.

3. Мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити.
4. Те, що говорять, чий-небудь слова, вислови.
5. Публічний виступ на яку-небудь тему; промова.
6. Тільки одн., чого, яка, перен. Те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування» [СУМ, т. 4, с. 768].

Отже, ядерними смисловими компонентами концепту *МОВА* є такі: мова — здатність говорити; мова — сукупність звукових знаків; мова — манера говорити; мова — чийсь вислови; мова — публічний виступ; мова — засіб спілкування. Щодо вербальної реалізації, то концепт *МОВА* може виражатися ключовим словом-іменем, а також за допомогою лексем *балаканина, говір, говірка, нариччя, діалект, мовлення, слово, казати, говорити, вимовляти, висловлювати, питати, відповідати, розмовляти, бесідувати, розповідати, кричати, шепотіти* [Вусик 2000, с. 81; 202]. Також до основних репрезентантів концепту *МОВА* належать терміни лінгвістичної науки: назви розділових знаків, звуки й літери, фонетичні, граматичні, стилістичні терміни й поняття.

У поетичних рядках українського поета В. С. Бойка наявні як іменникові вербалізатори концепту *МОВА*, так і дієслівні. Розгляньмо більш детально, які художньо-семантичні наповнення репрезентовані в аналізованому концепті.

Мова — здатність говорити: 1) іменникові позначення: *Заміс густий і колеться солома, / Щербатий дядько пісню вже завів — / Напевно, він для хати знає слово. / В ній тепло буде в зими снігові* (Бойко, Обличчям до багаття, с. 4); 2) дієслівні маркери: *Було всього: гукать — не догукатись, / Дружини сміх і плаття... плаття кремове»* (Бойко, Дебют, с. 4); *Із кожною поволі говорю — / оскільки їм спішити ні до чого* (Бойко, Обличчям до багаття, с. 43); 3) використання термінопонять лінгвістики: *Хоч як би я утримувався не / лишати крапку там, де малось — кому* (Бойко, Яв, с. 32); *В довгому реченні ставити вмів лише кому, / знав ще тире свіжоструганого хреста* (Бойко, Яв, с. 127).

Мова — засіб спілкування. У межах семантичної площини мова — засіб спілкування виокремлено кілька основних смислів, адже, спілкуючись, люди реалізують різні комунікативні стратегії, запитуючи про щось, отримуючи інформацію, заперечуючи певні твердження тощо. На сьогодні мова стала важливим засобом утвердження різних поглядів, переконань, засобом впливу на людську свідомість. Мову як засіб спілкування представлено в таких контекстах: *Регіони — в суцільних звивинах, / різномовні* (Бойко, Назовсім, с. 91); *Вони не бачать, в них же зір украли, / та ще й сучасної не знають мови* (Бойко, Зазимки, с. 12–13); *У храмах чиняться відправи — / в них мова певна та проста* (Бойко, Суголося, с. 24). Поет використовує епітетні характеристики мови, указуючи тим самим на характер мови: вона може бути людською, простою, сучасною, вічною. Викликає зацікавлення порівняння розмови з дорогою, а кроків — зі словами. Кроки як мінімальні рухи на шляху життя, а слова як мінімальні комунікативні одиниці є ключовими образами поезії: *Довга розмова, як довга*

дорога чи стежка, — / **кроки** — **слова** все назустріч, назустріч (Бойко, Суголося, с. 106). Тут вибудовується перехрещення асоціацій різного роду. Епітет *довгий* актуалізує часове сприймання, а слова *дорога*, *стежка*, *кроки* формують просторові асоціації. Вочевидь, основною інтенцією цих рядків є прагнення довести, що за допомогою слів, спілкування люди можуть порозумітися між собою, знайти точки дотику.

Мова — національна ідея. Не міг В. Бойко оминати проблему формування національної самосвідомості. Мабуть, найдієвішим способом впливу на людську свідомість була й залишається мова. У статті А. О. Огар зазначено, що «слово не тільки є втіленням моральних діянь, воно слугує засобом утвердження, своєрідним кодом нації, що шифрує її самотність, її велич і силу, дає відповідь на одвічне філософське “бути їй чи не бути”» [Огар 2015, с. 82]. У Бойка українська мова виростає до загальносвітових масштабів: *Із dna душі — **слова чорняві й русі**. / Я думати (так, певно, Бог велів) / усього світу мовою беруся, / та в ній все більше **українських слів*** (Бойко, Суголося, с. 28). Традиційний епітет *солов'їна* також актуалізує сприйняття рідної мови як духовної цінності українського народу: *Якби була в нас **мова солов'їна*** (Бойко, Назовсім, с. 42). Мовний образ солов'я здавна виступав символом України, тож глибокими асоціативними зв'язками пронизано уривок, у якому птах не співає, а бубонить, стогне, плаче. Для цього митець використовує відповідні дієслова: *А соловей — то **бубонів** неначе, / а то, здавалось, **стогне** або **плаче**. / На клітку, певне, годі **нарікати**, / як **мови не навчили батько й мати*** (Бойко, Битий шлях, с. 28). Своєрідною афористичністю позначене останнє речення, яке звучить, наче мораль у байці. Якщо людина не володіє рідною мовою, то вона не зможе стати по-справжньому вільною й буде подібна до солов'я в клітці.

Між ядром і приядерною зоною в ідіостилі В. Бойка наявні інші художньо-семантичні наповнення концепту *МОВА*.

Мова — обман. За допомогою мови можна подавати не лише правдиву інформацію, але й таку, що не відповідає дійсності. Художньо-семантичне наповнення *мова — обман*, реалізуючись у людській комунікації, увиразнює конфлікт між нормою, моральністю, правдою як базовими духовними цінностями: *Немов повітря, стало слів потрібно. / Багато хто лишився без коня... / Та часом у **словах не стільки срібло**, / відверто вже **срібляники дзвонять*** (Бойко, Зазимки, с. 70). У цьому мікроконтексті письменник використовує алюзію на біблійну історію про зраду Іудою Ісуса Христа. Іуда за тридцять срібляників виказав фарисеям місцезнаходження Вчителя, звідтоді вислів тридцять срібляників інтерпретують як ціну за кров, за зраду. Майстер слова поетично обіграє також паремію *слово — срібло*, указуючи на дорогоцінність слів, однак нівелює позитивну семантику, зазначивши, що в словах дзвонять срібляники. Про обман також свідчить метафора, де брехню уподібнено до насіння: *Тож **сіялась брехня** в кожнісінькому **слові*** (Бойко, На белебні, с. 236).

Мова — наука. Мова виконує когнітивну функцію, за допомогою мови люди пізнають нове, навчаються. У мові творів В. Бойка ця настанова вербалізована словами-репрезентантами концепту *МОВА* та їхнім поєднанням зі словами,

що мають значення *навчати, знати*: *Насміляться її уста / дітей навчати говорити* (Бойко, Зазимки, с. 72); *Вивчив літери, упертий я, / всі запитуйте підряд!.. / І мені ніяк не терпиться / прочитати букваря* (Бойко, Земні турботи, с. 18).

Мова — поезія. Безумовно, що для В. Бойка як для майстра слова важливим смислом, пов'язаним з мовою, буде поетична творчість. Тож у його ліриці яскраво виокремлюється художньо-семантичне наповнення *мова — поезія*. Митець вербалізує муки творчості, він хоче написати якісний, багатогранний, естетично збагачений сонет: *Я сів писати сонета про жар-птицю, / Співа, мовляв. І пір'я золоте... / Та сіре щось виходило, не те, / а я чекав, що слово заіскриться* (Бойко, Земні турботи, с. 320).

Прагнення уникнути буденних проблем, щоденної рутини репрезентоване за допомогою дієслівної метафори, де поезія постає місцем сховища: *В краю об'єднань і перерізів / мене розшукує рідня, / а я тікаю у поезію / і повертаюся щодня. / І досвід в мене цілить костуром, / і я, помножений на два, / десь у тривимірному просторі / святі висловлюю слова* (Бойко, Земні турботи, с. 22). Митець послуговується епітетом *святий*, сакралізуючи тим самим поетичну мову, надаючи їй статусу величності. Про тяжку долю поетів ідеться у вірші, де працю майстрів слова порівняно зі збиранням пляшок: *Поетами назбирані пляшки / воістину цінують, наче вірші, / в яких слова були б, напевно, віщі, / коли б вони воскресли з-під руки* (Бойко, Планида, с. 37). Автор продовжує: *Бринять у торбі, знайдені вночі, / де сутінки густі перед світанням, / рядки і строфи, може, й не останні, / скляними голосами клянучи / їх автора, точніше шукача / нехитрого покинутого скарбу...* (Бойко, Планида, с. 37).

Мова — докір. У художніх пошуках В. Бойка цей смислове наповнення представлено за допомогою слова *докоряти*: *Шевченка співали б. / А ваших шотландців і римлян / Ніхто б там, звичайно, / І словом не став докорять* (Бойко, Обличчям до багаття, с. 22).

Мова — магічна сила. Слово наділене магічною здатністю. Навіть у Біблії вказано, що Бог створив Усесвіт за допомогою свого Слова. Такі настанови спричинили виникнення художньо-семантичного наповнення *мова — чарівна сила*. Воно знайшло своє художнє втілення в сполучниковому порівнянні, де наголошено на такій ознаці слова, як його сила, здатна змінювати ситуацію: *Тільки де мені взяти, / Слово, чисте, як дощ, / Щоб його проказати, — / Й більш не плакав ніхто* (Бойко, Дебют, с. 7). Автор активно послуговується синтаксичними можливостями підрядного речення мети: *А в шибку стукне соняшник вухатий, / Що я його посіять не зібравсь. / І гримне хвіртка, ніби ненароком, / І схочу я такі знайти слова, / Щоб чоловікові почула кроки / Якайсь нічийна зовсім удова* (Бойко, Битий шлях, с. 14). Про лікувальну властивість слова йдеться в такому мікроконтексті: *І себе, і птахів, і людей, / хоч словами, та все ж лікувати* (Бойко, Петрові батоги, с. 15). Метафоричне значення вислову *лікувати словами* означає висловлюватися позитивно про важливі речі, допомагати людині морально, підтримувати її.

Мова — народ. У ліриці В. С. Бойка таке потрактування репрезентовано в рядках, де простежується смислова сполучуваність слів *мова*, *віра* та назви різних народів: *Якої мови, якої віри, / ніхто не скаже, ніхто не зна... / А чи хозари, а чи савіри — / а де був голос, тепер — луна* (Бойко, Суголосося, с. 8).

Мова — зброя. Усталеною є думка про те, що слово здатне ранили душу людини. Завдяки сполучниковим порівнянням та предикативним метафорам автору вдається реалізувати у своїй ліриці ототожнення *мова — зброя*: *Кожне слово так і прагне влучить / у життя і смерті не межі* (Бойко, Яв, с. 28); *Він гатив, мов кулаками, / фразами. / А вона усе мовчала / вражена* (Бойко, Земні турботи, с. 29); *Як в розмові гнівними словами, / в хвилі поціляєш камінцями* (Бойко, Петрові батоги, с. 103). Епітет *гострий* репрезентує значення здатність мови ранили, різати, завдавати шкоди: *Літери гострі* (Бойко, Назовсім, с. 57). Значно рідше трапляються прямі вказівки на те, що мова є зброєю: *Найліпша зброя — слово, Богом дане* (Бойко, Яв, с. 98). При цьому, якщо в перших мікроконтекстах слово як зброя мало негативне емотивно-оцінне забарвлення, то в цьому мікроконтексті актуалізовано позитивні конотації, адже мова сприймається як Божий дар.

До периферії уналежнюємо такі художньо-семантичні наповнення концепту *МОВА*.

Мова — мовчання. Окрему групу становлять контексти, що демонструють семантику мовчання, але за допомогою активно-діяльного суб'єкта — слова, мови, фрази тощо: *Різними мовами ви мовчите* (Бойко, Назовсім, с. 57); *Сила і мудрість на різних кінцях шкали... / Доле зарарила, дай мені вимовчати слово* (Бойко, Зазимки, с. 64); *І я наче в душі всім дивлюся, / вчуваючи замовклі голоси* (Бойко, Назовсім, с. 137); *Дві карі зірки знають, що хотіла, / не сказані два слова голос мучить* (Бойко, Планида, с. 140). Такі образи можуть утворювати оксиморони: *Мовчить пустеля смертним криком: / — Приходьте, Горичу, до нас!* (Бойко, Зазимки, с. 72).

Мова — час. Художньо-семантичне наповнення *мова — час* вербалізоване за допомогою зіставлення в одному ряду лексеми *літа*, що має яскраво виражену темпоральну семантику, та лексеми *слова*: *Та в дороги збирався. Спішив доганяти / чи літа, чи слова, що згубив мимохить* (Бойко, Суголосося, с. 25). Ліричний герой відчуває тугу через швидкоплинність часу. Це підкреслює предикатив *спішив доганяти*. Про плин часу йдеться й у рядках, де концепт *МОВА* репрезентований словом *вірші*: *Назбиралось стільки пилу / на багетах, п'едесталах, / і пожовкло стільки віршів* (Бойко, Планида, с. 18). Метафора *пожовкло стільки віршів* актуалізує зорове сприйняття завдяки дієслову із семантикою кольору *пожовкнути*, за допомогою чого автор передає часовий вимір давності, адже загальновідомим є факт, що папір набуває жовтуватого відтінку від старості. Синтагматика слів *минулий, майбутній та слова*, а також хіазм у рядках: *В минулім — вчинки і слова, / в майбутньому — слова і вчинки* (Бойко, Суголосося, с. 88) забезпечують темпоральний смисл уривку.

Мова — утішання. Усталеною є думка про те, що словом можна як завдати людині прикроців та болю, так і втішити людину. У мовосвіті В. Бойка

знаходить вияв антитетичне по суті художньо-семантичне наповнення, де мова здатна втішити або не втішити: *Ми з тобою й досі ще віч-на-віч, / Тільки вже холодною стала ніч, / І під ноги проситься сон-трава, / І тебе не **втішать** мої слова* (Бойко, Дебют, с. 11); *Остудить шал джерелами, / від спеки захова, / і знайде в непереливки / **утішливі слова*** (Бойко, Земні турботи, с. 13).

Мова — жива істота. Людській свідомості властиво наділяти різні об'єкти рисами живих істот. Не стало винятком із цього правила й мова. Щодо засобів мовної реалізації такого смислу, то письменник використовує переважно дієслівні метафори, у яких слова на позначення концепту *МОВА* уможлиблюють виконання дій, притаманних живим істотам: *Ми замовкали, / а слова жили* (Бойко, Обличчям, с. 29); *Заблукали слова, мов чужі, / між облоги й полону* (Бойко, На белебні, с. 176); *І захоче слово Гулака / Україні надто хохлолицій / **помирити** Пана і Рябка / всупереч монархам і столицям* (Бойко, Планида, с. 22). За допомогою персоніфікації мови (прозопопея) митцю вдається передати ідею мовчання, адже настання тиші асоціюється з утечею слів: <...> *та на Шлях, на Чумацький, давно **повтікали слова*** (Бойко, Планида, с. 103); *А слова поховались* (Бойко, Суголося, с. 31). Епітет *скупий* концептуалізує мову як живу істоту, адже свідчить про внутрішні якості особи, однак у наведеній ілюстрації також постає маркером небагатослівності: *Ще сине вічко проліска хова / мое з тобою радісне вітання / у сподівання – зустріч не остання / і щирі в ній твої **скупі слова*** (Бойко, Назовсім, с. 143); *Зіркам шепочуть губи — і **слово** їх **скупе*** (Бойко, Суголося, с. 87).

Мова — весна. Серед індивідуально-авторських інтерпретацій досить поетичним є художньо-семантичне наповнення *мова — весна*. Воно реалізоване за допомогою персоніфікованого образу громів, які метафорично здобувають здатність говорити з людьми. Загальновідомим є факт, що саме навесні йдуть перші грози й починаються роботи в полі. Саме тому В. Бойко звертається й до фоностилістичних можливостей української мови, зближуючи за допомогою прийому паронімічної атракції слова *грім, гуркотати*: *Нехай зима іще лютує всюди / І березіль дрімає до пори, / Та вже з **громами** розмовляють люди, / І до людей **гуркочуть** трактори* (Бойко, Дебют, с. 13).

Мова — луна. Особливою поетичністю відзначаються рядки, у яких вербалізовано художньо-семантичне наповнення *мова — луна*: *Мов стереоконки / із боків / кружляли над багаттям / по спірали, / й за ними / **ліс повторював** навкіл / **слова**, / що **наші голоси** стирали* (Бойко, Обличчям, с. 29). Тут має місце персоніфікований образ лісу: автор наділяє його здатністю говорити. Дієслово *повторював* уможлиблює виокремлення художньо-семантичного наповнення *мова — луна*, адже метафора *наші голоси стирали* вказує на зникнення звуку, а метафора *ліс повторював*, навпаки, повертає звуковий образ.

Мова — кохання. За допомогою мови люди освідчуються в коханні, роблять пропозиції руки й серця. У художній палітрі віршів В. С. Бойка також можна натрапити на смислове ототожнення *мова — кохання*: *А теплий цей **слова нові спліта** / про неї і про нього, і про вітер* (Бойко, Планида, с. 53); *Для **слів** на нас **любові** забагато / і для цілунку в натовпі майданнім* (Бойко, Битий

шлях, с. 52). Ідею розставання передає рядок, де ліричний герой зазначає, що йому байдуже до слів коханої, якщо вони змушені розлучитися: *Це ти від мене йдеш — і весело й відважно — / отак ступають з берега ріку перебрести. / А що мені із того, які слова ти кажеш, / якщо це вже не ми, а просто я і ти! / На березі чужім — чужі слова і очі, / Точніш, уже не наші і радощі, й жалі* (Бойко, Планида, с. 136). Епітет *чужий*, використаний щодо лексеми *слова*, теж експлікує ідею відокремлення, так само як і займенник *ми*, замість якого ліричний герой змушений тепер використовувати *я й ти*. Відбувається сепарація: радості, жалі, слова — усе, що було спільним, воно, як зазначено в поезії, уже не належить обом персонажам.

Мова — безкінечність. Мова передає ідею безкінечності, адже в словнику кожної країни — безліч різних слів. Та й люди постійно спілкуються між собою. Цей безперервний процес комунікації зумовив виникнення в ліриці В. Бойка смислу *мова — безкінечність*. Художньо-семантичне наповнення *мова — безкінечність* наявне у контексті: *І співають слова звичайні, / ніби все це лише початок, / і не щезнути їм нікуди, / і кінця ніколи не буде...* (Бойко, Земні турботи, с. 24). Автор актуалізує ту позицію, що набула актуальності в суспільстві доби постмодерну, зокрема, що письменник уже перестає бути творцем, а стає лише скриптором, що тільки переписує вже відомі всім сюжети. Про це пише Н. В. Зборовська, зазначаючи, що в постмодерністській естетиці поняття *скриптор* витісняє традиційного автора й «виражає відмову від суб'єкта письма, деперсоналізацію фігури автора» [Зборовська 2003; с. 308]. У мовотворчості В. С. Бойка таку лінгвоментальну візію продемонстровано за допомогою експресії доконаного й недоконаного виду форм дієслова: *беруся дивитись — / уже бачене, / беруся говорити — / уже сказане* (Бойко, Планида, с. 85).

Мова — пам'ять. Художньо виразно за допомогою концепту *МОВА* реалізовано осмислення пам'яті. У творчості поета відбувається метафоричне часопросторове перенесення: *далеко — давно*. Узагалі про взаємозв'язок часу і простору констатовано в багатьох роботах фізиків. Зокрема, ще А. Ейнштейн висунув припущення про те, що час не може існувати окремо від простору. Можливо, саме такими уявленнями можна пояснити рядки: *Співає хтось, / ой лишенько мені! / Іздалеку не розібрати слів... / То знов старий. / А він же на війні... / А це сини. / І я поміж синів* (Бойко, Земні турботи, с. 28). Валентність лексеми *слово* з епітетом *напівзабуте* в рядках, де син здатний зрозуміти це слово, а внук — уже ні, також експлікує художньо-семантичне наповнення *мова — пам'ять*: *Звучить напівзабуте слово — / син розуміє, внук не зна* (Бойко, Битий шлях, с. 89).

Персоніфікований образ хати, що представлений за допомогою прозопопеї (у контексті здатністю хати говорити), теж актуалізує зазначений смисл: *На старій фотографії хата моя / зароста бур'янами, наче квітками. / І здається: моє промовляє ім'я / на солом'яний дах мною кинутий камінь* (Бойко, Битий шлях, с. 3). Посилує семантику пам'яті образ фотографії, доповнений епітетом *стара*, тож цілком зрозуміло, що йдеться про події давно минулих літ.

Мова — життя. Від слова Божого бере початок життя. Саме таке розуміння зумовлює виникнення художньо-семантичного наповнення *мова — життя*, яке у творчому доробку В. Бойка представлене поодинокими мікроконтекстами й вербалізується завдяки предикативній порівняльній конструкції: *Що по-дих — слово, в ньому — сміх, плач, / свист батого, і тихий дотик ласки* (Бойко, Суголося, с. 28). Слово тут, як і саме життя, уміщає в себе різні аспекти: і радість, і горе, і лагідність і жорстокість.

Отже, концепт *МОВА* представлений у художньому доробку В. Бойка доволі широко й, безсумнівно, становить для поета значну духовну цінність. Серед смислових компонентів, які репрезентують ядерну зону концепту, у митця представлено такі: *мова — засіб спілкування; мова — національна ідея*. На межі між ядерною та приядерною зонами виокремлюємо смисли: *мова — наука; мова — поезія; мова — обман*. На периферії перебувають індивідуально-авторські потрактування: *мова — мовчання, мова — час, мова — утішання, мова — жива істота, мова — весна, мова — луна, мова — кохання, мова — безкінечність, мова — пам'ять, мова — життя*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вусик О. С. Словник українських синонімів [за заг. ред. А. М. Поповського]. Дніпропетровськ : Січ, 2000. 424 с.
2. Зборовська Н. В. Психологія і літературознавство. Київ : «Академвидав», 2003. 392 с.
3. Огар А. О. Вербалізація концепту *СЛОВО* (на матеріалі роману Раїси Іванченко «Отрута для княгині»). *Проблеми гуманітарних наук*. 2015. Вип. 36. С. 78–87.
4. СУМ: Словник української мови : В 11 т. Київ, 1973. Т.4. 840 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бойко В. С. Пролог. Поезії. Харків : Прапор, 1976. 23 с.
2. Бойко В. С. Земні турботи: Поезії. Харків : Прапор, 1978. 39 с.
3. Бойко В. С. Обличчям до багаття: Поезії. Харків : Прапор, 1984. 47 с.
4. Бойко В. С. Битий шлях: Поезії. Київ : Молодь, 1989. 104 с.
5. Бойко В. С. Зазимки: Вірші. Харків : Прапор, 1990. 78 с.
6. Бойко В. С. Планида (Книга віршів). Харків : МП «Видавець», 1994. 147 с.
7. Бойко В. С. Яв: Поезії. Харків : Майдан, 2001. 156 с.
8. Бойко В. С. Суголося: Вірші. Харків : Майдан, 2006. 180 с.
9. Бойко В. С. Петрові багоди: Поезії. Харків : Майдан, 2013. 172 с.
10. Бойко В. С. Назовсім: Вірші. Харків : Майдан, 2016. 236 с.
11. Бойко В. С. На белебні: Вірші. Харків : Майдан, 2016. 306 с.
12. Бойко В. С. Забілили сніги: Вірші. Харків : Майдан, 2019. 258 с.

УДК 81'38

Ангеліна Ганжа

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут української мови НАНУ
ganzhalina@ukt.net

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРОЄКЦІЯ БІОГРАФІЧНОЇ ІНСТАЛЯЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ ПРО В. ВЕРНАДСЬКОГО)

У статті проаналізовано лінгвокультурну специфіку контенту документальних фільмів «Одкровення академіка Вернадського», «У пошуках живої речовини», створених з нагоди 150-річчя від дня народження вченого. Досліджувані медіапродукти інтерпретовано як біографічні інсталяції, що й визначило їх мовно-культурне декодування.

Ключові слова: документальний фільм, В. Вернадський, лінгвальний контент, інсталяція, декодування.

Angelina Ganja

LANGUAGE-CULTURAL PROJECTION OF BIOGRAPHICAL INSTALLATION (BASED ON DOCUMENTARY FILMS ABOUT V. VERNADSKYI)

The article analyzes the features of the language content of the documentaries «The Revelation of Academician Vernadskyi», «In Search of Living Substance», created on the occasion of the 150th anniversary of the scientist. The media products under study were interpreted as biographical installations, which determined their linguistic and cultural decoding. In contemporary documentary biographical cinema, a person's personality is focused through its separate spiritual space, replenished with a specific imagery, commensurate with the image of the age in which this outstanding figure lived and the sphere in which he created. The creation of these images involves many subtextual levels that, as a result, make it possible to reach socially requested generalizations. A feature of modern documentary portraits is the refusal of a detailed retelling of the biography of the person. The reception of documentary content is always variable, as it depends on the perception of the particular viewer, and occurs both at the text level (verbal) and at the level of other expressive means (non-verbal). The kaleidoscopic elements of a biographical installation potentiates the variability of its decoding and enables the recipient to «install» their version of the biographical construct.

Key words: documentary, V. Vernadskyi, lingual content, installation, decoding.

Постать і доробок академіка В. І. Вернадського належать до «позачасових» тем в історії світової науки. Кожне нове покоління науковців пропонує свої рецепції, робить спроби переосмислення й декодування ідей геніального філософа-природознавця. Проте важко не погодитись із В. М. Даниленком, автором монографії «В. І. Вернадський. Простір життя і думки», що «українських вчених хвилювали насамперед два питання: внесок видатного вченого в орга-

нізацію та зміст української науки і ставлення його до українського питання й особливо до української державності» [Даниленко 2019, с. 7].

Серед розмаїття джерел, що вийшли друком у другому десятилітті XXI ст., дослідників теми «В. Вернадський і Україна» — як симпатиків наукового світогляду першого президента Української академії наук, так і його опонентів — зацікавить академічне видання у двох книгах «В. І. Вернадський і Україна: з листування» (2018–2019). У цій книзі вміщено 690 листів (переважна більшість яких оприлюднена вперше) та значний за обсягом і цінний за довідково-інформаційним наповненням блок наукових коментарів до документів. Ґрунтовно опрацьований епістолярій вченого дає змогу скласти уявлення про мотивацію деяких гостро дискусійних позицій фундатора Української академії наук, зокрема й щодо т. зв. «насильницької українізації» та ставлення до української мови. Аргументовану візію «українського питання» в науковому світогляді та суспільно-політичному дискурсі В. Вернадського запропонували К. Ситник та Т. Бевз у монографії «Володимир Вернадський: Людина. Громадянин. Вчений» [Ситник 2017], у якій зроблено вдаль спробу осягнути особистісну еволюцію «параболічного й багатогранного» академіка.

Мета статті — проаналізувати лінгвокультурну специфіку контенту документальних фільмів «Одкровення академіка Вернадського», «У пошуках живої речовини» в аспекті їх інтерпретації як біографічних інсталяцій.

Національна академія наук України, Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В. І. Вернадського, Національна бібліотека України ім. В. Вернадського провели вже XXXI читання академіка В. І. Вернадського. Згаданий захід традиційно відбувається щороку в день народження видатного вченого. Якщо лише побіжно нагадати тематику цих читань упродовж останніх кількох років — «Розвиток біосферних ідей В. І. Вернадського в сучасних науках про життя», «Наука — фундамент інтелектуального потенціалу держави», «Розвинуте наукове середовище — неодмінна умова формування креативного вченого», «В. І. Вернадський і становлення фундаментальної науки в Україні», «Ноосферна цивілізація — світ науки, інженерії, технологій», «Розвиток науки — стратегія забезпечення майбутнього», «Незмінні ідеї, що змінюють світ», «Спадщина В.І. Вернадського — невичерпне джерело сучасного наукового пошуку і цивілізаційного поступу» та ін. — виразно вияскравлюється висновок, що проблема створення потужного мультидисциплінарного наукового середовища, яке б відкривало широкі можливості для взаємозбагачення різних наукових галузей, взаємопроникнення ідей і методів, над якою свого часу працював В. Вернадський, є об'єктивною потребою і сучасної науки початку XXI ст.

Постать академіка В. І. Вернадського не обійдена увагою українського й зарубіжного кінематографу. Серед перших згадують фільм «Биосфера! Время осознания = Biosphere! Time to apprehend» (1974, Київська студія науково-популярних фільмів), у якому оприявлено думки В. І. Вернадського про виникнення і розвиток життя на Землі. Документальна стрічка «Закон Вернадского» (1983, Київнаукафільм, режисер Ролан Сергієнко) була відзначена Першим призом

Всесоюзного кінофестивалю 1984 року в Києві, вона оповідає «що приховано за цим великим іменем, яку надію воно подає нам». Зарубіжні кінопроекти висвітлюють різні грані життя і творчості видатного вченого, зокрема його роль в історії світової науки.

Нашу увагу привернули дві документальні стрічки, створені до 150-річчя від дня народження першого президента Української академії наук, — «*Одкровення академіка Вернадського*» та «*В. Вернадський. У пошуках живої речовини*». Перший з цих фільмів підготовано ТО документальних фільмів та програм Національної телекомпанії України, а другий зроблено в межах науководослідної роботи «Наукове опрацювання історіографічних і наукознавчих матеріалів творчості видатних українських вчених (на прикладі В. І. Вернадського)».

Аналіз контенту вищезгаданих документальних фільмів дає підстави інтерпретувати їх як біографічні інсталяції, адже в них «увагу зосереджено на переміщенні людини у межах темпорально-просторових координат та на калейдоскопічності елементів, що охоплюють розмаїття сфер людського життя — психологічну, комунікаційну, приватну, публічну, професійну, побутову, а також репрезентують суперечності характеру, позиціоновані і приховані симпатії / антипатії, зміни ролей і статусу, вчинки та їх мотивації» [Буряк 2017]. На думку Л. І. Буряк, біографія персонажа в полісюжетному колажі позиціонується як: 1) складова часопростору на макро- і мікрорівнях, нерозривно пов'язана з ними (світ, країна, місто, родина, оточення); 2) віддзеркалення внутрішнього світу (емоції, рефлексії, асоціації, думки, світоглядні цінності, уподобання); 3) об'єкт конструкції/монтажу на відстані часу.

У сучасному документальному біографічному кіно особистість людини фокусується через її окремішній духовний простір, наснажується специфічною образністю, співвідсною з образом епохи, у яку жила ця видатна постать, та сфери, у якій вона творила. Креація згаданих образів передбачає багато підтекстових рівнів, які в результаті дають змогу вийти на соціально запитані узагальнення. Особливістю сучасних документальних фільмів-портретів є відмова від докладного переказування біографії персоналії: із багатоманіття подій автор стрічки вибудовує чітко увиразнений малюнок життя героя. Зауважимо, що в біографічних фільмах часто локалізують історію — обирають певний знаковий період життя особистості безвідносно до його тривалості. Існує своєрідний композиційний шаблон створення ювілейних та меморіальних біографічних фільмів: висловлювання залучених дійових осіб, архівні кінокадри та кіноцитати з акцентом на професійній діяльності головного героя. Проте деякі автори стрічок зміщують акцент на внутрішній світ героя біографічного конструкту, намагаються пізнати багатогранність його особистості.

Хронометраж стрічки «*Одкровення академіка Вернадського*» — 27 хвилин 14 секунд. Це полісюжетний колаж про українського філософа, природознавця, мислителя, засновника геохімії, біохімії, радіології, космізму, одного із фундаторів Української академії наук Володимира Івановича Вернадського.

Динамізму оповіді надають вкраплення прямої мови академіків НАН України Олексія Онищенка, Мирослава Поповича, Сергія Волкова, Антона Наумовця, Анатолія Загороднього, а також президента НАН України Бориса Патона.

У стрічці інверсивна композиція, використано принцип тизера (повідомлення, що має привернути увагу глядача й налаштувати на рецепцію медіапродукту), яким стала кіноцитата й інформація про конференцію з проблем навколишнього середовища в Стокгольмі 1972 р. Закадровий голос ведучого логічно пов'язує з цією преамбулою перехід до оповіді про автора теорії ноосфери, батька глобальної екології, нашого співвітчизника В. Вернадського: «Роль людини — різке порушення рівноваги, — таким був його невтішний прогноз. Вернадський не називав себе провидцем. Він був ученим...».

Оповідна стратегія у фільмі — поліфонічна колективна оповідь про героя іншими дійовими особами стрічки в поєднанні із закадровою оповіддю ведучого. Поліфонічна нарація сприяє створенню багатомірності уявлення про вченого. З об'єктивних причин із сучасників Вернадського творцям фільму вдалося залучити тільки В. С. Неаполітанську, посиленню ефекту достовірності кінобіографії сприяє участь академіків НАН України, фахівців із різних наукових сфер.

Академік О. С. Онищенко знайомить глядачів з інформацією про життя В. І. Вернадського на Полтавщині (1 епізод), про родовід видатного вченого, з яким пов'язані знакові для української культури роди Короленків, Лисенків, Старицьких (2 епізод); про біохімію і геохімію (3 епізод); про дискусії про майбутнє Академії наук (4 епізод); про бачення В. Вернадським призначення бібліотеки Академії наук (5 епізод).

Тогочасний президент НАНУ академік Б. Є. Патон оповідає про заснування Української академії наук, пов'язане з іменем В. І. Вернадського, та про бачення першим президентом майбутнього Академії: вона має бути державною із державним фінансуванням.

Директор Інституту філософії НАНУ академік М. В. Попович вводить глядачів у складну суспільно-політичну ситуацію другої декади ХХ ст., зокрема доби Скоропадського. В. І. Вернадський хотів залучити до співпраці М. С. Грушевського, але цю ідею не вдалося реалізувати. У період різновладдя найбільша загроза для Української академії наук була від Денікіна, адже розвиток української науки для російської армії був не лише не пріоритетним, а й неприйнятним.

Директор Інституту загальної та неорганічної хімії імені В. І. Вернадського НАН України академік С. В. Волков оповідає про заснування наукової установи, яку він очолює, зокрема про те, що В. І. Вернадський заклав основи хімічної лабораторії, на базі якої постав Інститут. Нині в цьому Інституті реалізується одна з ідей геніального вченого — перероблення відходів з метою уникнення забруднень навколишнього середовища.

Перший віце-президент НАНУ академік А. Г. Наумовець звертає увагу глядачів на той факт, що В. І. Вернадський раніше, ніж багато вчених, зрозумів потенціал і небезпеку ядерної енергії.

Вице-президент НАНУ, директор Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова академік А. Г. Загородній (нині — президент НАНУ) розповідає про одне з геніальних передбачень В. І. Вернадського — про властивості вакууму. Вакуум не є ідеальною пустотою, це середовище, що концентрує в собі гігантські запаси енергії. Сучасні дослідження підтверджують і розвивають цю думку: вакуум — праматеринське середовище, з якого може народжуватись Всесвіт. З прямою мовою вчених у своєрідний діалог вступає закадровий голос ведучого, який доповнює й конкретизує наведену інформацію, акцентує на важливих деталях, вплітає їх у загальну біографічну канву фільму.

Транслявання через цитати висловлювань В. Вернадського створює ефект введення голосу самого героя документальної стрічки. Цитати з документів, щоденників, листів озвучує закадровий голос ведучого, деякі з них виведено на екран. Підкреслимо, що в цьому документальному фільмі думки першого президента Української академії наук звучать українською мовою.

Якщо взяти за основу для аналізу структуру біографічної інсталяції, запропоновану Л. І. Буряк, то у фільмі «Одкровення академіка Вернадського» полісюжетний колаж вибудовується таким чином:

- біографія як складник часопростору на макро- і мікрорівнях (світ, країна, місто, родина, оточення): інформація про коріння роду Вернадських, легенда про походження прізвища; суспільно-історичне тло — початок ХХ століття, творення Академії наук, складна комунікація вченого із владою;
- віддзеркалення внутрішнього світу (рефлексії, асоціації, світоглядні цінності, уподобання) реалізується через цитати В. І. Вернадського (лейт-мотив — жива речовина, відповідальність за наслідки своїх відкриттів); оповідь про пророче видіння вченого під час хвороби («...Це не був віщій сон, оскільки я не спав... Мені судилося сказати людству нове у тому вченні про живу речовину, яке я створюю. Це моє покликання, це обов'язок, покладений на мене, який я повинен проводити в життя, як пророк...»);
- біографія як об'єкт конструкції/монтажу на відстані часу в документальній стрічці постає через полілог сучасних українських учених — академіків НАНУ, які привертають увагу до знакових моментів у житті першого президента Української академії наук.

У побудові біографічної інсталяції дуже важлива роль художніх деталей. Наприклад, художня деталь — робочий стіл, за яким багато років працював видатний вчений, — увиразнена закадровим голосом ведучого, мотивує логічний перехід до наступного епізоду — спогаду Валентини Сергіївни Неаполітанської. Співробітниця В. І. Вернадського згадує про єдину, але незабутню зустріч із ним, додає цікаві штрихи до сприйняття постаті видатного вченого, його біографічно-емоційної дотичності до України (зокрема про улюблену дачу в Шишаках, де Володимир Іванович мріяв завершити свій земний шлях).

На завершення стрічки звучить філософський розмисел про самотність того, хто йде попереду. Контекстуальна синонімізація (й символізація) понять *знання* й *одкровення* розгортає й фінально акцентує назву стрічки.

Хронометраж фільму «В. Вернадський. У пошуках живої речовини» — 16 хв 27 сек. Автор сценарію та режисер Іван Кулінський. Оператор Іван Зотиков. Закадровий текст читає Олексій Зотиков. У фільмі використано архівні відео- та фотоматеріали з приватних колекцій.

Оповідь монофонічна: глядачі чують лише закадровий голос ведучого. Застосовано традиційний для біографічних фільмів прийом залучення щоденникових записів, цитат для побудови оповіді. Цитати Вернадського наведено російською мовою (тобто мовою оригіналу). Перемикання мовних кодів створює ілюзію багатоголосся — хоча цитати Вернадського озвучує ведучий стрічки, вони вияскравлюються з тканини кінотексту.

Візуальний ряд сприяє створенню об'ємного образу героя. Стрічка, з одного боку, надає достовірну інформацію про біографію Вернадського, а з другого — спонукає до філософського осмислення не лише ідей видатного вченого, а й природи наукової творчості, наукового відкриття (див., наприклад, згадки про Д. Менделєєва та Л. Люм'єра).

Біографічна інсталяція у фільмі «В. Вернадський. У пошуках живої речовини» має змістові й сюжетно-композиційні точки дотику з проаналізованою вище стрічкою «Одкровення академіка Вернадського» (адже йдеться про ту саму постать), проте помітні й відмінності. Звернімося до взятої за основу структурної схеми інсталяції.

Перший блок — біографія як складник часопростору на макро- і мікрорівнях (світ, країна, місто, родина, оточення) — також реалізовано через відомості про походження роду Вернадських, загальну біографічну канву життєпису видатного вченого, проте в цій стрічці більше уваги приділено не суспільно, а особистісно значущим епізодам, постатям (І. Вернадський, Є. Короленко, Б. Кістяковський), які на різних етапах життя справили значний вплив на формування світогляду видатного вченого. Подієво наснажений соціально-історичний контекст початку ХХ століття, зокрема й творення Академії наук, відступає на другий план і служить тлом для вияскравлення образу геніального вченого.

Другий блок — віддзеркалення внутрішнього світу героя стрічки (рефлексії, асоціації, світоглядні цінності, уподобання) — домінантно закцентований і символізований (як, скажімо, епізод, де вчений говорить, що відчув у собі демона Сократа). Дібрані у фільмі цитати В. І. Вернадського ілюструють не лише його наукові студії й переконання, а вводять глядача у світ його дитинства, пошуків себе й свого шляху, сумнівів, суперечностей і відкриттів. У стрічці «В. Вернадський. У пошуках живої речовини» також оприявнюється інформація про пророче видіння вченого під час хвороби на тиф, коли подробиці подальшої наукової роботи пропливли перед ним, як кадри хроніки. Особистою філософією В. І. Вернадського автор біографічної інсталяції називає точність і чесність, на підтвердження цієї тези звучить цитата зі щоденника

першого президента української Академії наук: «Чим більше я вдумуюся в природу, тим яскравіше і сильніше відчуваю умовність і дріб'язковість звичайних побудов суспільних і політичних переконань, необхідність щирості, глибини й нещадності думки, яку я вважаю головною в науковій сфері, науковому пошуку» (переклад наш — А. Г.).

Третій блок — біографія як об'єкт конструкції/монтажу на відстані часу — проектується на потребу сучасної рецепції геніальних праць В. І. Вернадського, зокрема вчення про живу речовину.

Зауважимо, що в стрічці «В. Вернадський. У пошуках живої речовини» багатий, ефектно змонтований відеоряд: використані фото- (світлина В. І. Вернадського, його родини, згаданих у фільмі постатей тощо) і відеоматеріали (як з метою історичної реконструкції, так і відображення сучасних реалій) увиразнено візуальними ефектами (наплив, розмивання, проявлення і т. ін.). Ключова художня деталь — рукопис — упродовж розгортання інсталяції ніби «програмує» глядача на осмислення природи наукової творчості. Резюмує кінооповідь цитата В. Вернадського: «Швидко зникає людська особистість, відносно недовго відлунює любов оточення, трохи довше зберігається пам'ять про неї, але часто надзвичайно довго у вирі поточного, повсякденного життя позначається її думка та вплив її праці» (переклад наш — А. Г.). У фільмі «В. Вернадський. У пошуках живої речовини» автор зробив вдалу спробу відійти від композиційного шаблону ювілейних біографій, спонукаючи потенційну глядацьку аудиторію замислитися над філософсько-прогностичним сенсом наукової спадщини геніального вченого.

Рецепція контенту документального фільму завжди варіантна, оскільки залежить від сприйняття конкретного глядача, і відбувається як на рівні тексту, так і на рівні інших виражальних засобів. Калейдоскопічність елементів біографічної інсталяції потенціуює варіантність її декодування й дає змогу реципієнтові «інсталювати» свою версію біографічного конструкту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурак Л. І. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький. *Українська біографістика*. 2017. Вип. 15. С. 13–42. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2017_15_4
2. В. І. Вернадський. Електронна колекція. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/taxonomy/term/64>
3. Даниленко В. М. В. І. Вернадський. Простір життя і думки. Київ : Академперіодика, 2019. 352 с.
4. Ситник К., Бевз Т. Володимир Вернадський: Людина. Громадянин. Учений. Київ : Наукова думка, 2017. 362 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Григорій Сковорода

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перла виносить.

Іван Франко

Читання — це один із витоків мислення
і розумового розвитку.

Василь Сухомлинський

УДК 821.161.2

Оксана Румянцева-Лактіна

здобувачка освіти III рівня (Філологія)

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

методист Центру методичної та аналітичної роботи

Харківська академія неперервної освіти

roksik2911@gmail.com

ФЕМІНОЦЕНТРИЗМ СІМЕЙНОЇ САГИ «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ЯК ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА РИСА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті досліджуються жанрово-стильові особливості сімейної саги «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, а саме — феміноцентризм як особлива визначальна риса художньої прози письменниці і як унікальне явище сучасної української жіночої літератури.

Ключові слова: гендарний підхід, феміноцентризм, фемінність, маскуліність, андрогінність, сімейна сага.

Oksana Rumiantseva-Lakhtina

FEMINOCENTRICITY OF THE FAMILY SAGA «MUSEUM OF ABANDONED SECRETS» AS A GENRE-STYLE FEATURE OF OKSANA ZABUZHKO'S FICTION PROSE

The article examines the genre-stylistic features of the family saga «Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko, namely, feminocentrism as a special feature of the writer's prose and as a unique phenomenon of modern Ukrainian women's prose.

Key words: gender approach, feminocentricity, femininity, masculinity, androgyny, family saga.

Гендер беззастережно залишає свій слід як у літературних текстах, так і в історії літератури. У дослідженнях сучасної української жіночої прози незаперечним є той факт, що «жіноче письмо» має свої ознаки: жіноча суб'єктивність, сповідальність, відвертість, безпосередність, автобіографічність, психологізм, емоційність, фрагментарність, еротизація письма, жіноча модель образної та наративної систем. Можна зауважити, що в аналізованих творах розповідь жінки-письменниці більш емоційна, психологічно заглиблена у внутрішній світ героїв, тоді як письменники чоловіки більшої ваги надають логічному розвитку подій, мотивації вчинків, висвітленні деталей часопростору, дослідженні причин і наслідків [Качак 2009, с. 426].

Термін «феміноцентризм» був уведений у літературний дискурс самою Оксаною Забужко. Аналізуючи поезію С. Плат у статті «Незгасний маків цвіт», вона зазначає: «феміноцентризм», поняття «феміноцентрична література» (поезія, проза) могли б стати в майбутньому альтернативою значно звульгаризованому

на сьогодні терміну «жіноча література» [цитуємо за: Філолоненко 2003, с. 29]. Так само авторка відмежовується від того, що її творчість має феміністичне спрямування: «Я не знаю, що таке феміністична проза <...> Я знаю, що таке проза, написана жінкою, яка не соромиться своєї статі й розглядає її як складову своєї особистості, а не з точки зору нав'язаних стереотипів <...> Зараз до слова «фемінізм» чіпляються так само, як у 70-і до слова «націоналізм», коли слово «позаяк» викреслювали як ознаку цього самого націоналізму. Якщо місце жінки в світі не маскується під архетипи берегині або діви-войовниці, класичні для української культури, під які «стрижуть» всіх, кого попало, то це просто жіноча література, що оцінюється за критеріями «гарна» чи «погана», а не якимись іншими» [Творчество 1999, с.15].

У сімейній сазі «Музей покинутих секретів» основна сюжетна лінія вибудовується здебільшого за участю Дарини Гощинської — незаміжньої жінки бальзаківського віку (39 років), емансипованої інтелектуалки, що веде досить розкутий спосіб життя і своїм характером та поведінкою нагадує Оксану з «Польових досліджень...», а разом і саму авторку твору. Рецензенти звертають увагу на те, що образ Дарини значною мірою зітканий з образів інших героїнь Оксани Забужко [Новиков 2015, с. 40].

Ламаючи ґендерні стереотипи, О. Забужко в романі «Музей покинутих секретів» наділяє героїню рисами маскулінності, а її партнера рисами фемінності, репрезентує стосунки ідеальної партнерської егалітарної родини. «Варто, зокрема, звернути увагу на взаємини Дарини з її судженим Андріаном Ватаманюком. Можна сказати, що це ідеальна пара. Така собі високоінтелектуальна нова порода українців, рафінованих аристократів. На кшталт тієї, що у «Польових дослідженнях...». Там викладачка університету й художник (Микола К.), а тут краща у своїй професії красуня-журналістка й імпазантний антиквар, випускник фізфаку. У їхніх відносинах цілковита гармонія. Вони ніколи не сваряться й називають одне одного здебільшого пестливими іменами («Лялюська», «Адюська»). Манера вживати пестливо-слащаві слівця перекочувала, ймовірно, з оповідання «Я, Мілена», де вперше з'являється образ успішної журналістки і телеведучої. До Дарини й Андріяна не пристає жодна похабщина (вони вище за все це), хоча у своїх інтелектуальних розмовах не цураються нецензурної лексики і не надто розбірливі в статевих стосунках (принаймні Дарина)» [Новиков 2015, с. 41]. Тобто Дарина вживає лайливу лексику, що вказує на її агресивність, вона схильна до полігамності, до подружньої зради, що в більшості випадків притаманне чоловікам.

Адріян же має деякі риси фемінності. Він щирий, наївний лагідний і набагато вправніший від Дарини на кухні і є залежним від своєї жінки емоційно: *«І ось такий чоловік мене кохає!»* — не те, і не друге, а якийсь чудний, потелячому радісний подив за кожним разом, немов прочумуюся зі сну, протираю очі й не йму віри: *невже це мій хлопчик, такий, яким я його задумала (завжди собі уявляла — ледь не зі шкільної лави ще!), — такий живий, такий справжній, такий куди несподіваніший, багатіший і цікавіший, ніж я сама спромоглася б вигадати, такий великий і вмільий, «дай сюди», у нього справді все краще*

виходить, ніж у мене, навіть пократити хліб — тоненькими, однаково рівними скибочками, любо глянути (з-під мого ножа лізуть виключно неоковирні, товсті бардиги, кривобокі і в зазубнях, наче хлібину патрав голодний звір!), — і головне (хвалюся я своїм товаришкам, спершу подумки, а згодом і навсправжки, без сороба казка!), головне, він усе робить з якоюсь напрочуд природною легкістю й простою, це також мусить мати щось до діла з тою безмежно зворушливою пластикою молодого звіряти: жодної, вкоріненої в тілі, потреби прикидатися, зображати собою щось, чим ти насправді не е...» [Забужко 2009, с. 25].

Таким чином, свідомість героїв носить андроцентричний характер, тому й авторка не акцентує на асиметричній диференціації статево-рольової ідентичності, їх поведінка вільна від «жорсткої рольової типізації», вони мають «багатший поведінковий репертуар і психологічно є більш благополучними [Кон 2006, 110]. К. Сьмордова обґрунтовує це таким чином: «Андрогінні чоловіки поєднують у собі продуктивність та чуттєвість, а андрогінні жінки здатні вирішувати чоловічі завдання, використовуючи жіночі вміння» [Сьмордова].

Отже, фемінність — не суто жіноча риса, так як і маскулінність — не суто чоловіча, як це закріпилося в нашій свідомості, переобтяженій різного роду стереотипами. Це певні способи осмислення та сприйняття реальності. На думку теоретиків фемінізму, «фемінність» — це довільна категорія, якою жінку наділив патріархат, це характерні форми поведінки, яких очікують від жінки у даному суспільстві [Фемінність та маскулінність 2003, с. 2]. Маскулінність трактується як традиційний чоловічий спосіб буття (орієнтований на домінування), чоловічі цінності, суспільні чоловічі ролі (годувальника, захисника, опікуна, керівника).

Саме феміноцентризмом можна вважати змальовані з погляду жінки ідеальні родинні стосунки Гощинської — Ватаманюка. Любов Адася (Андріана) до журналістки описана з емоційними подробицями, наповнена ідеальною поведінкою та зображена так, як бачить це жінка в ідеалі. «Нікого в житті так не любив, як її, і за неї справді міг би вмерти, якби до того прийшлося, — вона чує це в мені, оцю мою здатність — бути вірним. Може, через це вона мене, мудака, й кохає?.. Господи, — вбережи цю жінку, бо я її люблю!.. Як дивно, мокро між пальцями... Невже я плачу?..» [Забужко 2009, с. 403]. А вже наприкінці роману ця пристрасть стає усвідомленою й Адріян Ватаманюк визнає перевагу жіночого інтелекту, емоційності й розуму над чоловічою силою й додає таке судження, що межує із жіночим сексизмом: «Мабуть, розумна жінка таки переважає розумного чоловіка, бо наділена ще тим додатковим змислом, якого нам бракує, — сестринством до всього живого, безвідносно до місця й часу...» [Забужко 2009, с. 819].

На думку літературознавця А. Новикова, «Музей...» Забужко не лише зібрав та вивчив, а й експонує світ жінок — їхні долі, характери, відчуття, внесок здобутків до скарбниці — особистої чи загальнолюдської; авторка вибудувала цілу експозицію жіночого світу. Витворюючи фемінну лінію персонажної системи, вона поселяє в роман сучасного періоду розгортання подій: тележурналістку

Дарину Гощинську, художницю Владу Матусевич, секретарку Юлічку, матерів головних героїнь Ольгу Федорівну та Ніну Устимівну; періоду 40-х років ХХ ст.: зв'язкову Гелю (Олену) Довган (саме вона, власне, є чи не найголовнішою в романі, оскільки навколо неї обертається все — розгортання історії кохання її племінника та головної героїні, завдяки їй створюється цілий телепроект, виникає потреба дослідження родоводу Довганів та ін.), її сестру, підпільницю Рахель, але письменниця чітко розподіляє своїх героїнь на тих, хто вартий поваги, і на тих, до кого вона ставиться із зневагою. Із суто жіночою заздрістю, не шкодуючи іронії й сарказму, О. Забужко вустами своєї героїні висловлює своє ставлення до молододі Юлічки. Можна було б, напевно, зрозуміти те, що її бос ніяк не запам'ятає, звідки вона (з Мелітополя чи Маріуполя), якби це був пересічний, непереобтяжений розумовими здібностями торгаш. В устах же рафінованого аристократа Адріана Ватаманюка це звучить як натяк на меншовартість. Більше того, Юлічкина розпуста безапеляційно засуджується, тоді як духовна аристократка Дарина Гощинська не тільки дозволяє собі подібні речі, а ще й відверто хизується своєю розкутістю. [Новиков 2015, с. 42]. Їй «просто, по фіг», що вона «валялась під блищами гола, зі страпоном у руці, заляпана чужою спермою» [Забужко 2015, с. 630].

Сама письменниця не визнає поняття «феміністична» проза: «Українська критика проголосила Забужко *феміністичною письменницею* (хоча *феміністичних письменниць* у художній літературі не буває, як не буває їх *постколоніальних* чи *ліберальних* — бувають тільки відповідні ідеологічні інтерпретації художніх творів, а в самих творах мова завжди йде про цільну людину, байдуже, чи та людина є чоловіком, чи жінкою), — якщо, кажу, на мене в Україні начеплено саме такий ярлик, то це сталося виключно тому, що, крім феміністичних, жодних інших живих ідей у нашій «методологічно розгубленій» пострадянській критиці просто не знайшлось напихваті... А що я в своїх суспільних поглядах завжди відкрито признавалась до фемінізму й щиро не збагну, як інтелігентна людина може бути антифеміністом (по-моєму, це однаково, що антисемітом), то — о, радість! — далі думати вже не треба було: «ключик» знайшовся! [Забужко 2008].

Можливо, саме тому письменниця вживає термін «феміноцентризм» та інтерпертує його у своїх творах так, як розуміє. У дисертаційному дослідженні про жіночу літературу С. Філоненко пише: «Слід погодитися з Х. Стельмах: жіноча стаття авторки не робить її твір жіночим автоматично; тут ідеться скоріше не про реального автора, а про образ автора як художню конструкцію, яка може бути проявлена у творі більше або менше й так само може нести або нести ознаки своєї статі» [Філоненко 2003, с. 28]. «Жіночість» літературного твору визначається, по-перше, усвідомленим жіночим авторством, по-друге, представленням образу жінки в якості протагоніста, по-третє, проблематизованою гендерною ідентичністю жінки-героїні. Вважаємо, що досить близьким до такого «вузького» тлумачення терміна «жіноча література» є термін «феміноцентризм».

Герої роману «Музей покинутих секретів» Дарина Гощинська та Адріян Ватаманюк будують ідеальні стосунки, зламавши «карму» минулого, що накладалася на покоління нащадків їхніх родів через таємниці минулого, тому вони щасливі й готові йти разом по життю, до кінця: «...їхні думки в теплом, тремко набряклому бензиновим чадом повітрі весняного вечора текли крізь себе навзаєм, як сплетені пальці. Зайнялося зелене світло, і вони ступили на «зебру», як двійко чемних школярів, — тримаючись за руки, самі того не помічаючи» [Забужко 2009, с. 816]. А професійна ідея успішної журналістки з чистою совістю — створити правдивий фільм і показати його дітям — теж стає не мрією, а реальністю: «Діти, живі годинники прожитого нами часу, і все, що ми можемо, — це старатись колись у майбутньому заробити в них прощення. І той, хто буде (дівчинка? З біленькими кісками?..), — як вона гляне йому (їй?) в очка при зустрічі, якщо вона цього не зробить? Її фільм» [Забужко 2009, с. 813]. Таким чином, у сімейній сазі «Музей покинутих секретів» О. Забужко крізь призму феміноцентризму розкриває своє бачення щасливою жінки.

Різні часові періоди історії диктують свої нормативні уявлення про гендерну поведінку та ознаки гендерної ідентифікації. Письменниця О. Забужко продемонструвала розвиток сучасної тенденції подолання гендерної стереотипізації щодо світобачення героїв роману, їхніх стосунків у родині, тобто зміну ознак гендерної ідентифікації індивіда, а також розмивання чітких меж дихотомії фемінність/маскулінність, трансформацію статево-рольових уявлень і принципів у колі родини [Качак 2009]. Отже, саме ці акценти, на нашу думку, окреслюють «феміноцентричні» ознаки сімейної саги О. Забужко «Музей покинутих секретів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Інтерв'ю. *Літературна Україна*. 2008, №52. URL: <http://zabuzhko.com/ua/interviews/litukrainant.html>
2. Забужко О. *Музей покинутих секретів* / 2-е вид., доп. Київ : Факт, 2009. 832 с.
3. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва*. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство. С. 424–435.
4. Кон І. Психологія статевих відмінностей. *Гендерна педагогіка. Хрестоматія* / переклад з англ. В. Гайденко, А. Передборської; за ред. Вікторії Гайденко. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. С. 106–111.
5. Новиков А. Роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»: основні теми і образи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2015, №19, том 2. С. 38–43.
6. *Роздвоєння жінки: аспекти проблеми у світлі гендерних досліджень та фемінізму* (за повістю Оксани Забужко «Я, Мілена»). Реферат. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/movoznavstvo/rozdvoennya-zhinki-aspekti-problemi-u-svitli-gendernih-doslidzhen-ta-feminizmu-za-povisty-oksani-zabuzhko-ya-milena-referat.html>
7. *Творчество, рынок, бестселлеры. Полемика. Зеркало недели*. 1999. №8 (229). С. 15.

8. *Сімона де Бовуар*. Друга стаття / пер. з франц. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2-х т. Том 2. Київ : Основи, 1995. 392 с.
9. *Смьордова, К.* Вплив агентів тендерної соціалізації на формування тендерної ідентичності підлітків. [Електронний ресурс]. URL: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?t=284>
10. *Фемінність та маскуліність*. Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2003. Число 23.
11. *Філоненко С.* Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття (феміністичний аспект) / Дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровський національний університет, 2003. 230 с.

УДК 821.161.2 – 2.09

Олександра Телехова

кандидат педагогічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
atelehova@gmail.com

«А Я ВАМ ДАМ ПОРАДОНЬКУ, ЯК ЖИТИ ДО ПУТТЯ»: ДО 195-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА (1827–1893)

У статті авторка розглядає життєвий і творчий шлях Леоніда Глібова — видатного українського байкаря II половини XIX ст. Запропоновано літературознавчий матеріал для лекційного викладу вчителя і методичний — для диференційованого підходу до оцінки навчальних досягнень учнів на етапі закріплення вивченого.

Ключові слова: Леонід Глібов, байка, жанрові особливості, методичний коментар.

Oleksandra Telehova

«AND I WILL ADVISE YOU HOW TO LIVE WITH DIGNITY»: TO THE 195TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF LEONID HLIBOV (1827–1893)

In the article the author examines the life and creative path of Leonid Hlibov, an outstanding Ukrainian biker of the second half of the 19th century. Literary material for the teacher's lecture and methodical material for a differentiated approach to evaluating the educational achievements of students at the stage of consolidating what has been learned are offered.

Key words: Leonid Hlibov, fable, genre features, methodical commentary.

Леонід Іванович Глібов народився 21 лютого (4 березня) 1827 р. в с. Веселий Поділ Хорольського повіту Полтавської губернії в родині управителя поміщицького маєтку. Згодом батько перейшов на роботу в село Горби Кременчуцького повіту, де й пройшло дитинство майбутнього письменника. Удома за

допомогою матері він здобув початкову освіту, а в 1840 р. вступив до Полтавської гімназії. Тут почав писати вірші й видав першу збірку російською мовою «Стихотворения Леонида Глебова» (1847).

Писати українською мовою почав у 50-х роках, спираючись на традиції поетів-романтиків (А. Чужбинський, Я. Щоголів, П. Куліш). Згодом Л. Глібов продовжує навчання в Ніжинському ліцеї вищих наук, звертається до жанру байки, деякі з них друкує в газеті «Черниговские губернские ведомости». Після закінчення ліцею в 1855 р. працює вчителем історії та географії в м. Чорний Острів на Поділлі, а з 1858 р. викладає в Чернігівській чоловічій гімназії. Тут він виявляє прогресивні педагогічні погляди, організовує чернігівську інтелігенцію, у 1861 р. стає видавцем і редактором новоствореної газети «Черниговский листок». На її сторінках часто з'являлися соціально гострі матеріали, спрямовані проти зловживань судових органів, місцевих урядовців і поміщиків-деспотів.

У 1863 р. за зв'язки з членом підпільної організації «Земля і воля» І. Андрущенком Л. Глібова було позбавлено права вчителювати і встановлено над ним поліцейський нагляд. На два роки письменник повертається до Ніжина, а з 1865 р. працює дрібним чиновником у канцелярії чернігівського губернатора. З 1867 р. стає управителем земської друкарні, видає книги-«метелики», друкує театральні огляди, фейлетони, публіцистичні статті, твори для дітей, російськомовні поезії, готує збірки власних байок. Це був період найбільш активної творчої праці, після якого в письменницькій біографії Л. Глібова настав двадцятилітня перерва, викликана суспільними і особистими причинами (смерть дружини і дочки, хвороба очей).

У 80–90 рр. XIX ст. починається другий період творчості Л. Глібова. Він друкується в галицьких журналах «Дзвінок» і «Зоря». За останні чотири роки письменник створює українською мовою більше, ніж за попередній час. Популярність його зростає. У 1891 році чернігівська громадськість відзначила п'ятдесятиріччя творчої діяльності Л. Глібова. Протягом 1890–1893 років байкар написав понад 50 віршованих загадок, жартівливих пісеньок та акровіршів для дітей. Твори Л. Глібова для дітей відрізняються дотепністю, щирістю, досконалістю художньої форми.

У пошані й славі, але фізично розбитим, майже зовсім сліпим доживає Леонід Глібов останні свої дні. Помер байкар 10 листопада 1893 р. в Чернігові. Він похований на території монастиря Святої Трійці на Болдиній горі.

Огляд літературної творчості. Байкарство

Л. Глібов увійшов у літературу як талановитий поет-лірик і байкар. Його творчість охоплює два періоди: 50–70 рр. і 80–90 рр. XIX ст. Перша його збірка «Стихотворения Леонида Глебова» (1845–1846) вийшла 1847 року в Полтаві. Поезії, написані російською мовою, здебільшого мають наслідувальний характер, співзвучні мотивам віршів О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Жуковського, О. Кольцова. У них звучать здебільшого песимістичні настрої: сум, печаль, журба, туга, безнадія, апатія, що вказує на романтичну традицію

усвідомлення невідладного людині всесвітнього зла. За жанровими формами це переважно елегії, тематично близькі до романтичної поезії попередників. Тематичне коло віршів першої збірки поета: самотність, розлука, нещасливе кохання, туга за молодістю («Мелодія», «Сонет», «Вот кем-то брошенная роза»); роздуми про гріх і спокуту, життя і смерть, егоїзм і альтруїзм («Звезда», «Могила»); безперспективність існування в сучасному і майбутньому («В дороге», «Раздумья бедного поэта»); роздуми про сенс людського буття, подані крізь призму усвідомлення єдності з природою («Весна», «Летняя ночь», «Осень», «Туча»).

Українською мовою Л. Глібов починає писати в 50-х роках, спираючись на традиції поетів-романтиків А. Чужбинського, Я. Щоголева, П. Куліша. Основними мотивами ліричних поезій цього циклу стали роздуми про сенс буття, нещасливе кохання, невдоволення долею, позбавлені, однак, приреченості й трагізму. Тематика віршів надзвичайно широка, у них переплітаються громадянські, філософські й особистісні аспекти: невдоволення соціальною буденщиною, поданою через взаємодію загального й особистісного, одвічного і минулого («Над Дніпром»); осмислення реформи 1861 р. («Моя веснянка»), де весна знаменує собою не лише пробудження природи, але й крах людських сподівань; особисті скарги на соціальну кривду і прагнення усвідомити причини соціального зла; призначення митця і мистецтва, поетичне кредо митця як символу гармонії людини і суспільства («Не плач, поет»).

Взаємини людини і природи, швидкоплинність життя, мізерність людського існування і незнищенність природи розкрито в поезіях «Дума», «Журба», побудованих за принципом художнього паралелізму і контрасту між переживаннями ліричного героя і описами природи. Вірш «Журба» написаний в народнопісенному стилі і, покладений на музику М. Лисенком, відомий як народна пісня. У ньому поет передав гаму емоцій і почуттів: від радості життя до невимовного суму від того, що життя швидкоплинне, а молодість — скороминуща. Зіставляючи життя людини з явищами природи, автор висловлює почуття жалю і смутку від безповоротно втраченої молодості, яку він порівнює з хвилями річки:

*Ой річечко, голубонько!
Як хвилички твої —
Пробігли дні щасливії
І радості мої*

*До тебе, люба річечко,
Ще вернеться весна,
А молодість не вернеться,
Не вернеться вона.*

Інтимна поезія присвячена висвітленню понять вірності, милосердя, духовної краси («Пісня», «Вечір», «Ой не цвісти калиноньці»). Українські поезії Л. Глібова переконують у тому, що поет творчо засвоїв традиції попередників, збагатив і розвинув їх у нових історичних умовах.

Початок байкарської творчості Л. Глібова припадає на 50-і роки XIX ст. У цей час в Україні значної популярності набула лафонтенівсько-криловська школа байки з розвиненим сюжетом, де високого розвитку досягла поезія народних приказок і прислів'їв. Відомо, що Л. Глібов є автором 107 байок, 27 з них

написані на оригінальні сюжети, а решта є переробками сюжетів і перекладами чи переспівами творів інших авторів. Перша збірка «*Байки Леоніда Глібова*», що містила 36 творів, вийшла у Києві 1863 р., але майже весь тираж її був знищений у зв'язку з Валуєвським циркуляром. У 1872 р. видано другу, доповнену книгу байок, а 1882 р. — третю, що була передруком попередньої. Спроби надрукувати інші збірки Глібову не вдалися — перешкоджали цензурні заборони.

Звернення Глібова до жанру байки зумовлене конкретними суспільно-політичними обставинами, оскільки саме цей жанр з-поміж інших мав необмежені викривальні можливості, просту і дохідливу художню форму, прозорість і доступність висловленої в ній моралі, що цілком відповідало культурно-просвітницькій меті автора. Тематика байок першого періоду творчості (50–70 рр.) визначається епохою «великих реформ»: паразитизм, сваволя і грабівництво, визиск і беззаконня в суспільстві, безправне становище народу («Вовк і Кіт», «Вовк та Мишеня», «Вовк та Ягня», «Лев та Миша», «Гадюка і Ягня»).

Ознаками передреформених байок Л. Глібова є викриття деспотизму вищих класів; щире співчуття до поневолених низів, до людини праці; реалістичне зображення явищ тогочасного життя; висока народність і демократизм; довершена художня форма. У байці «*Вовк і Кіт*» автор в алегоричній формі показує історію, що трапилася з персонажами — Вовком, котрий уособлює злу, хижу, жорстоку людину, та Котом (мудра людина). У розмові, що відбувається між ними, розкривається «діяльність» Вовка. Побачивши на тину Кота як можливий порятунок від неминучої розправи селян, Вовк стає лагідним та чемним («Котусю-братуку, скажіть мені скоріше, Котусю-братечку»), навіть пропонує віддяку («Я б у пригоді став!..»). У напруженому діалозі виявляється, що Вовк «усім тут добре надоїв»: у Степана вкрав барана, у Дем'яна — поросятко, Трохим злий за ягнятко, а Клим — за телятко. Кіт резонно зауважує Вовкові, чого ж він забігав сюди, якщо стільки людям зла зробив? Тепер йому слід звинувачувати себе, адже «козаки ще з розуму не спали, щоб Вовка од біди сховали».

За допомогою різноманітних художніх засобів яскраво характеризуються образи, розкриваються почуття й переживання персонажів. Так, люд, котрий із собаками переслідує Вовка, у його уявленні «проклятий», винен у всіх його невдачах, і він у відчаї. Це передається за допомогою фразеологізмів «недоленька морочить», «хоч сядь та й плач», «видима смерть», «недобрий час». Національний колорит твору засвідчують лексичні засоби («козаки»), уживання синонімів до слова *піти*: *поткнулися, навернутися, навідатися, зійтися з ним, забігати*; фразеологізми: *стати в пригоді, хоч сядь та й плач, як на те, з розуму не спали, що посіяв, те й пожнеш*; вживання зменшувально-пестливих слів, навіть понять із негативним значенням: *недоленька, мишенько, Вовченько*.

Морально-етична проблематика обертається докола негативних суспільних явищ і вад, породжених кріпосницькою системою: егоїзм, чванство, невігластво, пихатість («Чиж та Голуб», «Жаба», «Віл», «Зозуля і Півень», «Синиця». «Свина», «Дві бочки», «Щука»). Байка «Щука» є гострою сатирою на несправедливий

суд, у якому нікчемні судді могли засудити безвинну людину. Вести в оману суддів здатні такі шахраї, як Лисиця, що за хабарі вміють повернути справу на користь кривдника. Люди й донині часто використовують крилатий вислів із байки: «І щуку кинули у річку», — коли замість заслуженого покарання хтось потрапив у свою рідну стихію, звичну обстановку й уникнув відповідальності за злочини чи ганебні вчинки.

Л. Глібов значно розширює жанрові рамки байок за рахунок опису побуту і звичаїв українців, уведення своєрідних рис характеру, розгорнутої характеристики персонажів, подій і обставин, засвідчуючи цим тісний зв'язок з тогочасною українською дійсністю. У його байках відсутні міфологічні персонажі, діють виключно простолюдини — вівчар, хазяйка, дідок, баба, мірошник, кум, соціальна належність яких розкривається й у власному імені (Охрім, Хома), професії (музика, мірошник, пасічник), віковій ознаці (дід, баба, хлопчик). Отже, герої байок — типові представники різних станів, класів і звань, що діють у типових обставинах тогочасної дійсності. Байкар вдається до різних форм художньої типізації (національна, соціальна, історична, побутова, професійна), майстерно поєднуючи їх при потребі і водночас засвідчуючи авторську позицію.

Переконливо змалював байкар банкрутство і руйнування поміщицьких господарств у творі «Мірошник». Колись добрий господар Хома, що «мав хороший млин», занедбав своє господарство, бо «не гаразд за діло брався». Самовпевнено вважаючи, що його добра вистачить на весь вік, він не прислухається до порад сусідів запобігти лихові — загатити греблю, «бо млин у мірошника був водяний». І як наслідок: «вода зійшла — колеса стали». Автор в алегоричній формі розкрив паразитизм та марнотратство поміщиків, показав їх жорстокість та нелюдське ставлення до трудового народу: «А за недогарок вони людей і лають, і мордують».

Тематичне коло байок другого періоду творчості (80–90 рр. XIX ст.) визначається епохою бурхливого розвитку капіталізму, що знаменувала собою крах ліберальницьких ілюзій щодо реформи 1861 р. і розклад кріпосницької системи. Провідною стає тема — панство і народ, прірва між якими не зникла, а далі поглибшала. Байкар розвінчує бюрократично-чиновницький апарат і антинародний характер нової форми місцевого самоврядування — земства та його визначальних рис: хабарництва, здирства, сваволі, казнокрадства, підлабузництва, пихатості, грошоловства і чванливості. На зміну хижим і жорстоким вовкам і левам прийшли хитрі й підступні *Ведмідь* (Ведмідь-пасічник»), *Цуцик* з однойменної байки, *Лисиця* («Лисиця і виноград»). У байках «Лев на облаві», «Скоробагатько», «Сила», «Торбина», «Муха і Бджола», «Цуцик», «Старець» Л. Глібов блискуче типізував явища суспільного життя, розвінчав вади нового ладу і породжені ними риси вдачі: брехливість, лицемірство, підлабузництво, жадібність, хитрість.

У байці «Цуцик» сатира байкаря спрямована на висміювання лакейства, паразитизму, лицемірства, егоїзму та прислужництва. Змальовуючи двох собак, автор дає одному кличку Бровко, а другого узагальнено називає Цуциком.

Бровко чесно несе свою службу: «Двір стережу і день, і ніч», — хоч йому доводиться терпіти знущання від хазяїна і шани за своє вірне служіння він не має. Цуцик живе ситим і паразитичним життям, бо зумів пристосуватися і догоджати господарям. Ціну такому щастю байка визначає словами Цуцика-пристосуванця: «На задніх лапках я по-вченому служу». Та Л. Глібов не випадково вкладає в слова цього нероби фразу: «Я те роблю, чого ти не зумієш», — підкреслюючи цим, що чесному трудівникові не притаманний такий угодницький і паразитичний спосіб життя.

У байці «Вівці та Собаки» висміюються земські порядки і чиновні хапуги, що обдирали безправне селянство. Байку «Ведмідь-пасічник» присвячено засудженню грабівницької діяльності земства в нові пореформені часи. Л. Глібов висміяв вибори у земство, створивши пародію на виборну систему, показавши уміння хижаків пристосовуватися до нових умов. Демократично-гуманістичні настрої звучать у байках «Ластівка і Шуліка», «Хазяйка і Челядки». Легковажність, гультяйство і бездіяльність привілейованих класів поет картає в таких творах, як «Коник-стрибунець», «Орачі і Муха», «Мальований Стовп». Ця байка починається мальовничим пейзажним вступом, що навіть гнітючий настрій від споглядання Мальованого Стовпа — новоявленого чиновника, який знехтував інтересами і потребами свого народу, відірвавшись від його «кореня», збайдужів і зачерствів. У деяких байках звучать розважальні мотиви, легка іронія, доброзичливий гумор («Вередлива дівчина», «Перекопти-поле». «Старець», «Хмара»).

Жанрові особливості байок

Байки Л. Глібова в їхніх жанрових ознаках характеризуються майстерністю діалогів, драматизмом сюжетних колізій, психологізацією характерів і обставин, засобами інакомовності, розлогими вступами, народною фразеологією, глибоким ліризмом, іронією. Літературознавці [Колесник 1986; Марценюк 1996; Мовчун 1999] відзначають також насиченість і виразність мови, стрункність внутрішньої архітектоніки, гуманістичну спрямованість байок, майстерність оповіді. У центрі байки часто стоїть персонаж з певною вдачею, через який розкривається задум автора або ж повчання. Його оповідач — розсудлива людина з багатим життєвим досвідом, яка опосередковано виявляє власне ставлення до зображуваного, повчає, застерігає чи розкриває алегорію байки згідно з власними ідейно-естетичними поглядами.

Характерною ознакою байок Л. Глібова є наявність у зачинах специфічно усталених конструкцій казкового походження, рясне використання народних прислів'їв і приказок, що часто вмонтовуються в присудкову, пояснювальну частину твору, не порушуючи його структури, а жанрова байкова структура розмита за рахунок посилення ліричного начала, що суб'єктивізує, інтимізує виклад, наближаючи його до рефлексивно-розповідної медитації. Тож в історію літератури Л. Глібов увійшов як талановитий байкар, письменник, що органічно поєднав у своїй творчості національне із загальнолюдським, і збагатив українську байку актуальною тематикою, образами, своєрідною композиційною будовою, досконалою художньою формою.

Методичний аспект ознайомлення з творчістю Л. Глібова

Після лекційного викладу вчителя чи вступного слова та учнівських доповідей і текстуального вивчення байок Л. Глібова на закріплення вивченого матеріалу доцільно пропонувати рівневі завдання для учнів.

Завдання *першого рівня*, спрямовані на відтворення змісту твору, складати-муть тести:

1. Скільки періодів охоплює творчість Л. Глібова?
А) два;
Б) три;
В) чотири;
Г) один.
2. У якому році вийшла перша збірка творів «Стихотворення Леоніда Глебова»?
А) 1845;
Б) 1846;
В) 1847;
Г) 1850.
3. Де вийшла перша збірка творів Л. Глібова?
А) у Києві;
Б) у Харкові;
В) у Полтаві;
Г) у Львові.
4. Коли Л. Глібов почав писати твори українською мовою?
А) у 40-х роках;
Б) у 50-х роках;
В) у 60-х роках;
Г) у 70-х роках.
5. Яка з поезій Л. Глібова написана за принципом художнього паралелізму?
А) «Над Дніпром» ;
Б) «Дума»;
В) «Журба»;
Г) «Пісня».
6. Скільки оригінальних байок написав Л. Глібов упродовж життя?
А) 100;
Б) 107;
В) 110;
Г) 125.
7. У якому році вийшла друком збірка «Байки Леоніда Глібова»?
А) 1857;
Б) 1860;
В) 1863;
Г) 1870.

8. Яка з байок Л. Глібова викриває несправедливий суд?
  - А) «Вовк і Кіт»;
  - Б) «Щука»;
  - В) «Вовк та Ягня»;
  - Г) «Ведмідь-пасічник».
9. У якій байці Л. Глібов показує банкрутство і руйнування поміщицьких господарств?
  - А) «Ведмідь-пасічник»;
  - Б) «Лев та Миша»;
  - В) «Цуцик»;
  - Г) «Мірошник».
10. Яку з байок Л. Глібов присвятив засудженню лакейства, паразитизму, лицемірства, егоїзму та прислужництва?
  - А) «Ведмідь-пасічник»;
  - Б) «Лев та Миша»;
  - В) «Цуцик»;
  - Г) «Мірошник».
11. Яка з байок Л. Глібова починається мальовничим пейзажним вступом?
  - А) «Мальований Стоп»;
  - Б) «Мірошник»;
  - В) «Синиця»;
  - Г) «Вовк і Кіт» .
12. Яка з байок Л. Глібова висміює земство в нові пореформені часи?
  - А) «Вовк і Кіт»;
  - Б) «Щука»;
  - В) «Вовк та Ягня»;
  - Г) «Ведмідь-пасічник».

Для другого рівня слід дібрати запитання, що передбачають елементи аналізу і потребують конкретної відповіді, наприклад:

1. Коли з'явилась друком перша збірка Л. Глібова?
2. У якому році вийшла друком збірка Л. Глібова українською мовою?
3. На які періоди поділяється творчість Л. Глібова?
4. Проти яких суспільних вад спрямована рання творчість Л. Глібова?
5. Які персонажі діють у байках Л. Глібова?
6. Які мотиви домінують у ліричних творах Л. Глібова?
7. У яких байках Л. Глібова засуджується кріпацтво?
8. Які з байок Л. Глібова викривають пореформений період?
9. Кого з представників соціуму зображено в героях байок Л. Глібова?
10. Які форми художньої типізації використав байкар?
11. Хто є оповідачем у байках Л. Глібова?
12. Установіть відповідність між персонажами байок Л. Глібова та їхніми висловлюваннями:

А) «Мірошник»	1) «Згадалася йому щаслива година, Як був він деревом, шумів і зеленів...».
Б) «Вовк і Кіт»	
В) «Цуцик»	2) «...усім тут добре надоїв».
Г) «Щука»	3) «А за недогарок вони людей і лають і мордують».
Д) «Мальований Стовп»	4) «Я те роблю, чого ти не зумієш».
	5) «На той раз суддями були якісь два Осли...».

Завдання *третього рівня* вимагають поглибленого аналізу твору й обґрунтування висловленої думки:

- Охарактеризуйте збірку «Байки Леоніда Глібова»: тематика, образи, художня своєрідність.
- Доведіть антикріпосницьку спрямованість байок Л. Глібова першого періоду.
- Дайте характеристику образів байки «Вовк і Кіт».
- Розкрийте риси вдачі персонажів байки «Цуцик».
- Доведіть викривальну спрямованість байок Л. Глібова пореформеного періоду.
- Обґрунтуйте типовість образу Мірошника з однойменної байки.
- Охарактеризуйте образи байки «Щука».
- Про що йдеться у творі «Мальований Стовп»?
- Які вади пореформеної дійсності засуджено у байці «Ведмідь-пасічник»?
- З'ясуйте художні особливості і жанрову специфіку байок Л. Глібова.
- Визначте тематику та ідейну спрямованість однієї байки Л. Глібова (за вибором).
- Обґрунтуйте проблематику пореформених байок Л. Глібова.
- Укажіть персонажів з відповідних байок Л. Глібова:

А) Вовк	1) «... славу розпустила, Що може море запалить».
Б) Синиця	
В) Мірошник	2) «За стряпчого, як завсіди годиться, Була приставлена ...».
Г) Лисиця	3) «Аж суне ... такий страшенний Та здоровенний...».
Д) Цуцик	4) «...мав хороший млин, В хазяйстві неабищо він».
	5) «Раз на вікні, у панському будинку, Патлатий ... спочивав».

Завдання *четвертого рівня* передбачають творчий підхід до осмислення тематики й проблематики твору:

1. Розкрийте життєве і творче кредо Леоніда Глібова.
2. Доведіть викривальну спрямованість байок Л. Глібова.
3. Розкрийте проблематику антикріпосницьких байок Л. Глібова.
4. Дайте порівняльну характеристику образів Вовка і Кота з однойменної байки Л. Глібова.
5. Доведіть викривальну спрямованість байки «Щука».
6. Розкрийте зміст вислову: «Нехай вона на спомин буде Мальованим Стовпам».
7. Напишіть твір на тему: «Антикріпосницькі мотиви у творчості Л. Глібова».
8. Доведіть типовість образів поміщиків у байках Л. Глібова.
9. Розкрийте художню своєрідність байок Л. Глібова.
10. Доведіть, що Л. Глібов — спадкоємець традицій байкарів-попередників в українській літературі.
11. Поясніть, як ви розумієте типізацію та індивідуалізацію персонажів у байкарській творчості Л. Глібова..
12. Розкрийте особливості сюжету і композиції у байках Л. Глібова «Мірошник», «Ведмідь-пасічник» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури / за наук. ред О. Галича. Київ : «Либідь», 2008.
2. Історія української літератури другої половини XIX століття. Київ, 1979.
3. Катарзіна Т. І. Глібов Леонід Іванович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 117.
4. Колесник П. Творчість Леоніда Глібова. *Глібов Л. Твори* : у 2-х т. Т. 1. Київ, 1974. С. 5–25.
5. Колесник П. Український байкар. Гребінка Є., *Глібов Л.: Твори*. Донецьк, 1986. С. 125–126.
6. Леонід Глібов (1827–1893). *Усі українські письменники* / упоряд. Ю. І. Хізова, В. В. Щоголева. Харків, 2006. С. 161–166.
7. Марценюк С. Слово і час Леоніда Глібова. *Дивослово*. 1996. Ч. 9. С. 60–61.
8. Мовчун А. Леонід Іванович Глібов і його твори в початковій школі. *Початкова школа*. 1999. Число 6. С. 42–46. Число 7. С. 46–48.
9. Мовчун А. Леонід Глібов та його твори у шкільному вивченні. *Дивослово*. 2000. Число 2. С. 44–52.
10. Наєнко М. К. Художня література України : Від міфів до реальності. Київ : ВЦ «Промсвіта», 2008. С. 340–346.
11. Побідаш І. Л. Леонід Іванович Глібов — письменник, педагог, журналіст. Київ , 2004. 71 с.
12. Степанишин Ю. Розвиток українського байкопису: Від Г. Сковороди до Л. Глібова. *Укр. л-ра в загальноосвіт. школі*. 2000. Ч. 3. С. 58–62.
13. Хропко П. Національна основа творчості Леоніда Глібова: До 175-річчя від дня народження. *Дивослово*. 2002. №3. С. 55–58.

УКРАЇНСЬКА СЛОВЕСНІСТЬ В ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЯХ

Слово — найтонший дотик до серця; воно може стати
і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає
віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом,
і брудом...

Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле,
необдумане і нетактовне — приносить біду.
Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати,
посіяти тривогу й безнадію і одухотворити,
розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку
і сльози, породити віру в людину і посіяти зневіру,
надихнути на працю і скувати сили душі...

Василь Сухомлинський

УДК 001.895:005.336

Ірина Кротова

учитель української мови та літератури вищої категорії
Харківська загальноосвітня школа II–III ступенів №69
Харківської міської ради Харківської області
krotovametod@gmail.com

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем організації сучасного освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти — використанню стратегій розвитку критичного мислення. Наводяться приклади окремих стратегій та обґрунтовуються шляхи їх ефективного застосування на уроках української мови та літератури.

Ключові слова: стратегії критичного мислення, ключова компетентність, творчість, креативність, самостійна робота, практична діяльність, професійна майстерність учителя.

Irina Krotova

STUDENTS' CRITICAL THINKING DEVELOPMENT STRATEGIES ON LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

The article is devoted to one of the actual issues of modern secondary school educational process — critical thinking development strategies usage. There are examples of selected strategies and evidences of their effective implementation on Ukrainian language and literature lessons.

Key words: critical thinking strategies, key competence, creativity, self education, practice, teacher's professional skills.

Методологічною основою сучасної мовно-літературної освіти в Україні є положення Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою КМУ від 30.09.2020 року №898. Серед ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується реалізація мети базової середньої освіти, новим Державним стандартом визначено «становлення вільної особистості учня, підтримка його самостійності, підприємливості та ініціативності, розвиток критичного мислення та впевненості в собі» [Державний стандарт базової середньої освіти]. Тож документ спрямований на таку організацію освітнього процесу, під час якої відбувається взаємодія й плідний розвиток особистості педагога та учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства в навчанні. Основною метою освітнього процесу має бути успішна адаптація людини в соціумі, її професійна самореалізація, формування здібностей до колективної діяльності й самоосвіти.

Отже, зважаючи на вищесказане, робимо висновок, що функція педагога сьогодні полягає не в передаванні знань, а у виробленні навичок здобувати їх.

Тому уроки вчителів, зокрема предметів мовно-літературної галузі, повинні захоплювати учнів, пробуджувати інтерес і мотивацію, навчати самостійної роботи, формувати й розвивати критичне мислення.

На сучасному етапі проблема розвитку критичного мислення здобувачів освіти активно розробляється педагогами. Що ж маємо на увазі під цим поняттям, і чому так важливо вчителям володіти професійними навичками щодо формування й розвитку в учнів критичного мислення? Засновник цієї педагогічної новації професор Колумбійського університету та Монтклерського державного коледжу (США) М. Ліпман розглядав критичне мислення як уміння розмірковувати [Терно]. Отже, критичне мислення є не критикою історичних діячів та їхньої політики з погляду своїх поглядів, а є засобом навчання учнів наукового підходу до вирішення практичних проблем [там само]. На думку авторів методичної системи «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» Джінні Стіл, Курта Мередіта, Чарльза Темпла, критичне мислення — це складний ментальний процес, що починається із залучення інформації та закінчується прийняттям рішення [Критичне мислення].

Розвитку критичного мислення присвячені праці О. Пометун, Л. Б. Кривенко, С. Терно. Ці дослідники надали як теоретичне обґрунтування проблеми, так і практичні поради, поділилися власним досвідом щодо впровадження технологій критичного мислення.

О. Пометун, доктор педагогічних наук, професор, співзасновниця платформи «Критичне мислення», є автором багатьох праць із відповідної теми. Посібники цієї авторки, окрім загальної теоретичної інформації про формування та розвиток критичного мислення здобувачів освіти, містять конкретні практичні рекомендації стосовно використання методів й інструментів його розвитку на уроках [Пометун 2016].

Незважаючи на кількість публікацій із цієї тематики, проблема розвитку критичного мислення потребує подальшого розгляду й дослідження, особливо стосовно використання конкретних стратегій на шкільних уроках мови та літератури, ефективної організації самостійної роботи учнів середньої і старшої ланки.

Мета статті — оглянути стратегії розвитку критичного мислення учнів 5–11-х класів на шкільних уроках словесності та навести приклади їх застосування.

Критичне мислення — це вкрай важлива в сучасних умовах життя ключова компетентність. Без сумніву, воно дає людині змогу орієнтуватися у великому потоці інформації, уникати маніпуляцій з боку інших особистостей, засобів масової інформації, аргументувати власне рішення, шукати різні шляхи вирішення проблем у разі необхідності. Розглянемо окремі стратегії розвитку критичного мислення, які, за результатами наших спостережень і практичного досвіду організації освітнього процесу, виявляють найбільшу ефективність на уроках української мови та літератури в 5–11-х класах.

Стратегія «Знаємо / хочемо дізнатися / дізналися». Її доцільно використати, щоб структурувати цілий урок. Спочатку вчитель пропонує учням подумати про те, що вони вже знають з теми уроку, поставити запитання з цієї теми й знайти відповіді на них. Активне навчання завжди краще, ніж пасивне. Тож за допомогою такого методу школярі згадують те, що вони вже знають; навчаються ставити запитання; підтверджують свої нові знання.

Перебіг такого уроку

Крок 1. Після оголошення теми попросіть учнів пригадати, що вони про це вже знають.

Перш ніж пропонувати школярам відповідати, корисно спочатку попросити їх попрацювати в парах і скласти список своїх ідей (під час дистанційного навчання в Zoom-конференції також можна організувати роботу в парах і групах).

Крок 2. Намалуйте таблицю на дошці (на екрані під час Zoom-конференції) або на великому аркуші паперу (відповідно до умов і формату навчання).

Крок 3. Попросіть учнів висловитись про те, що їм відомо з теми уроку. Запишіть їхні ідеї в колонку «Що знаємо?». Ці думки можна представити за категоріями — у процесі того, як учні їх висловлюють.

Крок 4. Тепер попросіть учнів подумати, які є в них запитання, можливо, проблеми, із цієї теми. Вони можуть почати з того, що проаналізують вже відому їм інформацію і знайдуть ті аспекти, де їхні знання є неповними. Запишіть запитання учнів до таблиці в стовпчик «Про що хочемо дізнатись?». Якщо необхідно, додайте до них свої.

Крок 5. Тепер учням треба прочитати текст (або прослухати лекцію, або щось вивчити / виконати якесь дослідження). Школярам необхідно нагадувати, щоб вони шукали відповіді на свої запитання й відзначали всі нові ідеї, на які не очікували.

Крок 6. Учні повідомляють про те, що вони дізнались із тексту. Спочатку — ті відповіді, які знайшли на свої запитання, а потім — усі цікаві або важливі ідеї, які виявили. Учитель усе це записує до таблиці в колонку «Про що дізнались?».

Лінія цінностей. Це — різновид кооперативної діяльності, який доцільно застосовувати для того, щоб виявити думки учнів із таких проблемних питань, на які можливі різні відповіді (тобто різні ступені згоди чи незгоди з якоюсь заявою чи твердженням). Дуже корисним буде, якщо педагог зможе навчити учнів визнавати й поважати розходження думок. Також необхідно, щоб учні вчилися відстоювати свої переконання, навіть коли їхні друзі з ними не згодні. «Лінія цінностей» призначена для того, щоб привернути увагу учнів до будь-якого проблемного питання й допомогти вирішити, що вони думають з цього приводу; усвідомити, що стосовно одного й того ж питання можуть бути різні думки; зайняти певну позицію й уміти сформулювати аргументи на користь власної думки.

Крок 1. Учитель ставить усьому класу таке запитання, яке допускає різні думки щодо відповіді — від упевненого «так» до впевненого «ні». Таким питанням може бути, наприклад: «Чи правильно вчинила мати Чіпки, віддавши

сина владі після скоєння ним убивства цілої родини?» (за романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?») у 10 класі).

Крок 2. Кожний учень самостійно обмірковує це питання й, можливо, запише свою відповідь.

Крок 3. Учитель і один учень стають у протилежних кінцях класу (у Zoom-конференції таке розташування корисно показати на екрані, можливо, певними фігурами). Кожний стверджує крайню позицію з проблемного питання: їхні думки діаметрально суперечать одна одній.

Крок 4. Учні пропонуються зайняти місце десь уздовж уявної лінії між цими двома крайніми позиціями (на екрані в Zoom вони також це можуть показати, намалювавши свої фігурки ближче до вчителя чи до одного зі своїх однокласників), відповідно до того, з якою із цих полярних точок зору вони більш згодні.

Крок 5. Учитель нагадує школярам, щоб вони обговорили з однокласниками, які стоять поруч (у Zoom можна використати приватне обговорення в чаті), свої відповіді на це питання — для того, щоб переконатися, що вони стоять разом із тими, хто розділяє їхню точку зору. Якщо з'ясовується, що міркування відрізняються, то дітям необхідно пересунутись у той чи інший бік.

Крок 6. Учні можуть продовжити обговорювати свої відповіді з однокласниками, що стоять по обидві сторони від них (так само в чаті).

Крок 7. Учитель просить, щоб від кожної групи виступив один представник, сформулювавши позицію цієї малої групи із зазначеної проблеми. Після заяви кожної групи педагог запрошує всіх охочих змінити свою позицію, перейти на інше місце.

Що? / Отже, що? / Що тепер? Стратегія для використання ідей з літературно-художнього або інформаційного тексту.

Учні, учителі, батьки часто скаржаться, що знання, набуті в школі, найчастіше не пов'язані з реальним життям. Знаменитий педагог Пауло Фрейре, чії ідеї дуже впливають на розвиток сучасної освіти, стверджував, що кожна важлива ідея мусить призвести до якоїсь дії [цитуємо за: Кроуфорд]. За П. Фрейре, практика є об'єднуючою ланкою між переконливою ідеєю й соціальною дією [там само]. Ціль методу, який називається «Що? / Отже, що? / Що тепер?», полягає в тому, щоб допомогти учням знайти взаємозв'язки між ідеями, досліджуваними в школі, і діями в житті. За допомогою цього методу учні вчаться знаходити основні ідеї в тексті, розмірковувати про їхні практичні наслідки, а також обирати й здійснювати соціальні дії на основі цих ідей.

Під час використання цього методу передбачається, що тема уроку вже була представлена школярам (шляхом читання, лекції або дискусії), і її наступне обговорення буде спиратися на наявне в учнів загальне розуміння теми на рівні основних ідей. Учитель пояснює, що зараз можна спільно вирішити, які дії учні могли б розпочати на підставі розглянутих ідей. На дошці або на великому аркуші паперу (у Zoom-конференції — на екрані) педагог креслить таблицю (вона має бути великого розміру, щоб усім було видно):

Що?	Отже, що?	Що тепер?
-----	-----------	-----------

Указуючи на колонку «Що?», учитель просить учнів підсумувати найбільш важливі ідеї, які вони щойно висунули щодо теми. Після обговорення педагог записує узагальнені ідеї в колонку «Що?».

Далі вчитель просить учнів подумати, що є важливим у тих ідеях, які вони щойно перелічили. Чому вони мають значення? Після обговорення вчитель записує узагальнені пункти в колонку «Отже, що?». Потім педагог запитує учнів, що вони можуть зробити щодо проблеми або питання, яке щойно розглядали. Він може попросити школярів методом мозкового штурму генерувати ідеї: що вони могли б зробити, щоб допомогти вирішити обговорювану проблему.

Наприклад, якщо обговорювана проблема — це вічна проблема батьків і дітей у художніх творах українських письменників-реалістів, то окремі учні можуть підписати угоду, де пообіцяють поважати батьків, старших і мудріших за себе близьких і рідних людей, цінувати їхній життєвий досвід, учитися на їхніх помилках, бути толерантними. Але педагог при цьому має пояснити дітям, що тоді робити перші рішучі та дорослі кроки життям їм буде набагато легше й приємніше.

Окрім того, невелика група учнів може намалювати плакати й розвісити їх у школі (а при дистанційному навчання — на шкільному сайті чи в телеграм-каналі), закликаючи інших школярів поважати старших, цінувати батьків і розуміти:

*Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона.
(І. Котляревський «Наталка Полтавка»)*

Ці дії записуються в третю колонку «Тепер що?».

Учителю необхідно продумати цілий ряд різних дій, які пов'язані з ідеями, представленими на уроках. Часто оптимальне рішення може бути в тому, що окремі учні доходять висновку якимось чином змінити свою поведінку. Однак іноді рішення потягатиме в здійсненні групових проектів задля генерування подальшого обговорення в класі дій учнів, пов'язаних із виявленими проблемами. Корисно, щоб таблиця «Що? /Отже, що? /Що тепер?» була вивішена в класі (у класному телеграм-каналі чи іншому колективному джерелі спілкування), щоб нагадувати підліткам про зв'язки між власноруч виявленими проблемами й діями, що вживаються ними.

Без сумніву, велике значення для формування й розвитку критичного мислення школярів має їхня самостійна робота. Проте бажані результати вона може дати лише тоді, коли вчитель-словесник застосовує її у певній системі та послідовності; правильно керує нею; працює в тісному контакті з учителями інших предметів, особливо гуманітарного циклу [Якісні уроки словесності].

Ми маємо пам'ятати, що розвиток самостійності в процесі навчальної діяльності включає в себе такі аспекти: ставлення вчителя до проявів само-

стійності; уміння школярів самостійно планувати свою навчальну роботу; уміння виділяти головне й другорядне. Навички й уміння самостійної роботи в учнів формуються не самі по собі, а в результаті спеціально організованих вправ і завдань, що органічно включаються в освітній процес і сприяють формуванню та розвитку критичного мислення.

Наведемо приклади таких завдань:

1. Чим є кінцева частинка *-ти* в інфінітивах — суфіксом чи закінченням? Що про це кажуть науковці? А як вважаєте ви? Обґрунтуйте свою думку. (Для учнів 7–11 класів).
2. Створіть інформаційно-описовий проект «Що в імені моєму?» Дослідіть походження та значення вашого імені, імен членів родини, однокласників. Придумайте форму презентації та спосіб її подачі. У мовному оформленні вживайте конструкції з однорідними членами на всі правила пунктуації при них. (Для учнів 9–11 класів).
3. На основі власних спостережень спробуйте спростувати думку про те, що засоби зв'язку чи синтаксичне запитання є надійним критерієм визначення виду підрядного речення. Для цього, наприклад, спробуйте замінити сполучник чи сполучне слово в тому чи іншому дібраному вами реченні й визначити, чи змінюються при цьому смислові відношення між частинами складнопідрядного речення. Чи зможете ви навести приклади речень, у яких до підрядної частини: а) можна поставити декілька запитань; б) узагалі не можна поставити запитання? (Для учнів 9–11 класів).
4. На основі самостійно проведених спостережень скажіть, чи кожне складне безсполучникове речення можна перетворити на сполучникове. Чи змінюватиметься при цьому спрямування думки або виникатиме помітна значеннева несумісність частин? (Для учнів 9–11 класів).
5. Поміркуйте, чому в словах «стінний», «туманний», «осінній» приголосні на письмі передаються подвоєними буквами, а в прикметниках «синій», «зелений», «юний» таке явище відсутнє? (Для учнів 6–11 класів).
6. Що станеться, якщо вилучити з мовного обігу займенники, які вживаються замість іменників, прикметників, числівників? (Для учнів 6–7 класів).
7. За якими ознаками особисто ти відрізняєш літературну казку від народної? Відповідь обґрунтуй на прикладах. (Для учнів 5 класів).
8. Визначте й запишіть спільне між творами П. Глазового й С. Руданського. (Для учнів 6–7 класів).
9. Письмове завдання: за самостійно складеним планом охарактеризуйте образ героя твору «...». Зробіть висновки. (Для 5–11 класів).

Завдання такого типу носитимуть дослідницький характер, розвиватимуть допитливість, самостійність і, звичайно ж, критичне мислення в учнів різного віку. Та першорядну роль у влучності використання таких завдань відіграватиме майстерність учителя, його керівництво активною пізнавальною діяльністю

учня, логіка педагогічного процесу, створення проблемної ситуації на уроці, правильна й раціональна організація видів самостійної роботи.

Для того щоб самостійна робота була ефективною, важливо дотримуватися взаємозв'язку різних її видів: класної та домашньої самостійної роботи. Необхідно організовувати класну роботу так, щоб домашня самостійна робота була її органічним продовженням. Великою мірою робота учнів, хід уроку тісно зв'язані й залежать від якості самостійної роботи учнів удома.

Мета домашньої роботи — міцне закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибше його осмислення, подальший розвиток набутих учнями компетентностей, самостійної роботи з текстом підручника, ілюстраціями, схемами й таблицями. Учні, виконуючи домашнє завдання, мають привчатися писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення, реферати на різні теми. Домашня робота повинна носити творчий характер, пробуджувати думку школяра.

Часто учень не засвоює той чи інший матеріал через невміння самостійно виконувати навчальні завдання, зокрема домашні. Дуже важливо навчити школяра складати план і тези прочитаного, працювати з книжкою і в школі, і вдома, виробляти в нього звичку «копатися в книжках».

Коли учні дорослішають, зростає рівень їх пізнавальні можливості. Освітній процес розкривається все повніше й глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи поступово ускладнюються, але треба також пам'ятати, що самостійна робота — не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчально-виховної роботи, формування й розвитку критичного мислення учнів, підготовки їх до життя, до практичної діяльності. Наприклад, наприкінці циклу уроків української літератури в 11 класі з теми «Українська поезія ХХ століття» корисно запропонувати учням провести урок позакласного читання, на якому розглядатиметься лірика поетів, творчість яких не ввійшла до основної навчальної програми.

Насамперед, учні повинні будуть самостійно визначити тематичне спрямування поезій, причому тут не має бути обмежень з боку вчителя. Як показує досвід, старшокласники в такому випадку майже одноставно вибирають інтимну лірику, бо проблема кохання — одна з домінантних у життєвих інтересах молоді.

Із запропонованих учителем учні самі обирають тему уроку. Наприклад:

«Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов...»

(П. Тичина).

«Йди ж, моя любове, доки твоя воля»

(М. Вінграновський).

«І все ж таки: в началі було — Слово.

І все ж таки: начальний дух — Любов!»

(Євген Маланюк).

«Моя ж любов, як день, не знають ще чуття такого люди...»
(В. Сосюра).

Добір цитат для обладнання виставки творів вітчизняних поетів відповідної тематики також слід спрямувати на самостійний учнівський вибір. Окрім того, можна використати пропозиції учнів щодо питань, які мають бути обговорені. Тож школярі відчують себе повноцінними учасниками підготовки уроку, із думкою яких рахуються й ні в якій мірі не принижують їх недовірою.

Методи й прийоми, форми роботи, які застосовуватиме вчитель під час цього уроку, мають так само сприяти максимальному прояву учнівської самостійності, а отже, творчості й критичного мислення. Так, можна провести бесіду за питаннями: «Які почуття людини, на вашу думку, ми можемо назвати словами «кохання», «любов»? Чи є між ними різниця?». Вона міститиме в собі дискусійні елементи, спонукатиме учнів до активного мислення, формування особистої думки.

По-різному можна організувати самостійну роботу учнів. Але головне, щоб вони осмислили все, що вивчають, щоб це не було механічним заучуванням напам'ять віршів чи інформації з підручника. Маємо пам'ятати, що активна інтелектуальна праця школярів — це насамперед праця самостійна, спрямована на формування та розвиток критичного мислення.

Необхідність розв'язання завдань, поставлених перед закладами загальної середньої освіти на сучасному етапі розвитку суспільства, створює актуальну проблему формування професійної компетентності вчителя-філолога, від рівня якої залежить якість мовно-літературної освіти школярів. Функція вчителя сьогодні полягає не в передаванні знань, а у виробленні навичок здобувати їх, у формуванні та розвитку критичного мислення школярів. Тому уроки вчителів української мови та літератури повинні захоплювати учнів, пробуджувати інтерес і мотивацію, навчати самостійного мислення та дій. Безумовно, навички критичного мислення треба формувати ще в початковій школі, а потім постійно їх удосконалювати. Критичне мислення — явище складне й багатоаспектне. Сприяння його розвитку в учнів вимагає від учителя високого професіоналізму. Саме тому варто приділити увагу системному вивченню теорії й методики викладання, використанню різноманітних стратегій іншими педагогами з метою накопичення власного досвіду.

Зважаючи на викладене вище, кожен учитель-словесник має спрямовувати свою діяльність на підвищення фахового рівня, на формування професійної компетентності відповідно до потреб сучасності, на вдосконалення майстерності з певної методичної проблеми або напряму, виконувати на новому рівні професійні ролі й функції, опановувати нові методичні системи роботи, інноваційні форми, методи, прийоми, що дають у практичній площині високі результати. Навчання критичного мислення на шкільних уроках, зокрема словесності, — це і є той важливий випереджальний внесок у загальні здібності та формування готовності учнів до діяльності, до дорослого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Державний стандарт* базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 року № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
2. *Кривенко Л. Б.* Методи та прийоми для розвитку критичного мислення. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodi-ta-prijomi-dlarozvitku-kriticnogo-mislenna-10398.html>
3. *Критичне мислення*: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL: <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf>
4. *Кроуфорд А.* Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. / за наук. ред. О. І. Пометун, 2006. URL: <https://naurok.com.ua/alan-krouford-tehnologi-rozvitku-kriticnogo-mislennya-uchniv-48147.html>
5. *Пометун О. І.* Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів / О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 144 с.
6. *Терно С. О.* Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів узагальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/ReaderCT.pdf>
7. *Якісні уроки словесності в ЗНЗ: підготовка та проведення: методичний посібник для вчителів української мови та літератури* / за заг. редакцією Л.Д. Покроєвої, І.В. Кротової. Харків : Харківська академія неперервної освіти. 2015. 200 с.

УДК 001.895:005.336

Юлія Радченко

учитель-методист української мови та літератури
вищої категорії, заступник директора
комунальний заклад «Харківський навчально-виховний
комплекс «гімназія-школа I ступеня» №24 Харківської
міської ради Харківської області імені І. Н. Пitiкова»
krotovametod@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЯ СПІВТВОРЧОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: СПРОБА ПОШУКУ ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДИК ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена проблемі співтворчості вчителя та учнів у контексті пошуку ефективних методик креативно-когнітивної самореалізації суб'єктів педагогічної взаємодії, а також розробці та використанні словесником спеціальних завдань, які збагачують особистісний емоційний досвід учня, розкривають його власний потенціал, стимулюють пошуково-творчу діяльність, сприяють формуванню креативної компетентності.

Ключові слова: співтворчість, когнітивно-креативна взаємодія, креативна компетентність, творче завдання.

THE TECHNOLOGY OF CO-CREATIVITY AS A MEANS OF FORMING STUDENTS' CREATIVE COMPETENCE, AN ATTEMPT TO FIND EFFECTIVE METHODS OF PEDAGOGICAL INTERACTION

The article is devoted to the problem of the co-creativity of the teacher and students in the context of the search for effective methods of creative and cognitive self-realization of the subjects of pedagogical interaction, as well as the development and use by the lexicographer of special tasks that enrich the personal emotional experience of the student, reveal their own potential, stimulate search and creative activity, contribute to the formation of creative competence.

Key words: *co-creativity, cognitive-creative interaction, creative competence, creative task.*

Новий етап у розвитку загальної середньої освіти пов'язаний із впровадженням компетентнісного підходу, що відображено в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з української мови та літератури, Державному стандарті базової середньої освіти, Концепції Нової української школи тощо. А з огляду на те, що мета загальної середньої освіти реалізується шляхом формування ключових компетентностей, серед яких важливими є вільне володіння державною мовою, інноваційність, культурна компетентність, і що спільні для всіх компетентностей уміння — це читання з розумінням, спроможність висловлювати власну думку усно й письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість [Закон України «Про освіту»], оновлення, оптимізації, пошуку нових ефективних методик, необхідності впровадження педагогічних експериментів потребує саме процес викладання філологічних дисциплін.

Тож набуття здобувачами освіти компетентностей (зокрема, здатності спілкуватися державною мовою, а також обізнаність та самовираження у сфері культури), що безпосередньо пов'язано з реалізацією досвіду творчої діяльності, формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, переорієнтація процесу навчання на людино(дитино)центризм, виховання національно свідомої творчої особистості, яка має навички самопізнання та саморозвитку й зможе реалізувати свій потенціал у будь-якій галузі, — першочергове концептуальне завдання вчителя-словесника, бо особливу роль у цьому процесі відіграють саме уроки мови та літератури.

Мета пропонованої розвідки — висвітлити й прокоментувати проблему співтворчості вчителя та учнів щодо пошуку ефективних методик креативно-когнітивної самореалізації суб'єктів педагогічної взаємодії, що втілюється у використанні словесником спеціальних завдань, які збагачують особистісний пізнавальний і творчий досвід учня.

Сучасний учитель-словесник, окрім необхідності ефективного застосування інноваційних технологій, зокрема й дистанційного навчання, реалізації творчого підходу до організації педагогічної взаємодії зі здобувачами освіти, здатності експериментувати, розробляти та апробувати авторські методики,

також, на наш погляд, повинен спрямувати свої зусилля на впровадження **технології співтворчості як засобу формування креативності учнів**. Це, насамперед, зумовлено актуальністю творчих і естетичних запитів особистості, пов'язаних із духовним життям, широким визнанням компетентнісного підходу в країнах Європи, а також створенням дієвих механізмів формування досвіду творчої й мовленнєвої діяльності школярів. Отже, проблема співтворчості вчителя та учнів у контексті пошуку ефективних методик креативно-когнітивної самореалізації суб'єктів педагогічної взаємодії, на наш погляд, потребує особливої уваги.

Концептуальні питання впливу творчої діяльності на розвиток особистості учня розглядалися в дослідженнях таких науковців як В.О.Сухомлинський, М. М. Бахтін, І. М. Біла, Л. С. Виготський, А. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін, Н. Й. Волошина, В.В. Коломієць тощо. Так, Л. С. Виготський наголошував на необхідності розиткові дитини в процесі **співробітництва з дорослими через наслідування**, завдяки чому виникають усі специфічно людські властивості свідомості [Виготський]. У науковій розвідці І. М. Білої, наприклад, осмислюється те, що педагог мусить залучати всі засоби для естетичного розвитку учня та спонукати школярів до спілкування з красою, що забезпечує емоційний фактор творчості [Біла].

Ми поділяємо цю думку, а також вважаємо, що словеснику слід прагнути виробити чіткий аспектний підхід до формування креативної компетентності учнів у співтворчості з учителем. Тож, орієнтуючись на власний апробований педагогічний досвід, і аналізуючи праці вітчизняних науковців, зокрема Р. О. Павлюка, виділяємо три такі аспекти. По-перше, наскільки дитина готова до творчості в умовах багатомірності та альтернативності сучасної культури. По-друге, наскільки вона володіє специфічними «мовами» різних видів творчої діяльності, набором «кодів», які дозволяють їй дешифрувати інформацію з різних галузей і перекласти «мовою» своєї творчості. Третій аспект творчої компетентності — це ступінь оволодіння особистісною системою «технічних» навичок та умінь, від якої залежить здатність здійснити задумані та «придумані» ідеї, адже саме креативна здатність ґрунтується на творчій фантазії, яка є синтезом уяви та емпатії (перевтілення) [Павлюк]. Таким чином, принцип креативності в освітньому процесі, на наш погляд, полягає в максимальній орієнтації на творче начало в навчальній діяльності й **реалізації власного досвіду творчої діяльності** (не просто «придумування» завдань за аналогією, а формування в учнів здатності самостійно знаходити рішення завдань, які не траплялися раніше, самостійне «відкриття» ними нових способів дій тощо).

Слід зауважити, що оновлені навчальні програми з української мови та літератури, змістовий компонент мовно-літературної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти, яким визначено, що учень має використовувати мову для власної мовної творчості [Державний стандарт базової середньої освіти], чинні методичні рекомендації щодо викладання української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти відображають нові

підходи для формування досвіду творчої діяльності учасників освітнього процесу (зокрема пропонують урізноманітнювати творчі роботи учнів і навіть контрольні твори для розвитку самостійного творчого мислення школярів рекомендовано давати у формі есе, мінітворів; крім обов'язкових видів творчих робіт, до програми з мови включено рекомендовані, право вибору яких надано вчителю) [Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році].

Поступово оновлюється й методичний складник шкільних підручників, які, окрім вправ та завдань, здебільшого спрямованих на засвоєння мовних знань, їх практичне застосування, сприйняття ідейно-тематичного змісту літературних творів тощо, містять також цікаві творчі завдання, пов'язані з медіатекстами, написанням вільних есе тощо. На наш погляд, учителю, реалізуючи технологію співтворчості з учнями, необхідно застосовувати такі завдання системно, експериментувати, пропонувати види робіт, які б саме стимулювали здобувачів освіти до творчості, сприяли б уникненню формалізму та шаблонності в написанні творів із української мови та літератури. Саме тому нами було здійснено спробу реалізувати наступну методику формування креативної компетентності учнів, яка зорієнтована на наступний кінцевий результат:

Учитель	Учні
<p>Стимулювання учнів до творчості, формування вмінь створювати власні оригінальні висловлювання, розвиток творчої уяви та образного мислення школярів; комбінування цілісних художніх структур образного мислення.</p>	<p>Продуктування учнями за зразком чи власного літературного тексту, художнього твору, виявляючи при цьому особистісне ставлення до прочитаного, змодельованої та реальної дійсності, самого себе.</p>

Тож **креативна компетентність** як динамічна структура особистості включає комплекс якостей та понять, які проявляються й розвиваються в мовленнєво-творчій діяльності, зокрема художній. Ця якість базується на уявленні й фантазії, асоціативних зв'язках, багатстві інтуїтивних процесів, емоційній різноманітності, які реалізуються в процесі творчості.

Процес формування креативної компетентності учнів є інтегрованим результатом навчальної діяльності школярів в умовах психолого-педагогічної взаємодії «УЧЕНЬ — УЧИТЕЛЬ», реалізується через творчу діяльність учителя, вибір таких методів і прийомів, що сприятимуть успішному розв'язанню окресленої методичної проблеми.

Таким чином, наша апробована модель педагогічної взаємодії з учнями базується на:

- упровадженні педагогічної парадигми «Учень — співавтор уроку»;
- дотриманні принципів діалогізму та когнітивно-креативної самореалізації школярів;
- проектуванні креативної компетентності вчителя на розвиток творчості учнів;
- використанні вищевказаної системи творчих завдань.

Сутність зазначеної моделі полягає у виробленні концептуальної стратегії педагогічної взаємодії, яка спроможна розвивати творчі здібності школярів, активізувати їх діяльність, підвищувати рівень самоусвідомлення, сприяти реалізації особистості в подальшому житті. А для того, щоб розвиток творчих та компетентнісних можливостей учнів був ефективним, створюємо спеціальні завдання, які збагачують особистісний емоційний досвід учня, розкривають його власний потенціал, стимулюють пошуково-творчу діяльність школярів. Вправи та завдання «емоційне проектування», «твір-миттевість», «твір-смайлик», «рефлексії», «креолізоване есе», «асоціативний образ-враження», «словесний малюнок-враження», «віршоване або прозове сприйняття», «перевтілення в героя твору», «потік свідомості», «щоденникове враження», «творче продовження» створюють повноцінні умови для формування досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Творчі завдання, які рекомендуємо системно впроваджувати на уроках української мови та літератури

№ з/п	Вправа або завдання	Методичний коментар
1.	«Емоційне проектування»	Завдання часто застосовується на уроках української мови й полягає в тому, що учитель пропонує учням прослухати певний музичний твір або читає напам'ять будь-яку поезію (зокрема власні твори) та озвучує завдання: «Відчуй та створи емоцію за допомогою художніх засобів» (використовуючи, наприклад, речення з дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами, односкладні безособові речення тощо відповідно до мовної теми, яка вивчається на уроці).
2.	«Твір-миттевість»	«Найяскравіша мить мого сьогоднішнього дня» Учням пропонується пригадати найяскравішу мить цього дня й розповісти про неї у формі художньої мініатюри або твору-розповіді, використовуючи різноманітні мовні одиниці.

3.	«Твір-смайлик» (для розвитку креативного мислення та усного мовлення учнів)	У навчальній презентації уроку на одному зі слайдів подається графічне зображення смайлика, учитель пояснює, чому дібрав саме його, доповнює «смайликову візуалізацію» свого настрою чи вражень від прочитаного твору словесним малюванням і пропонує учням описати свій настрій (на уроці мови) або враження від прочитаного твору (на уроці літератури), обравши свій «смайлик-індикатор» (роздрукований роздатковий матеріал).
4.	«Рефлексії»	Цей вид творчого завдання застосовуємо в 10-11 класах під час уроків української літератури, зокрема з розвитку мовлення, або як форма творчого домашнього завдання. Спочатку учні ознайомлюються зі зразками есе та рефлексії, визначають їх жанрові особливості. А потім учням пропонується у формі рефлексії висловити роздуми над власним душевним станом після прочитання певного літературного твору. Це дозволяє уникнути шаблонності та формалізму в написанні творів із художньої літератури.
5.	«Креолізоване есе» (допомагає реалізувати міжпредметні зв'язки з інформатикою, образотворчим мистецтвом тощо)	Широке поле для творчості вчителя та учнів — це робота з креолізованими текстами — складними текстовими утвореннями, у яких поєднуються вербальні (тобто словесні) та невербальні (що належать до інших знакових систем) елементи. Вони створюють певну візуальну смислову єдність, що комплексно впливає на дитину. Тож «креолізоване есе» може бути, наприклад, різновидом диференційованого домашнього завдання чи результатом проектної діяльності учнів. Також цей вид завдання можна дати дітям, проводячи урок у комп'ютерному класі або використовуючи під час уроку планшети.

6.	<p>«Асоціативний образ-враження»</p> <p>«Словесний малюнок-враження»</p>	<p>Цей вид завдання застосовується здебільшого на уроках української літератури або як форма випереджального домашнього завдання. Учням пропонується, прочитавши твір, створити малюнок — образну асоціацію до твору (чи зробити це за допомогою графічних редакторів). Під час уроку можна провести конкурс на кращу роботу, яку учні презентують і обов'язково пояснюють символізм образу, кольорову гаму тощо.</p> <p>Застосовується як форма словесного малювання, що сприяє розвитку комунікативно-творчих компетентностей школярів.</p>
7.	<p>«Віршоване або прозове сприйняття»</p> <p>«Творче продовження»</p>	<p>У такій формі учням також пропонуємо висловити свої враження від прочитаного твору (на уроці літератури) чи опрацьованого тексту (на уроці мови), що розширює можливості використання текстоцентричної технології під час педагогічної взаємодії з учнями.</p> <p>Цей вид роботи може бути реалізований у формі рольової гри «Я письменник» або «Лабораторія юного письменника» в підготовці домашнього завдання. Учням пропонують написати продовження до певного твору, що створює додаткову мотивацію для прочитання мистецьких надбань у повному обсязі, сприяє активізації креативної діяльності школярів.</p>
8.	<p>«Перевтілення в героя твору»</p>	<p>Це форма рольової гри (як засіб розвитку усного або писемного мовлення учнів), яку можна проводити як інтерв'ю, прес-конференцію, «Ліричну сповідь героя». Таке завдання сприяє розвитку креативності, критичного мислення школярів, формуванню естетичних смаків учнів, їх інтересу до вивчення української літератури.</p>

9.	«Потік свідомості»	Пропонують філологічно обдарованим учням як форму диференційованого творчого завдання, що передбачає розвиток умінь старшокласників при вербалізації хаотичного внутрішнього монологу послуговуватися алогізмом як стилістичним ефектом задля створення яскравих художніх образів.
10.	«Щоденникове враження»	Нестандартний вид творчої роботи, яка може застосовуватися як на уроках мови, так і літератури й передбачає створення тексту у форматі запису власних думок у щоденнику.

Психолого-педагогічний супровід співтворчості ґрунтується на основі «створення ситуації успіху», бо учень має почувати себе комфортно на уроці, щоб відтворити свої почуття, думки, фантазії в самостійній творчій діяльності. Також особлива роль відводиться вчителю, який допомагає учням, генерує нові ідеї, наводить приклади власних творчих робіт, здійснює словесне малювання тощо.

Результативність педагогічної ідеї підтверджується високими досягненнями учнів, які стають переможцями районних, міських, обласних, всеукраїнських олімпіад, інтелектуально-творчих конкурсів та турнірів, конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів — членів Малої академії наук України, тобто виявляють високий рівень сформованості креативної компетентності — набутого досвіду творчої діяльності. Тож подані матеріали можуть бути корисними для вчителів-словесників при конструюванні та моделюванні уроків української мови та літератури, зокрема й у 5 класах НУШ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. URL: <http://core.ac.uk/download/pdf/32309053.pdf>
2. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. Москва : Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. 512 с.
3. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19-%D0%9F%D0%90%D1%86>
4. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <http://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
5. Куцінко О. Г. Професійний довідник учителя літератури. URL: http://galyna-goshovska.edukit.lviv.ua/Files/downloads/185_kucinko_profesi.pdf
6. Миропольська Н. Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова. Київ: А.С.К., 2003.

7. Лист Міністерства освіти і науки України від 19.08.2022 №1/9530-22 «Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.3-5.klas-ukr.mova.6-11.klasy-ukr.mova.20.08.2022.pdf>
8. Лук'янова М. Навчальна мотивація учнів: психолого-дидактичний аспект. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/2651/>
9. *Освітні технології*: навч.-метод. посібник / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; за заг. ред. О.М.Пехоти. Київ : А. С. К., 2001.
10. Павлюк Р. О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІ

Кожна частина життя має свій характер:
тож слабкість дітей, сміливість молоді, серйозність
життєвого віку і зрілість старості приносять
свій природний плід, який треба
зібрати у свій час.

Цицерон

Побачене молоддю життя —це
нескінченно довге майбутнє.

Артур Шопенгауер

УДК 821.161.2-312.4

Ольга Арсенюк

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Муслієнко О. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

olgaarsars@gmail.com

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНА ПРИРОДА РЕТРО-ДЕТЕКТИВІВ

Уже на старті XXI століття чітко окреслилася тенденція пошуків українськими письменниками відповідей на більшість сучасних проблем у минулому, експлуатація митцями жанрів міدل-літератури, зокрема, ретро-детективів зумовила активну увагу читачів до цього комфортного жанру.

Зазвичай читачів цікавить епоха й місця, де відбуваються події — Західна Україна, пограниччя. Приваблює читачів і тематика творів — злочини, кримінальний світ, авантюризм з елементами романтики. Це романи Богдана Коломійчука про Адама Вістовича («Готель “Велика Пруссія”» (2019), і «Експрес до Галіції» (2020) і «300 миль на схід» (2021)), «Помилка капітана Жеграя» та «Трибунал апостолів» Василя Добрянського, дилогія Юрія Винничука «Нічний репортер» (2019) та «Вілла Деккера» (2021). Яскравою подією для читачів та критиків стали сім книг романів Андрія Кокотюхи, у яких йдеться про життя Кліма Кошового. У цій серії ретро-романів письменника («Адвокат з Личаківської», «Привид з Валової», «Автомобіль з Пекарської», «Різник з Городоцької», «Коханка з Площі Ринок», «Втікач з Бригідок», «Офіцер з Стрийського парку») автор розповідає про пригоди, які відбуваються в чужому місті в житті головного героя від 1908 до 1918 року. Книги виходили друком в українському видавництві «Фоліо» впродовж 2014–2017 років.

Попри те, що в останні роки активізувалася увага літературознавців до вивчення сутності жанру ретро-детективу, донині немає єдиного погляду та тлумачення сутності цього жанру, особливостей його поетики. Жанрові трансформації часто ставали об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних літературознавців, зокрема С. Андрусіва, Н. Валуєвої, Т. Бовсунівської, І. Гусейнової, Л. Ромащенко, Н. Макшеева та ін.

Український літературний дискурс останніх років характеризується різноманітним тематичним спрямуванням та жанровими модифікаціями творів. Цю думку обґрунтувала Т. Бовсунівська в монографії «Жанрові модифікації сучасного роману». Дослідниця відзначила, що з початком XXI ст. зростає число жанрових трансформацій, на яких зосереджується письменницька увага. Окрім того, трансформації стають важливішими за чисту форму, що призводить до розширення меж канонічних жанрів та провокує потребу створення нових трансформаційних класифікацій. Тож і сучасний період літератури дослідниця називає трансформаційним [Бовсунівська 2015, с. 19].

Нові шляхи передачі інформації, утворення нових видів мистецтв, розвиток кінематографу та нівелювання меж між елітарною та масовою літературою дають виклик традиційним жанрам, внаслідок чого вони трансформуються. Глобалізація та інформаційний розвиток сприяли тому, що сучасна людина не настільки відірвана від минулого, як попередні покоління. Саме тому концепт «ретро» стає популярним у різних видах мистецтва, зокрема й у літературі. Ретро є релевантною домінантною рисою жанру ретро-детективу, які описують події певного історичного періоду. Особливостями ретро-детективів є постмодерна концепція історії, інтертекстуальність, яка набуває гіпертрофованого значення; змішування різних структурних моделей та гра з читачем (як провідна риса постмодернізму). У ретро-детективах задля зображення історичної епохи письменники використовують відомі читачу образи, концепти та міфологеми з інших видів мистецтв та медіапростору.

На відміну від історичного роману, у ретро-детективах історія представлена як симулякр. Головною метою є не передача достовірної історичної правди, а занурення читача в окреслену епоху, досягнення ефекту «присутності». Ретро-детектив став жанром, у якому активне поширення концепту «ретро» дозволило вважати ретро-детективи окремим самостійним жанром, відмінним за своїми структурними характеристиками від інших типів романів. Ретро-детектив має всього три обов'язкові ознаки: постмодерністська природа тексту, дія має відбуватися в минулому, один з його персонажів — «слідчий».

Дослідник Г. Ключко пропонує визначення ретро-детективу як літературного твору такого типу, «головним сюжетоутворювальним елементом якого є процес розслідування злочину, який відбувається в художньому світі, стилізованому під тексти, що репрезентують певну історичну епоху» [Ключко 2013]. Основними завданнями, для досягнення яких детективний сюжет уміщений в «історичну» обстановку, є:

- привернення уваги численних читачів, які цікавляться історією — читацька активність є еквівалентом комерційного успіху;
- додатковий ескапістський ефект, що досягається, крім умовної правдоподібності детектива як формульного жанру, за рахунок «відходу» від сучасної дійсності у світ «ретро». Досягнення цієї мети також забезпечує автору масовий успіх;
- проведення історичних паралелей, осмислення сучасності у контексті тих чи інших епох і навпаки;
- включення у твір великого масиву художніх та історичних текстів, що дозволяє кваліфікованому читачеві слідкувати за детективною інтригою, розгадувати численні посилання, розкодувати алюзії і цитати [Валуєва 2014].

Специфіка ретро-детективу проявляється в тексті за допомогою різних семіотичних кодів, зокрема:

- суперечностей між лінійністю та циклічністю часу як структуроутворюючого елементу ретро-детективів;
- активного використання прецедентних імен, прецедентних ситуацій, які актуалізують інформацію про носія імені, корелюють із ширшим культурним контекстом;
- вживання ономастики, архаїзмів, історизмів, діалектної лексики дозволяє читачеві реконструювати атмосферу місця і часу, надають тексту переконливості;
- використання дискурсів моди та гастрономічного, ритуалів та обрядів, оскільки особистість репрезентує себе також через одяг, а через гастрономічні уподобання можна означити соціальний статус персонажів.

Жанрова природа ретро-детективів забезпечує читачеві комфортне читання через симпатії до персонажа, занурення в події твору та зображену епоху. Цей ефект ілюструє тяжіння споживачів мистецтва до ескапізму.

Отже, ретро-детектив — новий жанр, який активно розвивається та має потенціал утвердитися в літературному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бовсунівська Т. В.* Жанрові модифікації сучасного роману : [монографія]. Харків : Діса плюс, 2015. 370 с.
2. *Валуєва Н.* Historical mystery: исторический детектив и/или ретро-детектив. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.* Сер. : Літературознавство. 2014. Вип. 2(2). С. 27 - 36. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2014_2\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2014_2(2)_5).
3. *Клюйко Г.* Ретро-детектив как постмодернистский исторический жанр. *Science and Education a New Dimension: Philology.* I (2), Issue: 11, Nov. 2013. [Електронний ресурс] URL: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/g_klyiko_the_retro-detective_as_a_postmodern_historical_genre.pdf

УДК 811.512.1'373

Тетяна Герасименко

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Петрова Озель Л. П.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

gerasimenko.tatyana@ukr.net

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТОПОНІМНОГО МАРКУВАННЯ (ДО ТЕОРІЇ ПИТАННЯ)

У сучасному мовознавстві значної актуальності набули дослідження в галузі топонімії, а їхнє особливе значення зумовлене потребою суспільства мати більше інформації про відомі й менш знані назви географічних та адміністративно-територіальних об'єктів, осмислювати їх соціальні, етнонаціональні й культуротворчі функції. Топонімні іменування формуються в умовах побуту, традицій, буденних реалій та звичних подій, але також і в площині історії, культури, духовності, соціальних та геополітичних змін. Структурна, семантична та стилістична багатофункційність топонімних одиниць цілком логічно спричинила появу ґрунтовних мовознавчих досліджень, представлених вітчизняними науковцями С. Вербичем, Л. Масенко, В. Горпиничем, В. Лучиком, К. Тищенком, Т. Янком, І. Муромцевим, К. Цілуйком.

Топонімія відіграє важливу роль у формуванні системи власних назв, а також становить підґрунтя для виникнення фольклорних контекстів, різного типу фразеологізмів, постає вагомим художнім засобом у літературних творах. У авторських поетичних та прозових ідіостилях топоніми окреслюють місце дії, увиразнюють пейзажі й ландшафти, актуалізують культурологічні сюжети, мотиви, інформаційно збагачують тексти, символізують етноспецифічні артефакти національного буття. Топонімну лексику як специфічний складник художнього тексту активно досліджують О. Карпенко, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировська, О. Маленко, І. Хлистун, Ю. Клімчук, Г. Шотова-Ніколенко, Н. Сокіл-Клепар, О. Саврей, Д. Кубанов.

Власні назви аналізуються також в аспекті офіційно-ділової комунікації, когнітивної ономастики; привертають увагу погляди, пов'язані з осмисленням різних груп онімів як складників інтелектуалізації художнього дискурсу, що актуалізують інформативність текстів, їх пізнавальну глибинність. Однак незважаючи на багатий теоретичний матеріал, вивчення специфічних семантичних та художньо-стилістичних ознак імен у фольклорних та літературних текстах потребує більш детального розгляду.

Як відзначають дослідники, «функційні представлення топонімів у фольклорних текстах свідчать про давність їх вживання, традиційність, специфічний етнічний колорит і культурологічну виразність» [Петрова Озель 2022 б), с. 47]. У мікротопонімії усної народної творчості Н. Сокіл-Клепар відзначає кілька специфічних характеристик: 1) усна реалізація; 2) неофіційна сфера; 3) варі-

антність; 4) спосіб записування; 5) висока культурна значущість; мікро-топоніми є елементами фольклорної розповіді, а їхнє побутування сприяє утворенню різноманітних легенд; фольклорний же контент слугує своєрідним інформативно-зображальним та когніційним тлом [Сокил-Клепар 2020, с. 194–195].

На підставі аналізу зазначаємо, що імена у фольклорному дискурсі функціонують як одиниці, що представляють світобачення, морально-етичні, естетичні особливості народів. Традиційний в українському фольклорі мотив зміборства, визволення від злих сил, перемоги добра реалізується через семантичну виразність етнонаціональних антропонімів і топонімів (*Київ, Дніпро, урочище Кожум'яки*), як-от у казці «Кирило Кожум'яка»: *А Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав її князеві. Князь уже не знав, як йому ї дякувати. Та вже з того часу ї почало зватися те урочище Кожум'яками. У назві казкового топоніма урочище Кожум'яки простежуємо також семантичні зв'язки з назвами традиційних промислів і ремесел, зокрема обробкою шкіри — чинбарством, кушнірством. За Академічним тлумачним словником української мови, кожум'яка «майстер, що виробляв сирицю; мнець» [СУМ 1973, т. 4, с. 208], де сириця «недублена шкіра, оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною» [СУМ 1978, т. 9, с. 198]; мнець «кожум'яка» [СУМ 1973, т. 4, с. 765]. У дискурсі народної казки простежуємо, як фольклорні оніми (топонім та антропонім) актуалізують семантичні відтінки, пов'язані з традиціями і звичаями української матеріальної культури.*

Поряд із макротопонімами, визначальними як у вітчизняному, так і світовому історико-культурологічному дискурсі (*Україна, Гетьманщина, Запорізька Січ, Дніпро, Дунай, Болгарія, Туреччина, Стамбул, Османська імперія, Белград, Австрія, Київ, Харків, Полтава, Поділля, Полісся, Крим*), важливого значення для архітекtonіки художніх текстів набуває мікротопонімія (*Деркачі, Бабаї, Лопань, Іванівка, Гончарівка*), хоча відзначаємо, що цей поділ є досить умовним, оскільки в структурі художнього твору мікротопонім може набувати вагомого концептуального значення в межах не тільки мікро-, а й макроконтекстів.

Важливу роль сюжетотвірної й хроноtopічної функції географічних та адміністративно-територіальних підкреслює Г. Шотова-Ніколенко, оскільки хороніми, ойконіми, потамоніми, ороніми «вибудовують потрібний авторському задуму зміст, виступають незамінними показниками певного історичного часу та відповідної географії в художньому творі» [Шотова-Ніколенко 2017, с. 333]. В історичних романах топоніми постають маркерами етнонаціональних культур, зокрема в тетралогії Володимира Малика «Таємний посол» вагомим місцем посідають літературно-художні власні назви, які засвідчують типові моделі топонімної різноманітності Болгарії з її колоритними географічними та адміністративними номінаціями, що водночас ідентифікують історичні події, національно-визвольні змагання, зокрема рух болгарських гайдуків: *Сливен, Сливенський округ, Стара Планина, старопланинський край, Чернавода, Чернаводська долина, Сині Камені, Бялі скелі*. До складу топонімної лексики як репрезентанта культурних особливостей належать також назви палаців і замків, що представляють архітектурні споруди і їх комплекси — башти, мости, ворота,

як-от маркери турецької культури: *Семивежний замок, мечеті Сулейманіє, Ая Софія, маєток Еюб, вежа Еда Куле, ворота Айвасари-кану* [Петрова Озель 2022 а], с. 123].

У наукових лінгвістичних дослідженнях розглядають також різні варіанти відтопонімних утворень, які відносимо до лексики топонімного маркування. Так, від ойконімів активно утворюють похідні прикметникові форми: зокрема в топонімів, що за походженням є субстантивованими прикметниками з суфіксом *-ський, -цький, -зький*, похідна прикметникова форма збігається з формою топоніма, відрізняючись проте родовою варіативністю: селище *Шевченкове*, але *Шевченківський район*, місто *Хмельницький* (від прізвища Б. Хмельницького), але *Хмельницька область*; інші види субстантивованих топонімів, а також словотворчі типи топонімних назв мають родові прикметникові форми: *Веселе — веселівський, веселівська, веселівське* та форми множини.

Строкатість прикметникових форм від власних географічних іменувань зумовлюється специфікою топонімних назв як локальних утворень, що з'являються на різних територіях у різні періоди. Від назв місцевостей та від населених пунктів творяться похідні іменники — назви мешканців, які мають чоловічу та жіночу родові форми, а також форму множини: *Буковина — буковинець, буковинка, буковинці; Поділля — подолянин, подолянка, подоляни; Київ — киянин, киянка, кияни; Харків — харків'янин / харківець, харків'янка, харків'яни; Полтава — полтавчанин / полтавець, полтавчанка / полтавка*. Похідні від топонімів назви мешканців виявляють ще більшу структурну строкатість, ніж утворені від топонімних назв прикметникові форми.

Крім названих двох значних за своїм складом груп відтопонімічних утворень, що є загальними назвами і становлять одне з джерел лексичного збагачення мови, існують вужчі за своїм складом розряди загальних назв, що утворені від власних географічних. Так, досить значним є тип творення назв предметів від назв місцевостей, найчастіше міст, де ці речі вперше почали виготовлятися. При повній зміні семантики морфологічна будова назви може не змінюватися, порівняємо назви тканин *кашмір* (Кашмір — область на півночі Індії), *бостон* (Бостон — місто в США).

Топоніми як вагомий складник ономастичної системи активно вивчають дослідники, лексика ж топонімного маркування є менш окресленою, тому потребує більш детальних розвідок, зокрема в аспекті її складу, структури, семантики в різних типах дискурсів. До таких номінацій, окрім власне топонімних одиниць, належать також відтопонімні утворення, оскільки до складу їх твірних основ входять топонімні форманти: 1) етноніми: *українці, німці, турки*; 2) назви осіб за місцем проживання, утворені від назв історико-етнографічних регіонів: *слобожани, лемки, бойки, поліщуки, подоляни*; 3) назви мешканців міст, тобто відойконімні номінації: *кияни, полтавці, харків'яни*; 4) лексеми, що позначають як назви міст, країн, територій, так і приналежність до соціального стану: *запорозжці; козаки запорозькі; польські бауери; кримська орда*; 5) відтопонімні антропоніми: *Карл Лотарингський, курфюрст Баварський, Людовик Савойський*.

Топоніми як інтелектуально значущі одиниці тексту засвідчують функціональну різноманітність їх лінгвостилістичних репрезентацій і є специфічними засобами в художніх текстах, що створюють колорити культурологічного, історичного, соціально-політичного характеру, виконують функції локалізації подій і ситуацій, визначення їхнього хронотопу, концептуалізації та кодифікації культурно-мистецьких надбань, формують художню парадигму національно-ментальних цінностей.

Створення своєрідного національно-культурного тла у фольклорі й літературі спричиняє акценти на двох основних групах географічних назв: 1) реальна топонімія, кодифіковані назви географічних об'єктів, адміністративно-територіальних одиниць, суспільно-політичних інституцій; 2) вигадана топонімія, тобто власні назви, створені уявою й фантазією оповідачів для позначення міст, сіл, річок, озер, гір.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вербич С. О.* Ойконімікон України: минуле й сьогодення (на матеріалі Тернопільщини). *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 31–54.
2. *Колесник В. О.* Відтопонімні прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник. Проблеми слов'янської ономастики*. 2010. № 23. С. 17–30.
3. *Кубанов Д. В.* Особливості топонімії Придніпров'я у романі «Собор» Олесея Гончара. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. 28. Ч. 2. С. 573–581.
4. *Маленко О.* Воля / свобода у свідомості українців: буттєва цінність, світоглядний ідеал, поетичний образ. *Українське буття у слові й тексті : Студії з лінгвоукраїнознавства* : [колективна монографія]. Харків : ХНПУ; ХІФТ. С. 105–135.
5. *Немировська О.* Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману Івана Нечужа-Левицького «Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2005. №8. С. 83–93.
6. *Петрова Озель Л. П.* а) Власні назви в романі Володимира Малика «Таємний посол»: культурно-репрезентативна функція. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія*. Київ — Софія — Харків — Шумен. 18 травня 2022 року. Харків : ХНПУ; ХІФТ. С. 118–126.
7. *Петрова Озель Л. П.* б) Імена у фольклорному дискурсі: етнокультурний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2022. №23. Том 2. С. 41–47.
8. *Савреї О.* Функціонування топонімів у прозових творах Ольги Кобилянської. *Записки з ономастики*. 2005. №9. С. 104–109.
9. *Словник української мови: в 11 томах*. Київ : Наукова думка. 1970 – 1980.
10. *Сокіл-Клепар Н.* Мікротопоніми в усній народній творчості. *Вісник Львівського національного університету*. 2020. Вип. 72. С. 193–199.
11. *Хлисту́н І.* Топоніми в художньому тексті. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/909/1/toponim_poezija.pdf
12. *Шотова-Ніколенко Г. В.* Топоніми в романі Юрія Яновського «Чотири шаблі». URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Shotova10.pdf>
13. *Шотова-Ніколенко Г. В.* Топоніми як засіб створення і зміни часопростору в художньому творі. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка*. Серія: мовознавство. 2017. №1 (27). С. 331–334.

УДК 82.09

Данило Дубограй

здобувач вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Варенікова О. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

buttheadukr94@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ У НОВЕЛІСТИЦІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Новелістика В. Стефаніка приваблює неповторною стильовою самобутністю та утвердженням нової манери письма, що руйнувала усталені канони зображення дійсності і людини в ній. Прозові твори цього митця ґрунтуються на глибокому знанні сільського життя, зануренні у духовний світ покутського трудівника-хлібороба, пронизані щирим співчуттям до тяжкої долі скривджених і знедолених. Новели В. Стефаніка тяжіють до соціально-психологічної прози, переважно стисло-лаконічні, часто забарвлені ліричним настроєм.

В. Стефанік, уподобавши естетику експресіонізму, формує художні образи, зосереджуючи увагу на психологічному аспекті, передаючи психолого-емоційний стан та особливості душевних і моральних переживань людей, які жили в селі. Викристалізовуючи образи головних та другорядних героїв, письменник звертався до внутрішніх монологів та діалогів, які дозволили проникнути у світ душі селянина, озвучити його тривоги та переживання.

Новели «Дорога» і «Мое слово» В. Стефаніка — це плач за загубленим життям, молитва до Бога, що дає сили жити далі: «Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!». Герої із села Русова за мірою перенесених страждань прирівнюються до святих: мати почуває себе в праві за гріх послати дочку на смерть («Мати»), а батько, що втратив синів, молячись, приговорює: «А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев...». («Сини»). Найчастіше В. Стефанік відмовляється від традиційних поетичних засобів виразності, натомість у його новелах спостерігається тяжіння до акцентації на окремих деталях та усталених словосполученнях фольклорного портретування: веселі очі, ясне чоло, буйний волос (твір «Дорога»).

У новелах В. Стефаніка відсутні розлогі описи побуту, умови життя героїв, але деталі і точно дібрані слова-характеристики дозволяють зрозуміти, що відчуває і переживає герой новели: «Мучився Гриць цілі два роки сам із дрібними дітьми»; діти, які їдять хліб, порівнюються із щенятами коло голої кістки: «як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають» («Новина»). За допомогою низки точних художніх деталей В. Стефаніку вдається розкрити психологічний стан людини, доведеної до відчаю. Глибоким психологізмом пронизані й образи новел «Басараби», «Камінний хрест», «Дорога», «Мое слово». Вони поривають із реалістичною настановою описувати типове, створюючи ґрунт для глибокого розуміння внутрішнього стану

персонажів та зумовленого ним погляду на світ. Це погляд людини, яка гостро реагує на конфліктність світу, відчайдушно стверджуючи себе і своє власне життя супроти фатального присуду долі.

Така гостра реакція, що лежить в основі новел «Камінний хрест», «Шкода», «Межа», «Катруся», «Кленові листки», «Сама-саміська», «Святий вечір», «Похорон», «Сон» та багатьох інших, покликана показати глибинний людський потенціал героїв, який виявляє себе в нелюдських умовах існування й може служити образом життєвої волі народу, його прагнення утверджувати себе. Створені В. Стефаніком образи людини-селянина відповідають певному соціально-історичному аспекту, але він не переважає в загальній ідейно-естетичній структурі творів, оскільки автор зосереджується на національному і загальнолюдському рівні в осмисленні персонажів і подій.

Ю. Вассиян, Д. Гусар-Струк, Д. Козій, Л. Луців підкреслювали, що герої новел В. Стефаніка піднесені на рівень надтипів, співвідносних із подібними героями світового письменства кінця XIX — початку XX століття. Багато персонажів цього автора мають подібні характери, майже не відрізняються один від одного психологічними особливостями реагування на довколишній світ, не надто різняться і їх життєві долі.

Василь Стефанік, як підкреслив С. Хороб, у центр свого художнього світу ставить одного героя з різними періодами його буття, а новели утворюють єдине органічне і цілісно-завершене повістьвання про життя селянина із села Русова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Козій Д.* Людина в межових ситуаціях (поетика творчості Василя Стефаніка). Глибинний етос: Нариси з літератури і філософії. Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1984. С. 293–295.
2. *Московкіна І.* Поетика Василя Стефаніка. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*: Нова серія. Т. 2. 1994. С. 75–86.
3. *Стефанік В.* Твори. Київ : Дніпро, 1971.
4. *Шумило Н.* Літературний феномен Василя Стефаніка (Національний варіант експресіонізму). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2001. №3. С. 34–42.

УДК 811.161.2

Олена Мієнко

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Варич Н. І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

alyonka.mienko@gmail.com

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ ЗВЕРТАННЯ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Звертання є особливою мовленнєвою одиницею як монологу, так і діалогу, адже містить намір мовця, спрямований на співрозмовника або на об'єкт, до якого належить контекст фрази, що містить звертання. Лексичне значення звертання зазвичай можна визначити в межах всієї фрази або всього тексту, тобто лише в контекстних рамках. Звертання можуть уживатися в реченні як окрема одиниця, можуть відноситися до декількох речень тощо.

У текстах українських замовлянь звертання досить частотні, але це й не дивно, адже замовляння завжди направлене на когось або щось. У замовляннях українці звертаються до природи (жито, пшениця, змія, віл, береза тощо), природних сил і космічних об'єктів (ріка, сонце, місяць, вода, мороз тощо), частин тіла істот (кров, кістка, жили тощо), хвороби, яку лікували замовлянням та обрядом (крикливиці, переляк, бешиха та ін.) і до надприродних сил — як християнських (Бог, Христос, Святий Миколай та інші), так і язичницьких (Лада, Дажбог, Сварог та інші). Як засвідчив матеріал, об'єктом звертання в замовлянні могло стати все, що оточувало людину в житті і при тому людиною не було створено.

Прикметною рисою звертань у замовляннях постає, як показує аналіз, тісне переплетіння християнської традиції (звернення до Бога, Христа, Богородиці, святих) з традицією поганською (звертання до великого Дуба, Сварога, Вогню, Місяця, зокрема, й до «молодика», до певних днів тижня).

Звертання до Бога є одним із найпоширеніших, що цілком зрозуміло, адже в повсякденні людина зазнає чималих труднощів, життєвих скрут, подолати які самотужки непросто, тому вона «звертається до Бога сама за допомогою або бажає іншій людині допомоги» [Бабич, с. 133], а «Прохання дай, Боже, людина припасовує до всього, що для неї в конкретний момент найважливіше» [Бабич, с. 134]. Ілюстрацією цих спостережень можуть слугувати численні приклади, зокрема такі: *Най вас Бог благословить. / Дай, **Боже**, здоров'я. / Дай, **Боже**, щастя. / На щастя, на здоров'я, на щасливу долю* [Вудвуд, с. 49]; *З добрим помислом відчини, **Боже**, двері. / З недобрим помислом — зачини, **Боже**, двері. / Дай нам, Боже, на життя, на буття* [Ви, зорі-зориці, с. 64]. Дуже важко, а інколи навіть неможливо розрізнити, чи замовляння стосується Бога християнського, чи йдеться про бога в поганському тлумаченні. При цьому зважаємо на зауваження В. Войтовича, що корінь *-бог-* притаманний іменам давньоукраїнських

богів, наприклад, Чорнобог, Стрибог, проте слово *Бог* могло використовуватися й щодо неба.

Цікавим видається приклад суто поганських звертань у замовлянні про допомогу породіллі: ***Сила Небесная, сила Вогняная, Сила Божя, Сварожа.*** / ***Оберни, Рожанице Мати*** [Замовляння, с. 17]. У наведених рядках бачимо, що людина поважно й заклично звертається до неба як містилиця вищих природних сил, котре вивершується над усім світом, до вогню (напевно, сонця як зосереддя вогненної природної сили), до природного явища, персоніфікованого в давньослов'янського бога вогню та ковальства Сварога та Рожаниці (образу Лади, а пізніше й Богородиці), чий зв'язок із долею світу й породіллі підкреслено іменником *Мати*.

У випадку використання слова *Господь* лексичне значення значно звужується, адже це слово притаманне вже самому початку доби християнства та має біблійну етимологію, на що зокрема є вказівка в розширених звертаннях через алюзію до Євангелія, через підкреслення його ролі як творця всього суцього, милостивого за характером: ***Господи, благослови мені, рабу Божо-му Івану, сіє слово говорити*** [Українські замовляння, с. 141]; ***Господи. Творче неба й землі і всіх тварей видимих і невидимих, яко послал еси архангела свого Гавриїла благовістити Діві Марії зачатіє*** [Українські замовляння, с. 163]; ***Господи милостивий, помози мені!*** [Українські чари, с. 63].

Натрапляємо на звертання до Богородиці (Мати Божя, Богоматір та ін.) як самостійне або у зв'язці зі звертанням до інших святих, ангелів, Бога, зазвичай з біблійними епітетами — ***Пресвятая, Пречистая: Пресвята владичице Богородице, благослови і помози мені!*** [Українські чари, с. 54]; ***Пресвятая Богородице, просим собі в поміч. Замовляю кров буйную, трав'яную і водяную!*** [Українські замовляння, с. 59]; ***Помози мені, Мати Божя, сі зуби зешептатії з-під їх черви викликати*** [Українські чари, с. 76]; ***Пречистая Мати Божя і всі святії, станьте мні днес на допоміж улуканя залічити раба Божого Івана*** [Українські замовляння, с. 120]. Ще до християнства в давніх українців існував культ богині Всесвіту, народження — Лади, тож цілком логічно, що традиція звертатися до образу великої матері збереглася.

Цікаво також поспостерігати під час аналізу замовлянь, як поєднуються в одному семантичному просторі слова на позначення Господа, біблейських мотивів та поклоніння язичницьким віруванням, наприклад, місяцеві (молодику) та зорям, що слугує відбиттям трансформацій світоглядних уявлень українців: ***Господи милостивий! Святий місяць на небі*** [Українські чари, с. 76]; ***Місяцю Єрусалиме! Вас три брати: вовк у полі, жовтий камінь у морі*** [Українські чари, с. 74]; ***Зірочко вечірняя і світова! Позичте мені того кубочка, що Сус Христос руки мие*** [Українські замовляння, с. 38].

Так, В. Войтович указує, що місяць уявляли як «дитя Лади», разом з зірками йому вклонялися як богу, а з приходом християнства небесне світило стало «Божим Оком» в ночі [Войтович, с. 305-306]. М. Новікова зазначає, що місяць серед астральних тіл українці згадували в замовляннях найчастіше, разом з яким використовували активно означення «князь», «Володимир», «Адам» [Українські

замовляння, с. 199]: **Молодик молодий, в тебе хрест золотий! Місяцю Владимиру!** [Українські чари, с. 76]; **Місяцю, молодий княже! Чи бував ти в старого?** [Українські замовляння, с. 74]; **Ти, місяцю Адаме, молодик! Питай ти мертвих і живих** [Українські замовляння, с. 76]; **Молодик гвоздик, тобі на уповня, мені на здоров'я: тобі круті роги, мені чорні брови!** [Українські чари, с. 77].

Під час християнізації на місяць перенесли роль архангела Михаїла, як вказує М. Новікова: **Архангел Михаїл, місяць праведний, був на тому світі?** [Українські замовляння, с. 78]. Але здебільшого натрапляємо вже на замовляння, які напряду не містять згадок про місяць: **Огні, ангели і архангели: і палаєш, і потухаєш, потуши народженному, хрещеному, молитвенному рабу Божому Івану бех і бешиху** [Українські замовляння, с. 115]; **Святії архангели і ангели, Михаїл, Гавриїл, Уриїл і Сарафаїл, ізидіте на святую гору і затрубіте во святую трубу** [Українські замовляння, с. 144]; **Ангеле мій, охоронцю мій! Збережи мою душу** [Войтович, с. 13]. Як бачимо, нерідко звертали-ся українці також і до святих та мучеників: **Поможи мені, Миколай угодник, і ти, скоропомошник, і ти, Варвара великомучениця, од сих уроків шептать** [Українські чари, с. 54]. Такі християнські традиції збереглися по сьогодні, адже існує безліч молитв, у яких людина може звернутися по допомогу не тільки до Господа, але й до святих.

Звісно, заміна поганських вищих сил християнськими образами в звертаннях замовлянь не відбувалася раптово й усюди, тому існує багато змішаних, як видається, звертань, тобто тих, де людина прославляла й закликала на допомогу одночасно й Господа, сили біблійні, і поганські: **Господи милостивий, стань мені у помочі од лихої немочі! Святий Миколай Божий угоднику, помози мені! Дубе, дубе Ладимарю!** [Українські чари, с. 55]. Дуб втілює поняття «Світового дерева-прадуба <...> дерева бога блискавки і грому Перуна» [Войтович, с. 134], тобто уособлює першопочаток світу, його основу, міць, непорушність. Ще одна ілюстрація: **Помолюся Господу Богу і всім святим. Господи милосердний, помози мені в сей день, і святая суботінко!** [Українські чари, с. 94]. Очевидно, що «Господь Бог» і «всі святі» відносять нас до християнської традиції, а ось особливе ставлення до суботи існувало задовго до того, зокрема є вказівки на те, що «Соботка» у предків мала значення «свободи» (відпочинку) для Матері-Землі» [Войтович, с. 309].

Воді поклонялися з прадавніх часів, адже вона оживлювала все й давала землі плоди. Природно, що значне місце в замовляннях відводиться вшануванню води, у звертаннях до якої нерідко спостерігаємо відбиття як поганської, так і християнської традиції чи їх поєднання: **Водо Єлено! Очищаєш луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості** [Українські замовляння, с. 132]; **Здорова була, вода Оляна, од Бога создана** [Українські замовляння, с. 170]; <...> **вода Уліяна! Плюну я на землю: як слина на землі пропадає, так все зле-лихе в воді потонає. Сохрани, Господи, од напою, од перелогів, од крові!** [Українські замовляння, с. 100] — персоніфікація води дуже часто трапляється в текстах

замовлянь з вказаними вище іменами. За В. Войтовичем, найчастіше зверталися до ранішньої води, яку вичерпували натщесерце.

Особливе місце посідає вода, яку збирали на Водохреща, адже українці вірили, що вона може лікувати та береже від недуг — орданська, йорданська, богоявленська, явлена. Водохреща — давнє поганське свято богині Дани, але традиція «святої води», набраної спеціального дня, відома нам і досі у вигляді свята Хрещення Господнього на річці Йордан, яке віряни святкують 19 січня. Звернулися наші предки до такої води, коли проводили з нею лікувальний обряд: *Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш ти, вода явлена, і луга, берега і середину! Очищай ти, вода явлена, народженого від призору подуманого, погоданого, встрічного* [Українські чари, с. 56]; **Водичко-йорданичко!** *Вмиваєш луги, береги, коріння, біле каміння* [Українські замовляння, с. 133]; *Єсть Господь на небі жив, Ордан ріка хрищаниця* [Українські замовляння, с. 100].

Здійснений аналіз показав, що звертання зазвичай виконують сакральну функцію в текстах українських замовлянь. Це передовсім розмова з Богом та надприродними силами, які допомагають людині в скруті. Поганська традиція міцно сплітається з християнською та утворює складні світоглядні смисли. Ім'я Бога може змінюватися серед людей, але сакральне значення, яке приділяється самому концепту божественного, залишається незмінним — це відчуття безпеки, здійснення мрій, оберіг від зла та недугів, пошана вищої сили, завдяки якій людина живе, пізнає та перетворює світ навколо себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабич Н. Д.* Сила Божа в народній фразеології. *Культура слова*. 1996. Вип. 48/49. С. 129–134.
2. *Ви, зорі-зориці:* Українська народна магічна поезія [Замовляння]. Київ : Молодь, 1999. 334 с.
3. *Войтович М.* Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
4. *Вудвуд Л. Ф.* Відкривай духовні острови. Українське народознавство / за загальною редакцією професора А. П. Загнітка. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с.
5. *Давидюк В. Ф.* Первісна міфологія українського фольклору: монографія. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 309 с.
6. *Замовляння* / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2007. 124 с.
7. *Темченко А. І.* Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми: монографія. Черкаси : ІнтролігаТОР, 2014. 572 с.
8. *Українські замовляння* / упоряд. Н. М. Москаленко. Автор передмови та коментаря М. О. Новикова. Київ : Дніпро, 1993. 309 с.
9. *Українські чари* / упоряд. О. М. Таланчук. Київ : Либідь, 1992. 96 с.

УДК 811.161.2'367

Катерина Ряполова

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: д. філол. н., проф. Маленко О. О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

kateryna.riapolova@gmail.com

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

За своєю структурою новітні англізми, інтегровані в українську мову, є неоднорідними, хоча можна спостерігати загальну тенденцію щодо переваги словоскладання та афіксації в процесах творення цих запозичень (власне, можемо засвідчити певну аналогію з українською мовою) [Жлуктенко 1960, с. 167]. Найбільшу активність у творенні англізмів має суфікс *-er*. Так, слова із суфіксом *-er* становлять понад 40% усіх суфіксальних утворень зі значенням особи [Швачко 1977, с. 26]: *writer* (письменник); *driver* (водій); *reader* (читач); *teacher* (учитель) та ін. У такій формі, з таким суфіксом новітні англізми часто вживлюються і в українську мову, також на позначення осіб, зокрема сучасних професій: *грумер* (*groomer* — той, хто здійснює професійний догляд за екстер'єром тварин); *барбер* (*barber* — чоловічий перукар); *лашмейкер* (*lashmaker* — той, хто нарощує вій).

Так само продуктивним у сучасній англійській мові при творенні іменників є словоскладання. Частота застосування складних слів в англійській мові (20% усіх іменників) майже вдвічі вища, ніж в українській (11%) [Швачко 1977, с. 33].

Слово- та основоскладання як частотний спосіб словотвору представлений зокрема такими структурними типами в творенні іменників: 1) основа іменника + основа іменника (наприклад, *news-maker* — *нюс-мейкер*; *business-woman* — *бізнесвумен*), причому основне значення в складних словах такого типу містить другий елемент, а перший дає йому точніше визначення; 2) основа прикметника + основа іменника (наприклад, *eurocomission* — *єврокомісія*). У процесі дослідження стає зрозуміло, що англійська та українська мають багато типологічно схожих рис стосовно словотвірних способів, хоча разом із тим їм властиві специфічні особливості, деякі конкретні розбіжності. [Жлуктенко 1960, с. 167].

Складні слова в сучасній українській мові розглядають як особливі синтаксичні структури. Звідси виходить, що творення складних слів спирається, насамперед, на найближчу до слова номінативну одиницю — словосполучення. Структурний аналіз досліджуваних нами англізмів дозволив виділити слова, утворені способом словоскладання або основоскладання, з них переважна більшість належить до композитів, незначна кількість — до юкстапозитів, абрєвіатури становлять приблизно 7,5%. Крім того, ми виявили багато однослівних назв та словосполучень. Складне слово відрізняється структурною

та семантичною цілісністю і тому успішно конкурує зі словосполученням [Українська мова 2000, с. 551]. Переважання композитів з-поміж англізмів можна пояснити потребою відображення складних понять сучасного світу.

Серед англійських номінацій, які послужили джерелом запозичень, ми виявили близько 100 найменувань, представлених словосполученнями, що отримали в українській мові однослівні відповідники, які мають написання:

а) через дефіс (наприклад, англ. *ice revue* — укр. *айс-реву*; *green card* — *грин-кард*; *demaise charter* — *димаїз-чартер*; *disc jockey* — *диск-жокей*; *DJ* — *ді-джей*; *express control* — *експрес-контроль*; *mass media* — *мас-медіа*; *Scotch terrier* — *скотч-тер'єр*; *talk show* — *ток-шоу*; *chow chow* — *чай-чай*; *safari tour* — *сафари-тур*; *safari park* — *сафари-парк*; *art business* — *арт-бізнес*; *art therapy* — *арт-терапія*; *news release* — *нюз-реліз*; *sparring partner* — *спаринг-партнер*; *express analysis* — *експрес-аналіз* та ін.). І хоча більшість таких моделей в українській мові теж відтворюють через дефіс (*бізнес-програма*, *прайм-тайм*, *імідж-студія*, *стен-аеробіка*, *фітнес-клуб*, *бізнес-ланч*, *шоу-бізнес*, *секс-символ*, *ріаліті-шоу*, *допінг-контроль*), інколи має місце варіативність написання: *діджей*; *масмедіа*.

б) разом (таких словосполучень значно менша кількість). Нариклад, *body building* — *бодибілдинг*; *body builder* — *бодибілдер*; *body shaper* — *бодишейпер*; *free style* — *фрїстайл*; *sex appeal* — *сексапіл*; *fund riser* — *фандрайзер*; *fund rising* — *фандрайзинг*; *air condition* — *ейркондишн*; *bull terrier* — *бультер'єр*; *deck holder* — *декхолдер*; *sound track* — *саундтрек*. На нашу думку, у цьому відображається намагання української мови номінативно відокремити як цілісну одиницю назву запозиченого денотата, що його відображає.

Серед проаналізованих новітніх англіцизмів можна виділити такі типи лексичних запозичень: повні (власне запозичення) й часткові (гібридні та слова з іншомовними основами і питомими афіксами).

Розглянемо декілька прикладів повних запозичень: *чартинг*, *рейтинг*, *прайвесі*, *димаїз-чартер*, *кавер*, *нюз-реліз*, *офшор*, *овертайм*, *клїп*, *плеєр*, *сингл*, *хіт*, *скотч*, *бультер'єр*, *той-тер'єр*, *топ*, *гейт-крешер* тощо. Повними ми вважаємо власне запозичення, тобто слова безпосередньо англійського походження.

До часткових запозичень можна віднести: а) гібридні слова (*поп-зірка*, *інтернет-послуги*); б) слова з іншомовними основами й питомими афіксами (*спонсорство*, *постерний*, *дилерський*, *сіліконовий*). За способом творення виокремлюємо передусім групу слів, для яких характерне застосування морфологічного словотвору, що становить близько 91% (*спонсорувати*, *джинсовий*, *леді-бос*, *джендльмен-шоу*, *бізнес-програма*) та неморфологічного — поява нового значення (близько 9%): наприклад, *тендер*, *клїпси*, *драйв*, *вінчестер*, *бустер*.

Вивчаючи процеси словотворення новітніх англізмів, науковці зазначають, що «сучасна англійська мова знаходить ресурси для поповнення словникового складу переважно в межах своєї системи. Збагачення відбувається за рахунок словотворчої та семантичної деривації, міграції у літературну мову лексики та фразеології зі сленгу та професійних жаргонів. Велика кількість неологізмів,

утворених шляхом словотворчої деривації, свідчить про розширення її можливостей і це підтверджує статус англійської мови як джерела запозичення для багатьох інших мов. Це обумовлено розвитком новітніх інформаційних технологій та сучасних засобів комунікації, які сприяли тому, що англійська мова стала панівною мовою на світовому рівні» [Маркова].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Белозьоров М. В.* Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Київ, 2003.
2. *Жлуктенко Ю. О.* Порівняльна граматики української та англійської мови. Київ, 1960. 260 с.
3. *Маркова О., Ковальська Н., Шматок Т.* Відтворення семантичного багатства складних прикметників англійської мови засобами української мови. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/22744/1>
4. *Українська мова.* Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
5. *Швачко К. К., Терентьев П. В., Янукян Т. Н., Швачко С. А.* Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков. Київ : Вища школа, 1977. 147 с.

УДК 811.161.2

Зоя Цильова

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Варич Н. І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

zoyatsilyova@gmail.com

ФУНКЦІЇ АНТРОПОМОРФНИХ МЕТАФОР-КОСМОНІМІВ У ПОЕТИЧНОМУ УНІВЕРСУМІ Б.-І. АНТОНІЧА

Природа метафори як мовно-художнього феномену, її мовна й поняттєво-образна основа приваблює сучасних мовознавців можливістю пізнати механізм утворення метафор, специфіку їх функціонування як неповторного мовно-художнього виражального засобу, відбиття індивідуального світовідчуття митця в його поетичній картині світу. Актуальність запропонованої розвідки визначається і значним зацікавленням дослідників до метафори як концепційного прояву індивідуального письма тих яскравих самобутніх постатей, чия творчість досі залишається недостатньо вивченою в аспекті мовних шукань, прояву естетичних особливостей, стильової динаміки тощо. Дослідницька мета магістерського дослідження реалізується в аспекті функціональних

особливостей метафористики лірики Богдана-Ігоря Антонича, яка «здебільшого визначає ідейно-естетичний характер його поезії та сприяє розширенню лексико-семантичного простору українського вірша» [Варич 1998, с. 10].

Український поет Б.-І. Антонич стає виразником нового типу мислення, ґрунтованого на необхідності повернутися до первісного універсуму, до пізнання природи й сутностей без обмеження, через органічний синтез логіки й міфології, інтелекту й уявлення. На цих засадах він звертається в процесі метафоротворення не тільки до проукраїнських витоків і новітніх західно-європейських учень, а й до індобуддійської метатрадиції, що зокрема вказано в працях дослідників [Варич 1998; Махно 1999; Медвідь 2016]. У наукових спостереженнях звернено увагу на важливий факт: мистецтво 20-30-х років минулого століття, позначене вибухом планетарно-космічного мислення, вперше висуває завдання не стільки осягнути таємниці Всесвіту, скільки отримати сакральні знання, зумовлені почуттям «всесвітності життя» (В. Вернадський). Тож цілком закономірно Б.-І. Антонич презентує особливий яскравий космос в індивідуальній поетичній картині світу.

Космоніми, як слушно зауважують Е. В. Боева, Н. І. Варич, О. Ю. Карпенко, Т. Ю. Ковальська, М. В. Кравченко, О. О. Маленко, у тканині літературного твору посідають особливе місце. Прикметною рисою поетичної картини світу Антонича є різнопланова метафоризація Всесвіту та багата символіка, пов'язана з небесними світилами, що значною мірою збігається з усталеним набором традиційних образів у народній творчості (сонце, місяць, зорі) та доповнений термінами (метеор, комета).

Досліджуваний матеріал дозволяє виявити в Антоничевій поетичній картині світу двобічний зв'язок *людина — природа*. Про це свідчить наявність антропоморфних метафор-космонімів. Так, побудовані на основі перенесення ознак, що характеризують фізичний, психічний стан людини чи рід її занять тощо, метафори із астральним компонентом зображують зокрема денне світило як живу істоту: *Квітчасте сонце спить в криниці / На мохом стеленому дні, / Кущем горючим таємниці / Виходить ранком з глибини* (Антонич, с. 97); *ходить сонце у крисані* (Антонич, с. 120); *сонця усмішка рясна рідко впадала углиб* (Антонич, с. 87). У наведених рядках перенесення з живої на неживу природу відбувається за подібністю руху людини й небесного світила, у двох останніх ілюстраціях через зорові асоціації й поширення відповідно іменником на позначення національного головного убору *крисаня* та епітетом *рясна* актуалізовано також семи «велика кількість», «плідність».

Метафорична семантика місяця передовсім пов'язана з прямим лексичним значенням нічного світила, найближчого до Землі, із його формою: тісний зв'язок місяця із земним життям, із внутрішнім світом людини; за міфологічним світосприйманням ніч сильніша за день, спроможна впливати, втілює ірреальне тощо. Значна кількість метафор подібного типу актуалізує у своєму значенні сему «творчість»: *В вазах строф цвітуть слова пахучі, мов квіти, / Кризь шибу туги будеш в очі місяця глядіти* (Антонич, с. 90); *Виходить*

місяць по дібровах / Писать елегії на пнях (Антонич, с. 123); *Це місяць — молодий музика / Настроює, мов скрипку, сад*» (Антонич, с. 106).

Традиційне перенесення «фізичні дії людини — явище природи» набуває опоетизованого звучання внаслідок накладання на інше перенесення — «психічний стан людини — стан небесного тіла», при цьому традиційне зображення місяця як покровителя митців переосмислене: нічне світило саме стає музикою та поетом-ліриком. В антропоморфних метафорах слово *зоря* слугує позначником єдиного цілого світу природи й людини чи виступає медіатором між світом людини й космосом: *Лопочуть зорі на тополях* (Антонич, с. 179); *На небі тільки сині зорі / Вислухують благальний спів людей* (Антонич, с. 99).

Здійснений аналіз метафор-космонімів засвідчив надання Б.-І. Антоничем під час створення художньо-образної картини світу особливої ваги взаємозв'язку людини зі Всесвітом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Варич Н. І.* Структура метафори в поезії Б.-І. Антонича: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків : Харк. держ. пед. університет імені Г. С. Сковороди, 1998, 168 с.
2. *Махно В.* Художній світ Богдана-Ігоря Антонича. Тернопіль : Лілея, 1999. 152 с.
3. *Медвідь Н.* Традиції У. Уїтмена у творчості Б.-І. Антонича: методичні рекомендації до порівняльного (компаративного) аналізу творів. *Зарубіжна література в школах України*. 2016. №6. С. 40–43.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Антонич Б.-І.* Поезії. Київ : Рад. Письменник, 1988. 454 с.

УДК 821.161.2-5 Баранович.09

Антон Штефан

здобувач вищої освіти III рівня (Філологія);

наук. кер.: д. філол. н., проф. Маленко О. О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ant.shtefan@gmail.com

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОМЕДІЄВІСТИКИ

Риторика як мистецтво побудови вишуканого висловлення, мистецтво переконувати й впливати, від часів античності й до XIX століття була дисципліною, що доводила освіченість промовця, його вміння успішно виступати перед публікою. У європейській культурі її вважали за необхідний елемент освіти.

Одним із представників вишуканого мистецтва слова є Лазар Баранович (1620–1693), видатний діяч XVII століття, творчість якого вже понад сто років звертає увагу багатьох дослідників історії України, літератури, мови, історії церкви. Письменник і церковний діяч залишив по собі чимало творів, з-поміж яких монументальні збірники проповідей, полемічні твори, які були орієнтовані насамперед на освіченого читача. Писав церковнослов'янською, польською, латинською мовами.

За своїми світоглядними орієнтирами Лазар Баранович — типовий представник Києво-Могилянської філософської школи, що втілюється в поєднанні ним у межах барокової схоластики «елементів античних, патристичних, ренесансних, реформаційних учень у їх українській рецепції» [ФЕС, с. 46]. Велику роль у людському бутті Лазар Баранович відводив вірі й освіті, завдяки яким людина із «зовнішньої», грішної, може перетворилася на «внутрішню», духовну. Можливість гармонізації суспільних відносин і оновлення суспільства пов'язував із «перехрещенням» народу, під яким розумів масове освітнє і моральне вдосконалення [там само]. Лазаря Барановича називають світочем барокової культури, адже саме бароко «бачило в людині в першу чергу істоту духовну, причетну до грандіозної планетарної боротьби сил добра й зла, або, як говорив св. Дмитро Ростовський, «духа Господня й духа світу» [Макаров].

Уже із середини XIX століття розпочинаються перші спроби студіювати його життя і творчість Лазаря Барановича. Однак до цього часу ми можемо спостерігати брак ґрунтовних студій над нього спадщиною. Не до кінця досліджені також риторичні прийоми авторів тієї доби. Цим і спричинена актуальність дослідження «Риторична *elocutio* в прозових творах Лазаря Барановича», що спирається на тексти чотирьох творів: два церковнослов'янською (збірки проповідей «Меч духовний» та «Труби словес проповідних» та два польською мовою «*Notij pięć, ran Chrystusowych pięć*» та «*Nowa miara starej wiary*»).

Elocutio в риторичі належить до п'яти основних компонентів промови (так званий риторичний канон) й означає саме красномовство, тобто лінгвістичне оформлення пропонованої мовцем думки. Отже йдеться насамперед про здатність ритора бути переконливим і привабливими для слухачів не тільки на рівні змісту, а і його словесних репрезентацій. *Elocutio* як мистецтво висловлювання та впорядкування думок, не залежить від жанру тексту, тому дає широке поле для дослідження різнопланових текстів. Разом з тим пропонована тема дає можливість дослідити конкретні явища барокового стилю.

Наукова продуктивність вивчення риторичної майстерності Лазаря Барановича зумовлена й помітним зацікавленням європейської філології медієвістикою, що досліджує і вивчає давні тексти як фрагмент культурної спадщини, як відбиття діяхронійної лінгвокультурної свідомості і як ідіостильовий вимір тогочасної мовної особистості автора (ритора, полеміста, письменника, проповідника).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Макаров А.* Світоч барокової культури. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20191113-svitoch-barokovoyi-kulturi>
2. *Лазар Баранович.* *Філософський енциклопедичний словник.* Київ : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. С. 46.

УДК 821.161.2 – 1

Катерина Шишкова

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Веретюк Т. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

k.shushkova@gmail.com

**ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Вивченню образу жінки в українському літературознавстві присвячено чимало наукових праць, серед яких можемо відзначити роботи таких науковців, як Н. Білоус, Н. Зборовської, Л. Демської-Будзуляк, Г. Кошарської, А. Новикова, О. Теліги, С. Філоненко та інших, що свідчить про актуальність цього питання в літературознавстві. Серед великого різноманіття типів жіночих образів, які були виокремлені в українській літературі, найбільш поширеними можемо назвати лише два: образ жінки-страдниці, який притаманний для народницької тематики української літератури, та образ незалежної жінки, який витворений модерністською та феміністичною парадигмами.

Варто згадати серед робіт дослідників образу жінки в українській літературі розвідку Олени Теліги «Якими нас прагнете?». Розмірковуючи над творами, написаними письменниками-чоловіками, авторка ставить логічне питання до письменників-чоловіків і сама відзначає, що в українській літературі побутують три основні жіночі образи: жінка-рабиня, жінка-вамп і жінка-товариш. На думку О. Теліги, перші два типи, незважаючи на свою нібито протилежність, по суті є тим самим типом жінки, що є «лише джерелом хвиливої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова» [Теліга 1999, с. 5]. Й образ жінки-рабині, й образ жінки-вамп виключають пошану до жінки. У той же час О. Теліга відзначає появу і третього типу жінки — енергійної, різкої і позбавленої сентиментальності жінки-товариша — суворой амазонки, чоловіка в спідниці. Цей тип має так мало фемінності, що викликаючи пошану, ніколи не викликає захоплення. Українська жінка, на думку дослідниці, має дбати не лише про фізичне. Перш за все вона має дбати про духовне виховання своїх дітей [див. дет.: Теліга 1999]. Цей тип можемо визначити як жінка-Берегиня;

його трактують як ідеал жінки, до якого треба прагнути, і який треба утверджувати в українській літературі.

Літературознавці зауважують, що для дослідження образу жінки в українській літературі важливою є реалізація в ній значущих концептуальних образів. У пам'яті українців архетип Великої Матері є визначальним, адже домінування «жіночого» (фемінного) в українській нації визначали у своїх працях Д. Донцов, В. Липинський, Є. Маланюк, Б. Цимбалістий, В. Янів, О. Пастушенко та інші. Тому не дивно, що для кожного поета світ починається з матері, образ якої є одним з ключових у творчості багатьох українських письменників, котрі черпали натхнення у своїх спогадах про дитинство, про рідний край та матір. Вершин художньої майстерності образ матері сягнув у поетичних творах Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Л. Костенко, В. Симоненка, А. Малишка, Д. Павличка, Б. Олійника та ін. [Веретюк 2013].

З розвитком української літератури поступово еволюціонують і жіночі образи. Так, приміром, у кінці XIX — на початку XX століть у літературі з'являється новий образ жінки, яка прагне свободи, незалежності і впевнено прямує до поставленої мети. У своїй розвідці Н. Білоус пропонує власну класифікацію за критерієм «відносини жінки та чоловіка»:

- залежна від чоловіка жінка, а саме художній тип жінки-страдниці, рабині, повії, коханки, сексуальної жінки;
- незалежна від чоловіка жінка, яка навіть вивищується над ним [див. дет.: Білоус 2001]. Також сюди можна уналежнити тип жінки-амазонки, фатальної жінки, жінки-вамп, активної жінки, жінки-товариша (за О. Телігою), вольової особистості, емансипантки.
- рівновартісних з чоловіком жінок утворюють такі типи, як жінка-мати, Янгол, Берегиня, ідеальна супутниця чоловіка, яка оберігає його й водночас є вірним його союзником у боротьбі за життя [див. .: Білоус 2001].

Отже, з розвитком української літератури трансформується й образ жінки: від обездоленої селянки, що у всьому підкоряється долі, — до емансипованої інтелігентки, яка здатна боротися за рівні з чоловіком за свої права, за економічне, моральне рівноправ'я. Новий тип жінки вцент розбиває традиційні уявлення про місце й роль жінки в патріархальному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Н. Жіночі характери в українській прозі кінця XIX — початку XX століття. *Сучасний погляд на літературу*. Київ, 2001. Вип. 6. С. 100–110.
2. Веретюк Т. Образ матері у поетичній спадщині Ігоря Муратова. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*: збірник наукових праць / за ред. В.Б. Будака, М.І. Майстренко. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. Вип. 4.12 (96). С. 37–40.
3. Теліга О. Якими нас прагнете? Київ : Видавництво імені О. Теліги, 1999.

РЕЦЕНЗІЇ

Немає години, непридатної для занять
корисними науками, і хто помірно, але постійно,
вивчає предмети, корисні як в цьому,
так і в майбутньому житті, тому навчання —
не труд, а втіха...

Хто думає про науку, той любить її,
а хто й любить, той ніколи не перестає
навчатись, хоча б зовні
він і здавався бездіяльним.

Григорій Сковорода

Олена Маленко

доктор філологічних наук, професор
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

*Рецензія на навчально-методичний посібник: **Кравець Л., Барань Є. Стилїстика української мови** / за ред. к. філол. н., доц. О. Кордонця. Берегове — Ужгород : ЗУІ імені Ф. Ракоці II — ТОВ «РІК-У», 2022. 150 с.*

Стилїстика української мови в структурно-логічній схемі освітньо-професійної програми підготовки учителів-словесників посідає чільне місце. Це нормативна навчальна дисциплїна, яка є складовою частиною циклу професійної підготовки вчителя-філолога й однією з базових для вивчення дисциплїн гуманітарного циклу. Рецензований посібник «Стилїстика української мови» для студентів філологічних спеціальностей відповідає запитам сучасної освіти, оскільки побудований з орієнтацією на дистанційну форму навчання та з урахуванням освітніх потреб студентів і викладачів. Актуальності йому надає ще й те, що в сучасних умовах важлива роль відводиться структурно-модульній системі організації навчального процесу як одній з найперспективніших, а поданий посібник пропонує саме модульно-рейтинговий варіант вивчення дисциплїни і тому знайде продуктивне застосування в навчальному процесі.

У Передмові автори розміщують інформацію про стилїстику української мови як навчальну дисциплїну: зазначають її мету й основні завдання; конкретизують методи (традиційні й новітні інтерактивні), якими послуговуються студенти в процесі навчальної діяльності; подають сформовані компетентності як результати засвоєння тем.

Зміст посібника структурований за тематичними модулями, зокрема: Модуль 1 (теоретичний). Поняттєвий апарат стилїстики української мови (уміщує 6 тем з основних понять лінгвостилїстики); Модуль 2 (практичний). Стилїстичні ресурси української мови (уміщує 6 тем, де представлені різнорівневі мовні ресурси стилїстики — фоностилїстика, лексична й граматична стилїстика). У структурі кожного модуля — теми й плани практичних занять, завдання для опрацювання тем, список навчальної літератури до них у межах кожного з модулів. Контроль якості знань автори посібника пропонують здійснювати у формі тестів, самостійних робіт, модульних контрольних робіт, що дасть змогу раціонально використовувати час на заняттях.

Варто відзначити українськоцентричний характер завдань, що спираються на тексти українських письменників-класиків і сучасних митців слова; на зразки функціональних стилів, реалізованих у різних дискурсах (офіційний, науковий, художній, медійний, розмовний). Синхронної ваги посібнику додає

інформація про етику мовного повсякдення (зокрема, етикетні мовні формули ввічливості, компліменту) — як у ситуаціях фізичного спілкування, так і мобільного, що на сьогодні є важливим складником загальної культури людини. Важливою є орієнтація посібника на конкретну цільову аудиторію студентів, які навчаються в закарпатському угорському закладі вищої освіти, що реалізовано в перекладах текстів з угорської мови українською

Для самостійного опрацювання матеріалу автори подали перелік тем, які охоплюють весь курс стилістики в її теоретико-практичному аспекті, а питання до орієнтовного кінцевого контролю знань допоможуть здобувачам освіти перевірити себе й спрямувати зусилля на опрацювання тих тем, які далися складніше. Усе це сприяє не тільки закріпленню набутих знань та поглибленню навичок володіння українською мовою, а й спрямовує студентів на пошук необхідної інформації, забезпечує розвиток творчих умінь, формує комунікативну компетентність.

Органічно доповнюють зміст посібника словник слововживання і термінологічний словник. Відомо, що мова — явище динамічне, рухливе, змінне. І саме стилістика відбиває цю динаміку в тенденціях вживання й використання слів у суспільній комунікації; особливо це торкається сьогочасного функціонування української мови в її прагненні виформувати власний лексико-граматичний образ, відмінний від інших слов'янських мов. Тому розміщені авторами зразки літературного, нормованого вживання тих чи тих слів (особливо активних дієприкметників) і словосполучень стане в нагоді тим студентам, хто прагне мовної досконалості.

Короткий термінологічний словник, представлений у посібнику, уміщує основні термінопоняття сучасної стилістики з елементами риторики (стилістичний й риторичні фігури, прийоми), що значно розширить поняттєвий тезаурус студентів-філологів, поглибить їхню теоретичну базу зі стилістики.

Тож сподіваємося, що навчально-методичний посібник «Стилiстика української мови» за авторством викладачiв-мовознавцiв Лариси Кравець та Єлизавети Барань (2022) стане продуктивним навчальним iнструментом для здобувачiв освіти в пiзнаннi й засвоєннi стилiстичних ресурсiв нашої державної мови.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Шановні колеги!

**Запрошуємо Вас до публікації в збірнику наукових праць
«Український світ у наукових парадигмах»**

Проблематика збірника орієнтована на різні галузі гуманітарних наук, що досліджують український світ:

1. Етнолінгвістика й лінгвокультурологія. Лінгвокомпаративістика.
2. Етнопсихологія й етнопедагогіка.
3. Етнологія й етнографія.
4. Лінгвокраїнознавство.
5. Поетика й стилістика українського фольклорного/художнього тексту.
6. Літературознавство.
7. Філософія освіти. Педагогіка
8. Методика викладання лінгвістичних й українознавчих дисциплін у ВНЗ.

Вимоги до оформлення електронного варіанту статті:

1. Формат А4, поля — 2 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman; кегль — **14**; інтервал — **1**; абзац — **1** см.
3. Анотації (українською, англійською мовами) передбачають текст і ключові слова. Подавати перед текстом статті.
4. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
5. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [Петренко, с. 8].

У першому рядку вказується індекс УДК (окремий абзац з вирівнюванням по лівому краю), у другому — ім'я та прізвище автора (напівжирний курсив, вирівнювання по правому краю); у третьому — посада й назва начального закладу, E-mail (звичайний шрифт, вирівнювання по правому краю); у четвертому — назва статті (вирівнювання по центру великими напівжирними літерами). Далі (*курсивом*) розміщуються анотації українською та англійською мовами (перед анотацією англійською мовою ім'я та прізвище автора й назва назва статті англійською мовою). Через один рядок після анотацій розміщується текст статті. Після тексту статті розміщується список використаної літератури.

Зразок оформлення статті:

УДК

Василь Терещенко

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

vasyl_t@gmail.com

НАЗВА СТАТТІ

Анотація українською мовою

Ключові слова:

Ім'я та прізвище автора англійською мовою

НАЗВА СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Summary in English

Key words:

Текст статті

ЛІТЕРАТУРА (ЗРАЗКИ ЗА НОВИМ СТАНДАРТОМ)

1. Блик О. Інтелектуальна атмосфера Харківського університету в контексті діяльності харківської школи романтиків: зародження літературних ініціатив та романтичного руху. *Сучасні літературознавчі студії*. 2014. Вип. 11. С. 46–53.
2. Дроздовський Д. Вільям Шекспір як центр канону західноєвропейської літератури: до питання про естетичні параметри художнього мислення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.73/> Оpubліковано Admin 10/09/2008.
3. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: ХІФТ, 2015. 232 с.
4. Чик Д. Ч. Проза Г. Квітки-Основ'яненка і англійський сентименталізм: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Тернопіль: Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. 207 с.

ДОДАТКОВО ПОДАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО АВТОРА

- Прізвище, ім'я, по батькові.
- Науковий ступінь, учене звання, посада, вищий навчальний заклад.
- Домашня адреса, контактні телефони.
Регулярність виходу збірника — раз на рік (листопад).
Для аспірантів потрібна рецензія наукового керівника на поданий матеріал.
Контактні телефони: 067 93 88 657; 095 144 83 10
Адреса електронної пошти для листування: kafedra_dudact@ukr.net

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТАТЕЙ

Відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи:

- «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання поставленої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з поданого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку».

ЗМІСТ

РЕФЛЕКСІЇ ПРО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ У ХХІ СТОЛІТТІ 3

Світлана Богдан, Вероніка Пирог МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В СУЧАСНИХ ВІДЕОПРОЕКТАХ: ЗМІСТОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ	6
Яна Василенко ПОЛЬСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ Й ТВОРІВ «УКРАЇНСЬКОГО СОКРАТА» — ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	8
Лідія Гнатюк ЛІНГВАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	16
Лариса Кравець ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕТАФОРИ «КНИГА ПРИРОДИ» У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	19
Петро Лойтра ВЛАДА ПІСЕННОГО ВЕРТОГРАДУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	23
Олена Маленко СЛОВО В ІДЕАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ СВІТОБУДОВИ: ТРАДИЦІЇ Й НОВАЦІЇ ЛІНГВОПОЕТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	33
Світлана Марцин, Ольга Ткач КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАЙОК ТА АФОРИЗМІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ (9 КЛАС)	38
Наталя Нестеренко, Валентина Гладка ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ Й ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО	44
Лілія Петрова Озель ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ ЯК ОЗНАКА СТИЛЮ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ	49
Олена Семенов КОНЦЕПТ <i>СРОДНА ПРАЦЯ</i> В РЕФЛЕКСІЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	55
Руслан Сердега СЛОВНИК МОВИ ФОЛЬКЛОРУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЕНТЕНЦІЇ Г. С. СКОВОРОДИ «ВСЯК ДОЛЖЕН УЗНАТЬ СВОЙ НАРОД І В НАРОДІ СЕБЕ»	57
Людмила Сінна ПРАГМАТИКА НАРАТИВУ БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ/ІМПЛІЦИТНІСТЬ СЕНСІВ	61

Галина Сюта ЛІНГВОСОФІЯ АФОРИСТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	63
Лідія Ткаченко РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	69
Любов Умрихіна МОРАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ В МОВІ ПРИТЧ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	71
Сусанна Хавіна ТЕКСТИ ВІРШІВ І БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ	75
Студентський медіапроект ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА КРОКУЄ СВІТОМ	85

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛІНГВОПРАГМАТИКА.

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ 90

Наталія Бирченко ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЮРКІЗМІВ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»	91
Наталія Рябокiнь НЕСТЕРЕОТИПНІ МОВНІ ІНДИКАТОРИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ЗГОДИ	95
Ольга Черненко КОНЦЕПТ <i>МОВА</i> ЯК НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНА ЦІННІСТЬ У ПОЕЗІЯХ ВІКТОРА БОЙКА	100
Ангеліна Ганжа ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРОЄКЦІЯ БІОГРАФІЧНОЇ ІНСТАЛЯЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ ПРО В. ВЕРНАДСЬКОГО)	108

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО 115

Оксана Румянцева-Лахтіна ФЕМІНОЦЕНТРИЗМ СІМЕЙНОЇ САГИ «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ЯК ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА РИСА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ОКСАНИ ЗАБУЖКО	116
Олександра Телехова «А Я ВАМ ДАМ ПОРАДОНЬКУ, ЯК ЖИТИ ДО ПУТТЯ»: ДО 195-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА (1827–1893)	121

УКРАЇНСЬКА СЛОВЕСНІСТЬ В ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЯХ 131

Ірина Кротова СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ	132
---	-----

Юлія Радченко

ТЕХНОЛОГІЯ СПІВТВОРЧОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: СПРОБА ПОШУКУ
ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДИК ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ 140

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІ . . . . . 149**Ольга Арсенюк**

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНА ПРИРОДА РЕТРО-ДЕТЕКТИВІВ 150

Тетяна Герасименко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТОПОНІМНОГО МАРКУВАННЯ
(ДО ТЕОРІЇ ПИТАННЯ) 153

Данило Дубограй

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ
У НОВЕЛІСТИЦІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА 157

Олена Мієнко

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ ЗВЕРТАННЯ
У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ 159

Катерина Ряполова

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
НОВІТНІХ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ 163

Зоя Цильова

ФУНКЦІЇ АНТРОПОМОРФНИХ МЕТАФОР-КОСМОНІМІВ
У ПОЕТИЧНОМУ УНІВЕРСУМІ Б.-І. АНТОНІЧА 165

Антон Штефан

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОМЕДІЄВІСТИКИ 167

Катерина Шишкова

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 169

РЕЦЕНЗІЇ . . . . . 171**Олена Маленко**

СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА 172

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 174

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ У НАУКОВИХ ПАРАДИГМАХ
Випуск 9

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

Коректура авторська
Загальне редагування *Маленко Олена*
Відповідальна за випуск *Маленко Олена*
Макет, дизайн *Лисиченко Тетяна*

Підписано до друку 26.10.2022. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура «STIX Two Text».
Ум. друк. арк. 10,5. Наклад 100 прим. Зам. № 12-20

Друк: Видавництво МОНОГРАФ
ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
телефон: +38 (050/093) 40-243-50
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua